T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

URFA TARİHİ CAMİLERİNDE TAŞ SÜSLEME PROGRAMI

Tarık EYE

ŞANLIURFA 2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLÂM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

URFA TARİHİ CAMİLERİNDE TAŞ SÜSLEME PROGRAMI

Tarık EYE

Danışman
Doç. Dr. Gül GÜLER

ŞANLIURFA 2021

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
YÜKSEK LİSANS
TEZ ONAY SAYFASI

Doç.Dr. Gül GÜLER danışmanlığında, Tarık EYE'ın hazırladığı **"Urfa Tarihi Camilerinde Taş Süsleme Programı"** konulu bu çalışma 05/07/2021 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

X Oybirliğiyle / □ Oy çokluğu ile

İmza

Danışman	Doç. Dr. Gül GÜLER	
Üye	Prof. Dr. Murat AKGÜNDÜZ	
Üye	Prof. Dr. Bahattin Çelik	

Bu tezin İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalında yapıldığını ve enstitümüz kurallarına göre düzenlendiğini onaylarım.

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Enstitü Müdürü

Bu çalışma: ……. Tarafından Desteklenmiştir.

Proje No : ……

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

	T.C. **HARRAN ÜNİVERSİTESİ** **TEZLİ YÜKSEK LİSANS** **ORİJİNALLİK RAPORU ve BEYAN FORMU**	**Doküman No** : HRÜ-KYS-FRM-015 **Yayın Tarihi** : ..../…./.20… **Revizyon No** : **RevizyonTarihi** : **Sayfa No** : 3 / 394

ÖĞRENCİNİN	
Öğrenci No	185226005
Adı / Soyadı	Tarık EYE
Anabilim Dalı/Programı	İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı / Tezli Yüksek Lisans
Tez Konusu	Urfa Tarihi Camilerinde Taş Süsleme Programı

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 389 sayfalık kısmına ilişkin, 03/06/2021 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı %8'tür. Ayrıca tez çalışması hiçbir blok kopyalama içermemektedir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- Alıntılar hariç/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yükseköğretim Kurulu Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi, Harran Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesini ve Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yüksek lisans çalışması Orijinallik Raporu alınması ve kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

03/06/2021
Tarık EYE

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 03/06/2021
Doç. Dr. Gül GÜLER
Danışman

ÖZET

URFA TARİHİ CAMİLERİNDE TAŞ SÜSLEME PROGRAMI

EYE Tarık

Yüksek Lisans Tezi

İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Gül GÜLER

Temmuz, 2021, 395 sayfa

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Fırat Bölümü'nde yer alan Urfa, tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. M.Ö.11500 yıl öncesi Neolitik döneme uzanan bir yerleşim alanı olduğunu kazılardan öğrendiğimiz Urfa'nın tarih öncesi ve sonrası çok önemli bir kültürel mirasa sahip olduğu bilinmektedir. Bu tarihi ve kültürel mirasın en önemli unsurlarından biri de dini mimari yapıları olan camilerdir. Urfa tarihi camilerinde taş süsleme programının tespiti ve değerlendirilmesi bu tezin amacıdır. Çalışmamızı, Urfa şehrinin merkezinde yer alan tarihi nitelikte olan camilerle sınırlandırdık. Şehir merkezinde tespit ettiğimiz otuz üç adet tarihi nitelikte caminin taş süslemesi, çalışmamızda incelenmiş, katalogları hazırlanmış ve değerlendirilmiştir. Urfa'daki dini yapılardan olan camilerin taş süslemesinin genel özelliklerini incelediğimizde; Yapılarda süsleme en çok iç mekân olarak mihrap, minber, kubbe, harim duvarlarında, dış mekân olarak, harim taç kapısı, son cemaat yeri, minare, avlu duvarı, avlu taç kapısında görülmektedir. Bu mimari elemanlarda en çok görülen süsleme türü, geometrik ve bitkisel süslemelerdir. Nadiren de olsa figürlü süsleme de görülmektedir. Süslemeler daha çok XII. yüzyıl ile XIX. yüzyılları arasında Zengî, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerinde görülmüştür. Bu dönemlerde yapıların iç mekân ve dış mekân mimari elemanlarında süsleme yoğun olarak görülmektedir. Urfa tarihi camilerindeki taş süsleme programı XII. yüzyıldan itibaren Eyyubiler, Zengîler dönemlerinde yapılan süslemelerin daha az nitelikli, ikinci sınıf işçilikli ve süslemelerin uygulandığı mimari elemanların sınırlı tutulduğu gözlemlenmiştir. XV. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı döneminde yapılan süslemelerin daha nitelikli ve süslemelerde farklı motif ve kompozisyonların görülmeye başlandığı, bu dönemlerde süslemenin daha zengin olduğu tespit edilmiştir. Süslemelerin en yoğun yapıldığı dönemdir. Zengî, Eyyubi ve özellikle Osmanlı dönemlerinde süslemelerin çeşitliliği, motif ve kompozisyonların yapılışındaki nitelik ve farklı türde süslemelerin bir arada

yapılmış olması süslemenin yapılardaki zenginliğini göstermektedir. Süslemelerde malzeme olarak kireç-kalker taşı, bazalt taşı ve mermer kullanılmıştır. Kireç-kalker taşı ya da nahit taşı olarak da bilinen bu taş Urfa çevresindeki taş ocaklarından getirilmiştir. Urfa tarihi camilerinde görülen taş süsleme anlayışında yapılarda bir süsleme programının olduğu tespit edilmiştir. Bu süsleme programının özellikleri, komşu kültür çevreleri ve çağdaşı olan yapılarla mukayese edilerek benzerlikler, farklılıklar ortaya konmuş ve bir değerlendirme ile sonuca ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urfa Tarihi Camiler, Cami Süsleme, Renkli Taş Süslemesi, Mimari Süslemeler, Camiler.

ABSTRACT

STONE ORNAMENTATION OF URFA HISTORICAL MOSQUES

EYE Tarık

Master's Thesis

Department of Islamic History And Arts

Advisor: Assoc. Prof. Dr. Gül GÜLER

July, 2021, 395 pages

Urfa is situated in the Middle Euphrates River Valley of Turkey's Southeastern Anatolia and hosted many civilizations throughout both prehistoric and historical periods. Its unique location provided cultural interactions with near cultural and geographical zones. As we know thanks to archaeological excavations and field surveys conducted in Urfa province, the city dated back Neolithic Period. One of the most important elements of this historical and cultural heritage of Urfa City is a religious architectural remains, especially mosques during the Islamic periods. The main goal of my projected study-MA Thesis- is to determine and evaluate of stone ornamentation process of historical mosques of Urfa City. Our study was restrained with historical mosques in Urfa downtown. In the city center of Urfa, stone ornaments of thirty-three mosques were determined and cataloged and evaluated. When we considered the general features of stone ornamentations of the mosques: Ornamentations mostly were observed at the interior part of mosques such as, mihrab, minbar, dome and harim wall. At the exterior part of the mosques, ornamentations were observed harim wall, narthex, minaret, courtyard wall and portal. The most common type of ornamentations of these architectural elements are both geometric and herbal types. Stone ornamentations were mostly observed between the 12th-19th centuries during the Zengi, Ayyubids and Ottoman periods. During the above-mentioned periods stone ornamentations mostly observed interior and exterior part of the architectural elements. Along with the beginning of 12.th century, especially during the Zengi and Ayyubid periods, it was observed that ornamentations were relatively under qualified, secondary class and ornamentations were employed limited in the architectural context. During the Ottoman period, between the 15th-19th centuries, ornamentations were more qualified and in rich and different kind of figures and compositions were employed. The variety of the ornamentations and the quality

of motifs and compositions and the use of the different types of ornaments during the Zengi, Ayyubid and especially the Ottoman periods, indicate the richness of the ornamentations in the architectural context in above-mentioned periods. Limestone, basalt and marble were used as raw materials for stone ornamentations. Limestone often called as “nahit taşı or Urfa taşı” were obtained and transferred from the local quarries near the Urfa city. It has been determined that there was an ornamentation process at historical mosques at Urfa. An evaluation was made by comparing the features of this ornamentation process with near cultural zones and contemporary structures considering similarities and differences.
Keywords: Historical Mosques of Urfa, Mosque Ornamentation, Colored Stone Ornament, Architectural Ornaments, Mosques.

URFA TARİHİ CAMİLERİNDE TAŞ SÜSLEME PROGRAMI

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI		ii
ORJİNALLİK RAPORU		iii
ÖZET		iv
ABSTRACT		vi
İÇİNDEKİLER		viii
EKLER		x
KISALTMALAR		xi
GİRİŞ		1
A. Konunun Sınırı, Çalışmanın Amacı ve Metodu		1
B. Konu ile İlgili Kaynaklar, Araştırmalar		4
BİRİNCİ BÖLÜM		
URFA TARİHİ ve COĞRAFYASI		
1.1.	Coğrafi Konumu ve Hakimeti Altına Girdiği Devletler	8
1.2.	Ekonomi ve Kültür	11
İKİNCİ BÖLÜM		
KATALOG		
2.1.	Ulu Camii	12
2.2.	Hacı Yadigâr Camii	19
2.3.	Halil-ur Rahman Camii (Döşeme Camii)	22
2.4.	Yeni Ömeriye Camii	26
2.5.	Eski Ömeriye Camii	28
2.6.	Nimetullah Camii (Ak Camii)	33
2.7.	İmam Sekaki Camii	40
2.8.	Mevlid-i Halil Camii	43
2.9.	Hekim Dede Camii	53
2.10.	Çakeri Camii	58
2.11.	Dabakhane Camii	62
2.12.	Hasan Paşa Camii	68
2.13.	Behramlar Camii	75
2.14.	Sultanbeyli Camii	78
2.15.	Kara Musa Camii	81
2.16.	Damat Süleyman Paşa Camii	86
2.17.	Yusuf Paşa Camii	91
2.18.	Hacı Lütfullah Camii	99
2.19.	Hüseyin Paşa Camii	102
2.20.	Hızanoğlu Camii	107
2.21.	Rızvaniye Camii	112
2.22.	Mevlevihane Camii	120
2.23.	Arabi Camii	123
2.24.	Tuzeken Camii	127
2.25.	Hayrullah Camii	129
2.26.	Narıncı Camii	132
2.27.	Kadıoğlu Camii	137
2.28.	Attar Pazarı Camii (Pazar Camii)	141

2.29. Kutbettin Camii 148
2.30. Şehbenderiye Camii 153
2.31. Selahaddin Eyyubi Camii 156
2.32. Fırfırlı Camii 163
2.33. Peygamber Camii (Circis) 171

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
DEĞERLENDİRME

3.1.Urfa'daki Tarihi Camilerde Görülen Süslemeler 179
3.1.1. Geometrik Süslemeler 179
3.1.2. Bitkisel Süslemeler 183
3.1.3. Figürlü Süslemeler 185
3.1.4. Mimari Süsleme (Plastik Motifler) 186
3.1.5. Yazı Süslemeleri 190
3.2. Süslemelerin Bulunduğu Mimari Öğeler 192
3.3. Malzeme ve Teknikler 204
3.4. Yapılardaki Süslemelerin Değerlendirilmesi 208
SONUÇ 213
KAYNAKÇA 216
EKLER Ek s.1

EKLER

Ek -1 Çizimler Ek s. 1

Ek -2 Fotoğraflar Ek s. 6

Ek -3 Tablolar Ek s. 161

KISALTMALAR

ASA	:	Anadolu Sanat Araştırmaları
Bkz., bkz.:	:	Bakınız
c.	:	Cilt
Çev.	:	Çeviren
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Ed.	:	Editör
Fot.no.	:	Fotoğraf Numarası
H., h.	:	Hicrî
İSAM	:	İslâm Araştırmaları Merkezi
İSTEM	:	İslâm Sanat, Tarih, Edebiyat ve Mûsikîsi Dergisi
m.	:	Miladî
ö.	:	Ölüm tarihi
s.	:	Sayfa
Sad.	:	Sadeleştirenler
TTK	:	Türk Tarih Kurumu
t.y.	:	Tarihi yok
vd.	:	Ve diğerleri
yy.	:	Yüzyıl

GİRİŞ

A. Konunun Sınırı, Çalışmanın Amacı ve Metodu

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu bölgesinde bulunan Urfa; Antep, Mardin, Diyarbakır, Adıyaman ile komşu ve Suriye ile de sınır komşusudur. Urfa, tarih boyunca büyük medeniyetlere merkez olmuş ve tarihi dokusunu yüzyıllarca koruyabilmiş bir şehirdir.

Tarih öncesinden itibaren yoğun şekilde yerleşimin görüldüğü Urfa'da, farklı dinlere sahip birçok devlet medeniyet kurmuştur. Urfa'da Müslümanların hakimiyeti başladıktan sonra orta çağ ve devamındaki dönemde, Zengî, Eyyubi, Memlük, Osmanlı gibi Müslüman devletler zamanında büyük bir İslam Medeniyetinin hâkim olduğu görülmektedir.

Birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olan Urfa ile ilgili çalışmalar daha çok tarih çalışmaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Mimari ve süsleme ile ilgili çalışmalar oldukça sınırlıdır. Özellikle süsleme ile ilgili çalışma bir çalışma dışında yok denecek kadar azdır.

Urfa'da İslam dönemine ait mimarlık eserlerinde taş süsleme çok önemli bir yer kaplamaktadır. Özellikle dini mimari yapıları olan cami ve mescitlerdeki süsleme oldukça önemlidir. Ancak bugüne kadar yapılmış çalışmalar bütün dönemleri ve bütün yapıları içine alan çok genel bir çalışmadan öteye gidememiştir.

Urfa'da mimari ve süsleme alanında yapılan yayınlar çok sınırlı, genel ve birbirinin tekrarı çalışmalar olmaktan öteye gidemediği için tez konumuzu belli bir yapı grubunu seçmek ve bu yapılarda uygulanan süsleme programını detaylı bir şekilde incelemek için Urfa tarihi camilerinde taş süsleme programı olarak aldık.

Urfa'da dini mimari eserlerden olan camilerde, süslemenin görüldüğü bölümler, süsleme tipleri, kullanılan malzeme ve teknikler tez çalışmasının sınırlarını oluşturmuştur.

İncelenen eserlerin tek tek katalogları hazırlanmıştır. Bu kataloglarda yapıların tarih, dönem, bani, sanatçı gibi bilgileri özellikle yapılarda bulunan kitabelerden faydalanılarak yazılmıştır. Kısaca planları anlatılmış ve yapıların bugünkü durumlarından bahsedilmiştir.

Camilerdeki taş süslemeyi incelediğimiz çalışmamızda ilk önce süslemeler; geometrik, bitkisel, figürlü ve yazı diye sınıflandırılmıştır. Süslemelerdeki motif ve kompozisyonlar detaylı bir şekilde tanımlanmıştır. Bu süslemelerde kullanılan malzeme ve tekniklerin özelliklerinden bahsedilmiştir.

Tez çalışmamız kütüphanelerde yaptığımız araştırma ve arazide yaptığımız tespit çalışması olarak gerçekleşmiştir.

Kütüphane çalışmamızda, Milli Kütüphane, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, İSAM, Hacettepe Üniversitesi Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, Malatya İl kütüphanesi, Harran Üniversitesi Kütüphanesi, Şanlıurfa İl Kütüphanesi gibi kütüphanelerde tezimizle ilgili yayınlar taranmış ve temin edilerek okunmuştur.

Arazi çalışmamızda yapıların hepsi yerinde incelenmiş, Fotoğrafları detaylı çekilmiş ve tasnifleri yapılmıştır.

Tez çalışmamızın amacı, Urfa'daki dini yapılar olan camilerde bulunan taş süsleme ile ilgili doğru ve detaylı bilgilerin edinilmesini sağlamak ve görülen bu süslemeler ile çağdaşı yapılardaki süsleme ile benzerlik ve farklılıkları ortaya koymaktır.

Urfa'daki tarihi camilerde görülen taş süsleme programının incelendiği tezimiz Giriş, Tarihçe, Katalog, Değerlendirme ve Sonuç olmak üzere beş bölümden oluşmaktadır.

Tezimizin ilk bölümü olan girişte, tezin amacı, yöntemi ve kapsamı anlatılmıştır. Ayrıca Urfa ile ilgili çalışmalar kronolojik sıraya göre kısaca anlatılmıştır.

İkinci bölümü oluşturan tarihçe kısmında, Urfa'nın coğrafi konumu, adının kaynağı ve Urfa'da egemen olan devletlerden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölüm katalogdur. Bu bölümde her yapıya bir numara verilmiştir. Yapılar kitabelerinde yer alan bilgilere göre isimlendirilmiş ve tarihlendirilmiştir.

Yapılar ve yapılardaki süslemeler aşağıdaki başlıklar ile ele alınarak incelenmiştir.

1. Fotoğraf: Yapı ile ilgili çekilen fotoğrafların numaralandırılması yapılmıştır.

2. İnceleme Tarihi: Yapının hangi tarihte incelendiği yazılmıştır.

3. Yapının Bulunduğu Yer: Yapının Urfa'da bulunduğu konum adres olarak yazılmıştır.

4. Yapının İnşa Tarihi: Yapının kitabesi, yapı ile ilgili vakfiye, şer'iyye sicillerinden faydalanılmıştır.

5. Bani: Yapıdaki kitabede yer alan bilgilere veya varsa vakfiyeye göre bani bilgisi yazılmıştır.

6. Tarih- Dönem: İnşa tarihi ve hangi dönemde inşa edildiği yazılmıştır.

7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı bilgisi yazılmıştır. Yapının mimarı ve varsa taşçı ustasının adı verilmiştir.

8. Kitabeler: Yapıda bulunan kitabelerin yeri verilmiş ve bu kitabelerdeki yazılar Osmanlıca Türkçesi ve günümüz Türkçesiyle yazılmıştır.

9. Yapının Planı: Yapının hangi planla inşa edildiği kısaca yazılmıştır.

10. Süsleme: Yapılarda süslemelerin bulunduğu yerler iki kısma ayrılarak incelenmiştir.

10.1. Dış Mekân: Dış mekânda süslemenin görüldüğü yerler ve süsleme çeşitleri ayrıntılarıyla yazılmıştır.

10.2. İç Mekân: İç mekânda süslemenin görüldüğü yerler ve süsleme çeşitleri ayrıntılarıyla yazılmıştır.

11. Yapıda Kullanılan Malzeme: Yapının inşasında ve süslemesinde kullanılan malzemesi yazılmıştır.

12. Yapının Geçirdiği Onarımlar: İnşasından sonra geçirdiği tamiratlar yazılmıştır.

13. Yapının Bugünkü Durumu: Yapının ve süslemenin günümüzdeki durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Tezimizin dördüncü bölümü olan değerlendirmede yapılarda süslemenin bulunduğu mimari bölümler, süsleme çeşitleri, malzeme ve teknikler incelenmiştir.

Süsleme, yapıların iç ve dış mekânlarında bulunan mimari eleman ve bölümler olarak tanımlanmıştır.

Yapılarda görülen süslemenin sınıflandırılması ve tanımlanması İslam Sanatı süslemesi çalışan araştırmacıların yayınlarından faydalanılarak yapılmıştır. İslam Sanatı süslemesinde yapılan yayınlarda ortak kullanılan terminoloji kullanılmıştır. Literatürde görülmeyen motif ve kompozisyonlar için en yakın benzetmeler yapılarak açıklanmıştır. Süslemelerin tanımlanmasında özellikle Öğel (1966), Bakırer (2000), Mülayim'den (1982) ve Öney'den (1992) faydalanılmıştır.

Süslemelerde kullanılan malzeme ve teknik kısmında ise malzemenin niteliği ile süsleme teknikleri anlatılmıştır.

Urfa tarihi camilerinde görülen süslemenin değerlendirmesinde; süslemenin yapıda görüldüğü yerler, süslemenin gelişimi ve programı, süslemenin yapıya katkısı gibi başlıklar değerlendirilmiştir. Ayrıca Urfa tarihi camilerinde görülen süslemenin çağdaşı, komşu sanat ortamları ile benzerlik ve farklılıkları ortaya konularak değerlendirilmiştir.

Sonuç bölümünde ise tez çalışmamızda ortaya çıkan verilerle, Urfa'daki tarihi camilerde görülen süsleme programı değerlendirilerek sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Tezimizin hazırlanmasında yararlandığımız kaynaklar ile kaynakça bölümü oluşturulmuştur.

En son bölüm ise çizim ve fotoğraflardan meydana gelmektedir.

B. Konu ile İlgili Kaynaklar, Araştırmalar

Urfa tarihi ile ilgili çalışmalar daha çok İslam kaynaklarında geçmektedir. Bu kaynaklardan biri XII. yy 'da yaşamış olan Urfalı Mateos'un "*Vekayinamesi*"dir (1987). 952-1136 yılları arasında Urfa'da yaşanan tarihi olayları anlatmaktadır.

XVII. yy 'da yaşamış olan Evliya Çelebi *Seyahatname* eserinin üçüncü cildinde Urfa gezisinden yaşadığı ilginç olaylar, ibadet mekanlarının sayısı, mahalleler hakkında bilgiler ve anlatılmaya değer yerleri, kaynak teşkil edecek açıklamalarda bulunmuştur.

XIX. yy 'da yaşamış olan James Silk Buckingham *Travels in mesopotamia (1827)*, Mezopotamya'da seyahatler adlı eserin, history and description of Orfah isimli

beşinci bölümünde, Urfa'nın tarihi ve Urfa ilgili bilgiler, seyahati sırasında yaşadıklarından bahsetmektedir.

Urfa Salnamesi (1927), Devlet tarafından Osmanlı Türkçesi ile yazdırılmış olan salnamede; Urfa'nın tabii, coğrafi, ekonomik, sosyal hayat, siyasi, tarihi hakkında bilgiler verilmiştir.

Fikret Işıltan'ın *Urfa Bölgesi Tarihi (1960)* adlı eser, Urfa tarihinden geniş kapsamlı bahsetmektedir.

Mehmet Alper, *Urfa'nın mekânsal yapısı Türk İslam Mimarisindeki Yeri ve Önemi (1987)* isimli çalışmasında, Urfa'da sivil, dini, askeri yapıları tarihsel gelişimi içinde ele almış ve mimari özellikleri ile anlatmıştır.

Zahide Akkoyunlu'nun *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari özellikleri (1989)* adlı eserinde, geleneksel Urfa evlerinin on dört adet ev tanıtılmış, Urfa'daki evlerin mimari özellikleri incelenmiş, Anadolu konut mimarisi açısından önemi vurgulanmış, Urfa topografyası, tabii şartları, tarihçesi, sosyal yapısıyla eski kent dokusu hakkında bilgi verilmiştir.

A. Cihat Kürkçüoğlu'nun *Ruha'dan Urfa'ya 1780-1980 (1990)* adlı eser, Fotoğraf ve resimlerle Urfa tarihi mekân ve yapıları resim arşivi niteliğinde bir kitap oluşturulmuştur.

A. Cihat Kürkçüoğlu'nun yazdığı *Şanlıurfa İslam Mimarisinde Taş Süsleme (1998)* adlı doktora tezinde, Urfa'daki taş süslemelerden, tekniklerden, malzemeden ve ustalardan, genel olarak bahsedilmektedir. Çalışmada Urfa'daki bütün dönemler ve yapılardan bahsedilmiş fakat özellikle İslam dönemine ait yapıların detaylı müstakil olarak süslemeleri ve bu süslemelerde görülen program anlatılmamıştır.

Mahmut Karakaş'ın, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler (2001)* adlı kitabında Urfa ve ilçelerinde yer alan camiler, medreseler, çeşme sebil hayrat, sur kale, tekke, türbe, han, çarşı, ev gibi yapıların kitabeleri hakkında bilgiler vermiş ve bu kitabeleri günümüz Türkçesine çevirmiştir.

Judah Benzion Segal'in (Çeviri: Ahmet Arslan), *Edessa (Urfa) Kutsal Şehir (2002)*, Kitapta Edessa tüm yönleriyle anlatılmıştır. Urfa'daki eski toplumlardan bahsedilmiştir. Yöreye özgü yaşayış tarzı, kültür, gelenek ve tarihi serüvende yer

alması gibi genel konular ele alınmış, akademik kaynaklara dayanılarak incelenmiş, yazılmıştır.

Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (2002), Hazırlayanlar (A. Cihat Kürkçüoglu, Müslüm Akalın S. Sabri Kürkçüoglu, Selahaddin E. Güler), Urfa'nın tarihi, coğrafyası, siyaset, mimari, turizmi, sanat, edebiyat, sosyal hayat gibi konuları genel bir şekilde ele alınmıştır.

Mehmet Emin Üner'in, *Osmanlı Klasik Dönem Sonlarında Bir Güneydoğu Anadolu Şehri: Urfa (1700-1800) (2003)* adlı eserde, Urfa'nın tarihi, nüfusu, coğrafi yapısı, Kale ve surları, gündelik hayat, yerleşme, sosyal hayat, hamamlar, sosyal ve dini yapılar gibi konular hakkında genel bir şekilde bilgiler vermektedir.

Adil Özme'nin, *Günümüze Ulaşmayıp Yayın ve Arşiv Kaynaklarından Saptanan Ruha (Urfa) Hanları Üzerine Bir Bakış (2006),* Urfa'daki hanlar hakkında bilgiler verilmekte, bu hanların bulunduğu yer, yapılış tarihi, kim için yapıldığı ve günümüzdeki durumundan bahsetmektedir.

A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri (2013)*, adlı kitabında Urfa'da bulunan cami ve mescitler ile ilgili tarihi bilgiler verip mimari özelliklerinden bahsetmiştir.

Editörlüğünü Mehmet Çelik'in yaptığı, *Edessa'dan Urfa'ya (2019)* adlı kitapta, Urfa ve yöresinin ilkçağ Tarihi kuruluşundan İslam fethine kadar Edessa'nın siyasi tarihi, şehrin Yerleşimi, idari ve askeri yapısı, dini Yapısı sosyo-ekonomik yapısı anlatılmaktadır.

Ahmet Nezihi Turan'ın, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı (2012)*, 16. yüzyılda Urfa'nın nüfus, idari, ekonomi, sosyal ve kültürel özelliklerinin tespit edildiği, belgelere dayanılarak anlatılmıştır.

Urfa'da İslam dönemine ait mimari eserlerde taş süsleme çok önemli bir yer kaplamaktadır. Dini mimari yapıları olan cami ve mescitlerde hem iç hem de dış mekânda özellikle bazı mimari elemanlarda süslemenin yoğun olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu süslemelerde kullanılan motif, kompozisyonlar, malzeme-teknikler bir program içerisinde yapılmıştır.

Ancak Urfa ile ilgili bugüne kadar yapılmış çalışmalarda, süsleme bir dönem ve belli bir yapı grubu alınarak detaylı olarak incelenmemiştir. Süsleme, bazen bütün dönemler ele alınarak çok genel çalışılmış, bazen de çok yüzeysel incelenmiştir. Çalışmaların büyük bir kısmında süsleme mimarinin içerisinde sınırlı ve birbirinin tekrarı olan çalışmalardan öteye gidememiştir.

Bütün bu sebeplerden dolayı tez konumuzu, Urfa'da İslam Dönemine ait dini yapılarda görülen süsleme ve süsleme programı olarak aldık.

Çalışmamızda Urfa tarihi camilerinde taş süsleme programı müstakil olarak ele alınacak, süslemenin görüldüğü dönemler, süslemede kullanılan motif ve kompozisyonlar, malzeme ve teknik özellikler, çağdaşı dönemlerle benzerlik ve farklılıklar detaylı ve sistematik incelenip anlatılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

URFA TARİHİ ve COĞRAFYASI

1.1.Coğrafi Konumu ve Hakimiyeti Altına Girmiş Devletler

Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu Bölgesi Orta Fırat Bölümü'nde yer alan Urfa, doğuda Mardin, batıda Gaziantep, kuzeydoğuda Diyarbakır, kuzey batıda Adıyaman, güneyde Suriye yer alan bir sınır şehridir. Urfa, üzerinde farklı devlet ve beyliklerin kurulduğu coğrafi açıdan önemli bir yere sahip kadim şehirdir.

Urfa tarih boyunca farklı dönemlerde birçok devletin hakimiyeti altına girmiş ve farklı isimlerle anılan bir şehir olmuştur. Urfa'yı hakimiyeti altına alan devletler; "Asurlular, Medler, Persler, Makedonya (M.Ö 332), Selevkoslar (M.Ö 323-281), Osrhoëne (M.Ö 132 ile MS 244), Roma (244- 637), Halifelik Dönemi (Hz. Ömer 639), Emeviler (686-687), Abbasiler (750-751), Zengîler (1026), Bizans (1037), Büyük Selçuklu (Melik Şah Dönemi 1087), Suriye Selçukluları (1094), Urfa Haçlı Kontluğu (1098), Zengîler (1144), Eyyübiler (1182), Anadolu Selçuklu (1235), Eyyübiler (1235), Akkoyunlular (1404) ve Osmanlı Devleti'dir (1517)."[1]

"Şehri çevresiyle birlikte içine alan Mezopotamya milâttan önce 117'de Roma'nın bir vilâyeti durumuna getirilmiştir. 395'te Roma İmparatorluğu Doğu ve Batı diye ikiye ayrılınca bu kesim Doğu Roma (Bizans) toprakları içinde kalmış. Şehir Hz. Ömer zamanında İyâz b. Ganm tarafından fethedilmiştir (18/639). Hıristiyanlığın devlet dini haline gelmesinden sonra Osrhoëne (Diyârımudar) bölgesinin hem idarî hem dinî merkezi olduğu bilinen şehrin İslâm fethinin ardından bu özelliklerini kaybetmiştir 133'te (750-51).

"Urfa, Emeviler devrinde halifeliğini ilan eden Muaviye'ye bağlandı. Emeviler'in yıkılmasıyla Abbasîler Urfa'ya da hâkim olmuşlardır."[2] "Bölge Müslümanların fetih girişiminden önce Arap göçebe kabilelerin akınına uğrayarak

[1] Ahmet Nezihi Turan, "Şanlıurfa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38: 336-341.
[2] Mahmut Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim* (Konya: T.C Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi: 12, 2012), 17.

yerleşime açılmıştır. Bu yerleşmelerden Urfa ve çevresi, bölgeye yerleşen kabileler adıyla isimlendirilmiştir."[3]

"1098 tarihinde Urfa, Latinlerin eline geçmiş ve Latin kontluğu kurulmuştur. Bu dönemlerde şehirde çokça sıkıntılar çekilmiştir. 1144 tarihinde Nureddin Zengî tarafından zapt etmiştir."[4]

"Osmanlı kuvvetlerinin 1517 yılında Mardin kalesini ele geçirmesinden sonra, Urfa bölgesinin de Osmanlı hakimiyetine geçtiği görülmüştür. Urfa, Diyarbakır Beylerbeyliğine bağlanmıştır."[5]

"Osmanlı hâkimiyetinin ardından yaklaşık 100 yıl Urfa tarihinin nispeten istikrar dönemine girmiştir. XVI. yüzyılın son yıllarına rastlayan isyanlar sırasında Celâlî Karayazıcı Abdülhalim'in eline geçen şehir 1600'de kurtarılmıştır. Ancak bölgedeki güvensizliğin devamı halkın topraklarını terk edip buradan göç etmesine yol açtı. Ardından gelen yüzyıllar ise şehir tarihi açısından uzun bir durgunluk dönemi olduğu söylenmiştir. IV. Murad'ın Bağdat seferine giderken buraya uğradığı ve bir süre kaldığı bilinmektedir. Şehirde XVII ve XVIII. yüzyıllarda bazı ufak çaplı sosyal olaylar meydana gelmiştir. 1839'da Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa'nın kısa süre kontrolü altına giren Urfa Mart 1919'da İngilizler, yedi ay kadar sonra da Fransızlar tarafından işgal edilmiştir. 7 Şubat 1920'de işgal güçlerine karşı halk ayaklanmış. Çarpışmalar neticesinde 10 Nisan 1920'de Fransızlar antlaşma şartlarıyla Urfa'yı boşaltmayı kabul etmişler ve ertesi gün şehri terketmişler. Urfa, Cumhuriyet döneminde vilâyet merkezi olmuştur (20 Nisan 1924)."[6]

Devletlerin kullanmış olduğu bazı isimler; "Makedonyalılar tarafından fethedildikten sonra buraya Edessa adı verilmiştir."[7] "Bilinen fakat en eski kullanılan adı Edessa'dır. "M.Ö 302 yılında I. Seleukos Nikator tarafından eski bir yerleşim alanının kalıntıları üzerine yeniden kurulan Urfa, "suları bol" anlamına gelen Edessa

[3] Yusuf Ziya Keskin, *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa`da Dini Hayat*, 1. Bs (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 26.
[4] Karakaş, *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*, 18.
[5] Selahaddin E. Güler, *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (Eski Çağdan Kurtuluş Savaşına kadar Urfa'nın Tarihi)*, 2. (Ankara: Şurkav, 2002), 31.
[6] Ahmet Nezihi Turan, "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi", 2010, 338.
[7] James Silk Buckingham, *Travels in Mesopotamia* (London: H. Colburn, 1827), 70.

ismini almıştır."[8] Süryanice Orhai'den (Urhay) geldiği, bu ismin Arapça ''suyu bol'' anlamındaki ''veriha''dan kaynaklandığı ileri sürülmektedir. Türkler döneminde yazılı kaynaklar vasıtasıyla yaygınlaşan Ruha kullanımı şehrin Arapça adı olan Ruha'dan gelmiştir. Meşrutiyete kadar bu isimle anılmıştır. Sonraları şifahî Türkçe söylenişi kabul görerek Urfa'ya dönüşmüştür. 1984 yılında Millî Mücadele dönemindeki önemine işaret etmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisi kararıyla şehre Şanlıurfa adı verilmiştir."[9]

Urfa'ya tarih boyunca farklı seyyahlar ziyaretlerde bulunmuşlardır. Urfa'nın toplum yapısı, bitki örtüsü, sosyo ekonomik durumları hakkında bilgi vermiş, eserlerinde bahsetmişlerdir.

"Grek ve Süryânî kaynaklarına göre burası, Fırat üzerinde Zeugma (Belkıs) ve Bırsa'dan (Birecik) başlayıp Mardin-Nusaybin üzerinden Dicle'ye uzanan doğu-batı doğrultusundaki büyük ticaret yoluyla Samsat'tan Harran'a giden yolun kavşağında yer almıştır. Üç tarafı dağlarla çevrili, Karakoyunlu (Nehrülkut) ırmağının yakınında güneydoğuya açılan vadide kurulmuştur. Bu durum şehrin sıkça su baskınına uğramasına yol açmıştır. I. Iustinianos (527-565) bir kanalla nehri buraya aktararak bu tehlikeyi önlemeye çalışmıştır. O zamana kadar Urfa dört büyük su baskınına maruz kalmıştır (201, 303, 413, 525). 668 ve 743'te tekrar su baskınlarına maruz kaldı. Urfa surlarla çevrili olup bu surlar, batıda Nemrut dağının bir parçası olan yükseklikte şehre hâkim konumdaki kaleyi de çevreliyordu. İç kalede bir meydanda (Beş-Tebara) IX. Abgar 201'deki selin ardından bir saray inşa ettirmişti. Şehrin ileri gelenleri evlerini Beş-Sahraya denilen yukarı çarşı kısmına taşımışlardır."[10]

"Osmanlı Devleti'ne kadar Araplar ve Türkler Urfa'ya kendi tarzlarını uygulamış, Osmanlı bu şehir tiplerini kendi üsluplarıyla netleştirerek Türk İslam şehir tipini gösteren fiziki yapı oluşturmuştur."[11]

[8] Selahaddin E. Güler, *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (Eski Çağdan Kurtuluş Savaşına kadar Urfa'nın Tarihi)*, 20.
[9]Turan, "Şanlıurfa", 38: 336-341.
[10] Turan, "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi", 339.
[11] Turan, "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi", 339.

1.2. Ekonomi ve Kültür

"Şehir tarihi yolların kavşağında yer aldığından kültürel ve ekonomik açıdan gelişim göstermiştir. Osmanlılar döneminde Musul üzerinden Mardin'e, buradan Urfa'ya ulaşan ve Urfa'yı Halep'e bağlayan kervan yolu bölge için ticarî canlılık, devlet için ilâve kaynaklar gelmiştir. Şehre gelen, buradan giden ya da geçen emtiadan bâc ve damga resmi alınmış, ayrıca şehirde kurulan pazarlarda devlet adına yürütülen hizmetlerin mukātaa gelirlerine dönüşmesi sağlanmıştır."[12]

"Şehrin ve sancağın ekonomik gelişmesinde yeri olan tesisler boyahane, meyhâne, darphâne, başhâne, kirişhâne, kasaphane ve değirmenlerdir. Ayrıca hububat ağırlıklı ziraat çok yakın dönemlere kadar bölgenin asıl gelir ve geçim kaynağını teşkil etmiştir."[13]

Urfa karasal iklime sahip bir bölgede yer almaktadır. Yazlar kurak ve sıcak, kışlar ılık ve yağışlı geçmektedir. Bulunduğu coğrafi konum nedeniyle sade ve hafif dalgalı yer yüzü şekillerine sahip olduğundan bölgedeki iklim olaylarından kolaylıkla etkilenmektedir. Bundan dolayı bitki örtüsü bakımından da fakir kalmıştır. Bitki örtüsü steptir.

İklim ve bitki örtüsü yerleşim alanlarını da etkilemiştir. Yerleşim alanları topludur. Yerel imkanlar kullanılarak yapı malzemeleri oluşturulmuştur.

"Karacadağ civarında karataş denilen (bazalt), Harran civarında kerpiçten kubbe evler, Urfa merkezde ise kesme taş (kireç taşı) kullanılmaktadır."[14]

Urfa'da yaşamış toplumların ve coğrafi yapının etkisiyle yapılarla birlikte süsleme ve süslemede kullanılan malzeme de etkilenmiştir. Şaheserler meydana getirilmiş bazıları günümüze kadar ulaşabilmiştir.

---

[12] Turan, "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi", 40.
[13] Turan, "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi", 340.
[14] Mehmet Akbıyık, *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (Şanlıurfa Coğrafyası)*, 2. (Ankara: Şurkav, 2002), 7.

İKİNCİ BÖLÜM

KATALOG

2.1. Ulu Camii

2.1.1. Fotoğraf:1-13

2.1.2. İnceleme Tarihi: 04.10.2019

2.1.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye ilçesi Divan yolu Caddesi Cami-i Kebir mahallesinde yer almaktadır. Şehir merkezindeki tarihi doku içerisinde bulunmaktadır. (Fot.no. 1)

2.1.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır.

En erken tarihi veren kitabe, *"Urfa Ulu Cami, doğu cephesinde, harim duvarına bitişik inşa edilmiş olan Eyyûbi Medresesine göre tarihlendirilmektedir. Medrese kuzey cephesinde bulunan kitabesine göre H.587- M.1191 tarihinde inşa edilmiştir. Ulu Cami medreseden daha önce inşa edilmiş olduğu ve 12. Yüzyılın üçüncü çeyreğine tarihlendirildiği bilinmektedir*."[15]

"*Urfa M.1098-1144 yılları arasında Haçlı kontluğu yönetiminde olduğundan ve M.1144 yılında Zengîlerin hâkimiyetine geçmesinden dolayı, Urfa ulu Camii en erken inşa tarihi M.1145 olduğu tahmin edilmiştir. Bundan dolayı Ulu Camii inşa tarihi 12. Yüzyılın üçüncü çeyreği olarak tarihlendirilmiştir."*[16]

2.1.5. Bani: Yaptıranın kitabesi mevcut olmadığı için bilinmemektedir.

2.1.6. Tarih- Dönem: Zengîler Döneminde inşa edilmiştir.[17]

2.1.7. Sanatçı (Mimar): Kitabesi bulunmadığı için bilinmemektedir.

2.1.8. Kitabeler

Avlu batı giriş kapısındaki kitabe

[15] Mustafa Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri* (Doktora Tezi, İTÜ, 2005), 183.
[16] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 183.
[17] Oktay Aslanapa, *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007), 14.

Kitabede; "*Harab olmuşdu bu divar-ı cami, Dayaklar urdurub kible divarın, Yıkup yapmasından çün etdiginde, Güzel yapdırdıetdi anı itmam, Konulup iki rakamdan dendi, Caza-i Firdevs'i ede ana te'bid.. Görünce burasını hemandem, ..a sin etdirdi cümle teb'id , Anı da gayetiyle etdi teşyid, Kabul ede anın hayratını Hakk, Edübmi'marına ihsanı tezyid, (A)li Paşa-yı adil kıldı tecdid. Sene 1096*

Kitabede; *bu caminin duvarlarının harab olduğunu görünce, hemen o anda kıble duvarına destek vurdurdu. Bütün camiyi bu desteklerle kuvvetlendirdi. Hak teala Onun hayratını kabul etsin. İki rakam ilave etmek suretiyle tarihi söylenildi. Mimarına bol bol ihsan verilsin. Bu camiyi yeniden tamir ve imar eden Adil Ali Paşa'yı Firdevs cenneti ile edebi mükâfatlandırsın*."[18]

Avlu batı giriş kapısındaki kitabede:

"*Accillu bi salavati kablel fevt*

Accilu bittevbeti kablel mevt.

Kitabede: *Vakti geçmeden namaza acele edin, Ölüm gelmeden tövbe de acele edin*"[19] yazılmıştır.

2.1.9. Yapının Planı

Ulu Camii harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim mihrap duvarına paralel (doğu-batı yönünde) enine dikdörtgen ve mihraba dik üç sahından oluşturulmuştur. İkişer sıralı on bir adet paye bulunan harimin üst örtüsü çapraz tonozludur. Mihrap önünde küçük bir kubbe bulunmaktadır. Kubbeye geçişler tromp ile sağlanmaktadır. (Çizim 1-2) Bu şekilde inşa edilen çağdaşı olan bazı yapılardan bazıları; Divriği Ulu Camii, Silvan Ulu Camii, Harput Ulu Camii, Mardin Ulu Camii'dir. "1229 yılında inşa edilen Divriği Ulu Camii dikdörtgen planlı inşa edilmiş fakat mihrap önü kubbesi sekizgen piramit şekilde inşa edilmiştir."[20]

"*Bu yapılar mihrap önü kubbeli yapı olarak adlandırılmaktadır. Yapılar zamanla mihrap önü kubbesi büyüdüğü ve harimin üst örtüsünü tamamen kapladığı*

[18]Mahmut Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 1. (Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları:12, 2001), 139-140.
[19] A. Cihat Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, Uzerler Matbaacılık (Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal işler Müdürlüğü Yayınları, 2013), 93.
[20] Godfrey Goodwin, *Architecture of the Islamic World* (London, 1978), 240.

görülmektedir. Bu tip yapılarda genellikle harimin kuzeyinde avlu bulunmaktadır. Bu yapıların bazıları, Harput Ulu Camii, Urfa Ulu Camii, Mardin Ulu Camii, Silvan Ulu Camii, Cizre Ulu Camii, Kızıltepe Ulu Camii'dir."[21]

Mihrap, harimin güney duvarının ortasında yer alır. Mihrap nişi cephe duvarından dikdörtgen bir payanda ile desteklenmiş gibi görülmektedir. Sivri kemerin iç tarafında bir pano içerisinde kitabe bulunmaktadır. Süsleme açısından sadedir. Minber, mihrabın batısında yer almaktadır. Minberin batı tarafında bir mihrap daha yer almaktadır.

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri on dört adet payeden oluşmaktadır. Son cemaat yerinin doğu ve batı köşelerinde birer oda yer almaktadır. Son cemaat yerinin üst örtüsüne çapraz tonoz uygulanmıştır. Ana giriş kapısı orta bölümdedir ve diğer girişlerden daha büyütür toplam beş adet kapı yer almaktadır. Ana giriş kapısının önünün zemininde renkli taşlarla geometrik süsleme bulunmaktadır. Alınlık kısmında da üç sıralı yan beş sıralı da alt alta küçük panolar içinde on beş adet kitabe yer alır. Taç kapının batı tarafında bir adet mihrabiye yer almaktadır.

"*Avluya doğu batı ve kuzeyden olmak üzere üç giriş kapısı bulunmaktadır. Hazirenin bitişiğinde yerden yaklaşık yarım metre yükseklikte duvarla çevrilmiş namazgâh yer alır*."[22]

"Avlunun kuzeybatı köşesinde hazire yer almaktadır. Hazirede toplam 127 adet mezar, bir adet de türbe bulunmaktadır. Mezar ve mezar taşları günümüze sağlam olarak ulaşmıştır."[23]

Minare avlunun kuzey doğusundadır sekizgen gövdelidir. İki yatay silme ile üç bölüme ayrılmıştır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Saat kulesi olarak da kullanılmaktadır.

Abdesthane ve tuvalet avlunun doğu tarafında bulunmaktadır. Sonradan inşa edilen şadırvan da avlunun kuzeyindedir.

---

[21] Mustafa Güler, "12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri", *İTÜ Dergisi* 5/2 (Eylül 2006): 85.
[22]Mustafa Güler, *12. Yüzyıl Anadolu Türk Camileri,(İstanbul: Doktora Tezi, 2006),*244.
[23] Gül Güler, "Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları ve Süslemeleri", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, 42 (30 Haziran 2019): 143.

"*Mihrap önü üst örtüsü kubbe ile diğer kalan üst örtüler ise çapraz tonozlu tek örnek olan Urfa Ulu Camii'dir*."[24]

2.1.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu doğu giriş kapısında, son cemaat yerinde, minarede görülmektedir. İç mekânda ise mihrap önü kubbede ve minberde görülmektedir.

2.1.10.1. Avlu Doğu Giriş Kapısı

Avluya girişi sağlayan doğudaki kapı, Eyyubi medresesi ile diğer yapılar arasında uzun bir koridora açılmaktadır. Süsleme, kapı girişinin alınlık kısmında yer almaktadır. Dikdörtgen şekilde bir pano içinde akantüs bitkisel motifi yer almaktadır. Kapı dört sıra bordür ve silmelerden oluşan çerçeve ile çevrelenmiştir. Kapının sağ ve sol tarafında sütunceye benzer silindirik bordür yer almaktadır. Sola ve sağa doru genişleyen bitkisel süslemenin orta kısmı tahrip edilmiştir. (Fot.no. 2-3)

2.1.10.2. Son Cemaat Yeri

"Son cemaat yeri, Anadolu'da ilk defa Urfa Ulu Camiinde yapıldığı bilinmektedir."[25] Süsleme, harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin ortasında bulunan ve harime girişi sağlayan taç kapının önündeki zeminde görülmektedir. Kakma tekniği kullanılarak farklı renkte olan mermerler ile sekiz kollu yıldız süslemesi yapılmıştır. (Fot.no. 4-5)

Süslemenin ortasında siyah çerçeve ile oluşan kare bir pano içerisinde sekiz kollu yıldız kompozisyonu bulunmaktadır. Yıldızın içi beyaz, kolları gri siyah dönüşümlü olarak yapılmıştır. Yıldız ile çerçeve arasında kalan bölümlere beyaz ve açık kırmızı taşlar yerleştirilmiştir. Bu kompozisyon etrafında kırmızı, beyaz, siyah taşların dönüşümlü olarak yerleştirilmesi ile üç sıra halinde içten dışa doğru kare çerçeve oluşturulmuştur. Süslemenin en dışındaki kare çerçeve ise sarı ve siyah taşlar kullanılarak yapılmıştır. Malzeme olarak renkli mermerler kullanılmıştır. Mozaik kakma tekniği uygulanmıştır. (Fot.no. 6)

[24] Güler, "12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri", Eylül 2006, 86.
[25] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 183.

Harime girişi sağlayan diğer giriş kapıları genel olarak sadedir. Alınlık kısmında kitabeler yer almaktadır.

2.1.10.3. Minare

Minare**,** avlunun kuzeydoğusunda yer almaktadır. "Kızıl kiliseden kalan çan kulesi olduğu bilinmektedir."[26] Günümüzde Ulu Camii'nin minaresi olarak kullanılmaktadır. Sekizgen bir gövdeye sahiptir. Girişi minarenin güney tarafında yer almaktadır. Gövde dört adet silme ile bölünmüştür. Şerefe bölümü sivri kemerli, her kemerin sağ ve sol taraflarında sütunceler yer almaktadır. Minarede belirli aralıklarla küçük hava aralıkları veya ışıklık görülmektedir. En üst kısımda kare şeklinde dört tarafında saat bulunur. Onun üzeri de küçük bir kubbe ile örtülüdür. (Fot.no. 7-8-8a).

2.1.10.4. Mihrap önü kubbe

Mihrap önü kubbeye tromplar ile geçiş sağlanmaktadır. Tromp kemer başlangıçlarında ve orta kısımda mukarnas yer almaktadır. Kubbe kasnağında yatay sıralı mukarnas kompozisyonu çevrelenmektedir. (Fot.no. 10)

2.1.10.5. Mihrap

Mihrap, özgün değildir. Harimin güney duvarının orta kısmında hafif doğuya doğru yapılmıştır. Yarım daire formunda olan mihrap sivri kemerlidir. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Süsleme açısından sadedir (Fot.no. 9-11).

2.1.10.6. Minber

Minber, özgün değildir. Mihrabın batısında yer almaktadır. Basık kemerli giriş kapısı diş motifine benzer süsleme görülmektedir. Süsleme genellikle yan aynalık, süpürgelik ve giriş kapının üstü ve yanlarında görülmektedir. Kapının doğu ve batı tarafındaki bordürlerde basık kemerin başlangıç tarafında yarım daire rozet üstünde baklava dilimi geometrik süsleme yer almaktadır. Baklava dilimlerinin üstünde uçları göğe bakan hilal ve içinde beş kollu yıldız bulunmaktadır. Kapının üst kısmı Dokuz dilimli sivri kemerli geometrik süslemeler uygulanmıştır. Ortada yer alan bölümde yuvarlak üç boyutlu çiçek motifi yer almaktadır Dikdörtgen bir pano içindeki kitabe basık kemerlerin yanlarından itibaren yarım baklava geometrik süslemeleriyle tek şerit

[26] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 172.

halinde üç tarafı çerçeve oluşturacak biçimde dolaşmaktadır. Basamakları düzgün kesme taştan, korkuluk ahşap malzemeden yapılmıştır. Sahanlık bölümünün üstü dört adet sütunla desteklenen üçgen bir külah ile örtülüdür. Sütun başlarında bir sıra mukarnas süslemesi uygulanmıştır. Sütunlar birbirine sivri kemerlerle bağlanmaktadır. İç kısımları beş dilimlidir. Giriş kapısında olduğu gibi kemerin doğu ve batı tarafında geometrik ve baklava dilimli geometrik süsleme üzerinde birbirine doğu dönmüş hilal ve beş kollu yıldız görülmektedir. Minber, düzgün kesme taştan yapılmıştır. Fakat özgün değildir. (Fot.no. 12)

2.1.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda üst örtü hariç düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Harime girişi sağlayan taç kapının zemininde, renkli taşlar kullanılarak kakma tekniği ile renkli taş süslemesi uygulanmıştır.

"Ayrıca harimin kuzey duvarının batıdan ikinci ve dördüncü sütunları kırmızı renkli mermerden devşirme olarak kullanılmıştır."[27]

2.1.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapıda yer alan kitabeler tamir kitabeleridir. *"*Batıdan avluya girişi sağlayan kapıda H.1096/ M.1684 tarihli kitabede Ali Paşa tarafından onarıldığı yazılmıştır.

Son cemaat yerinin giriş kapıları üzerinde H.1193/M.1779 ve H.1194/M.1780 tarihli onarım kitabelerinde Hacı Firuz Bey tarafından yaptırıldığı yazılı olduğu belirtilmiştir. *"*[28]

*"*Yapıda bulunan tamir kitabelerine göre, Urfa Ulu Camii, M.1684, 1779 ve 1780 yıllarında onarımlar geçirmiştir. *"*[29]

"Urfa Ulu Camii, 1684, 1779, 1780 ve 1870 tarihlerinde onarım görmüştür.[30]

Yapı en son Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 2010-2011 yıllarında onarım geçirmiştir.

---

[27] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 181.
[28] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 141-142.
[29] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 182.
[30] Cevat Akkanat, "Peygamber Diyarı Urfa'da: Ulu Camii", *Diyanet*, 232 (2010): 58-61.

2.1.13. Yapının Bugünkü Durumu

Yapı büyük ölçüde özgün halini koruyarak günümüze ulaşmıştır. "Harimde, enine doğru üç sahın mihrap önü kubbesi, harimin kuzeyindeki avlu, harimin cephe duvarlarındaki mazgal pencereler özgünlüğünü korumuştur."[31] Harime girişi sağlayan ortadaki giriş kapısının önündeki zeminde yer alan renkli taş ile uygulanan süsleme ve avlu doğu giriş kapısının alınlığında yer alan bitkisel süsleme de özgündür.

[31] Güler, *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*, 2005, 183.

2.2. Hacı Yadigâr Camii

2.2.1. Fotoğraf: 14 -16

2.2.2. İnceleme Tarihi: 02.10.20190

2.2.3. Yapının Bulunduğu Yer: Türk meydanı Güllüoğlu sokakta yer almaktadır.

2.2.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En eski tamir tarihi H.550/M.1155'tir.[32]

2.2.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.2.6. Tarih - Dönem: Zengî Dönemi

2.2.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı bilgisi veren kitabe olmadığından bilinmemektedir.

2.2.8. Kitabeler

Harim kapısındaki kitabede:

"*Evkaf müdiri Urfa'nın mahz-ı riza hakkı içün*

Tecdid edüb bu mescidi kildı Ruha'ya yâdıgar

Ta 'miri beş yüz ellide bir de dokuz yüz yirmide

Lakin olup bu def'ade gayet esasi üstiüvâr

Bu himmeti hakken becâ bulsun heman hilsn-i ceza

Meşkûr ede sa'yin Huda asarın etsün pâyıdâr

Üçler çıkub Sabır dedi tecdidine tarih-i tam

Çün oldu ma'mur mescid-i pür nur-i Hacı Yadigâr sene 1288

Kitabede*: Urfa'nın evkaf müdürü sadece Allah rızası için, bu mescidi tamir ederek Urfa'ya hediye etti. Önce hicri 550 (miladi 1155) tarihinde ikinci tamiri de hicri 920 (miladi 1514) tarihinde yapıldı. Fakat bu defa yapılan tamir çok sağlam oldu. Buraya gerçekten özen gösteren bu zat, Allah tarafından güzel bir şekilde mükâfatlandırılsın.*

[32] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 62.

Çalışmasını Allah. Kendisine şükür etmiş kabul etsin ve eserini ebedi kılsın. Şair Sabır tamir tarihine üç çıkararak tam tarih söyledi. Nurlu Hacı Yadigâr Camii tamir oldu. Anlamı ifade edilmiştir. Bu tamirde hicri 1288 (miladi 1871) tarihinde yapılmıştır. Son mısrada tarih düşürmüştür. Yukarıda belirtilen tamir tarihlerine göre bu cami de Urfa'nın en eski camilerindendir."[33]

2.2.9. Yapının Planı

Harim ve avludan meydana gelen yapının harim kısmı, mihrap duvarına enine dikdörtgen planlı, tek sahınlı olarak yapılmıştır. Üst örtü olarak iki çapraz tonoz görülmektedir. Mihrap güney duvarın doğusuna doğru yapılmıştır ve sadedir. Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde yapılmıştır. Duvar içinden basamakla çıkılmaktadır. Harime kuzey batı köşesinden giriş sağlanmaktadır. Üst örtü, duvarlar, mihrap ve minber beyaz boya ile sıvanmıştır. Duvarlar rutubetten dolayı dökülmüş tahrip olmuş durumdadır. Mihrap ve minber beyaz renkli ahşap malzeme ile kaplanmıştır (Fot.no. 14).

Avlunun doğusunda bir tane oda görülmektedir. Minare avlunun kuzeybatı köşesindedir. Balkonunda altı adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar birbirine dilimli kaş kemerlerle bağlanmıştır. Minarenin âlemi yuvarlak demir içerisinde Allah lafzıdır. Avluya kuzeybatıda yer alan kapıdan giriş sağlanmaktadır. (Fot.no. 15)

2.2.10. Süsleme

Süsleme; avlu giriş kapısında, minarede görülmektedir. Yapı genel olarak sadedir.

2.2.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Basık kemerli girişi olan kapı kanatları demir malzemeden yapılmıştır. Alınlık kısmında iki tane altıgen pano içerisinde kitabe görülmektedir. Zemini sarı yazılar siyah renktedir. Kapıda derin olmayan bir niş şeklinde kaş kemer yapılmıştır. (Fot.no. 15)

2.2.10.2. Minare

Şerefe bölümü ve gövdesi silindirik minarenin altıgen olan külah kısmı beş adet sütun üzerine oturmaktadır. Sütun tabanı ve sütun başları dört köşelidir. İki sıra silme

[33] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 62.

görülmektedir. Sütunlar birbirine iç kısmı üç dilimli kaç kemer ile bağlanmıştır. (Fot.no. 16)

2.2.11. Yapıda kullanılan malzeme: Yapıda malzeme olarak düzün kesme taş kullanılmıştır.

2.2.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

"En eski tarihli onarım H.550/M.1155 yılında yapılmıştır.

İkinci onarım H.920/M.1514 tarihinde yapılmıştır.

Kapı girişinde de H.1288/M. 1871 tarihli onarım kitabesi yer almaktadır."[34]

2.2.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

[34] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 62.

2.3. Halil-ur Rahman Camii (Döşeme Camii)

2.3.1. Fotoğraf: 17-26

2.3.1. İnceleme Tarihi: 05.02.2020

2.3.3. Yapının Bulunduğu Yer: Balıklıgöl Platosunda, Halil-ur Rahman gölünün güney batısında yer almaktadır. (Fot.no. 17)

2.3.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli tamir kitabesi H. 608/M.1211'dir.[35]

2.3.5 Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.3.6. Tarih- Dönem: Eyyubiler Dönemi[36]

2.3.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.3.8. Kitabeler

Minarenin batı tarafında bulunan kitabede:

"*Fi eyyami'l-Melik el-Eşraf*

Haza ma emere bi'imaretihi Abdulmun'am el-Yana

Fi eyyami Mevlana es-Sultan

El-Melik el-Eşraf Muzaffereddünya

Ve'd-din halladallahu mülhehu

Fi sene semane ve sittemie.

Kitabede: "Bu minarenin Melik Eşref zamanında, onun emri ile Abdulmun'am el-Yana tarafından tamir edilmiştir. Mevlâna Sultan Melik Eşref Muzaffereddin zamanında H.608/M.1211 tarihinde tamamlandı. Allah mülkünü daim etsin."[37] Diye tercüme edilmiştir.

Minarenin kuzeyinde bulunan kitabede:

[35] Gül Güler, "Urfa Halilü'ür-Rahman Camii Haziresindeki Mezar Taşları", *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 39/39 (28 Eylül 2018): 106.
[36] Güler, "Urfa Halilü'ür-Rahman Cami Haziresindeki Mezar Taşları", 106.
[37] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 64.

"*Ta'ale ismuhu*

Haza ma emere bi'maretihi el-fakir ila rahmetullah

Abdulmun'am el-Yana el-Melik el-Eşref fi eyyami

Mevlana es-Sultan el-Melik el-Eşraf el-Alim el-Adil

Muzaffereddünya ve'd-din Ebu'l-feth Musa halladallahu

Mülkehu fi sene semaniye ve sittemie.

Kitabede: "Melik Eşref Muzafferiddin Musa zamanında Abdulmun'am tarafından tamir edilmiştir. Sene H.608/M.1211. Allah mülkünü daim etsin."[38] Diye tercüme edilmiştir.

Yapının batısındaki kapı kitabesinde:

"*Bismillahirrahmanirrahim.*

Ya naru, kûnî berden ve selamen ala İbrahim. (Enbiya Suresi 69) Sene 1288

Kitabede: "Ey ateş, İbrahim a.s için serin ve selametli ol."[39] Yazılmıştır.

Yapının doğu kapısında yazan kitabede:

"*Kad ammere hazihi'l-cami'iş-şerifeti makamu ceddü'l- enbiya Halilürrahman. Sene hamse ve işrune ve isnamietin ve elfun.*

Kitabede: Bu cami şerifin ceddül-enbiya İbrahim Halilurrahman'ın makamı olduğu belirtilmektedir. H.1225/M1810 tarihinde tamir edildiği yazılmıştır."[40]

2.3.9. Yapının Planı

Harimden meydana gelen yapı enine dikdörtgen planlıdır. Mihrap duvarına paralel üç sahınlı olarak yapılmıştır. Orta sahnın orta kısmında bir adet kubbe yer almaktadır (Fot.no. 18). Diğer sahınların üst örtüsü çapraz tonozlu yapılmıştır. Kubbeyi ortada dört adet paye taşımaktadır. Çapraz tonozlar yapının duvarlarına bitişik payelere oturmaktadır. Mihrap güney duvarın ortasında yapılmıştır. Batısında balkon şeklinde minber yer almaktadır. (Fot.no. 19)

[38] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 65.
[39] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 66.
[40] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 67.

Minare yapının güney doğu köşesinde yer alır. Kare biçimindedir. Yapının batısında İbrahim as ateşe düştüğüne inanılan yer oda şeklinde kapatılmıştır. Altında Halil-u Rahman suyunun kaynağı bulunmaktadır.

Yapının doğusunda harim duvarına bitişik bir hazire bulunmaktadır. Şehrin ileri gelen dini büyüklerinin mezarları bulunmaktadır. "Hazirede 41 adet mezar bulunmaktadır. Mezar ve mezar taşları günümüze kadar sağlam olarak ulaşmış olduğu bildirilmiştir."[41] Yapıya girişler kuzey doğu ve kuzey batı köşelerinden sağlanmaktadır. (Fot.no. 20)

2.3.10. Süsleme

2.3.10.1. Minare

Minarenin orta kısmındaki bordürün arasında palmet bitkisel süslemeler görülmektedir. Üst ve alt kısmında bir şerit halinde kabartma tekniğiyle küçük yuvarlak şekiller yapılmıştır. Minarenin balkon bölümünün dört tarafındaki açıklıkta birer sütun bulunmaktadır. Sütun başları ve köşede kalan duvara gömülü paye başlıkları dışa taşkın şekilde yapılmış yaprak–bitkisel motifleri yapılmıştır. (Fot.no. 21)

2.3.10.2. Güney Cephe Duvarı

Harimin güney cephe duvarında yer alan pencerelerden doğu tarafındaki lentonun üst kısmında yatay şekilde uzanan sarı nahit taşı üzerinde üç adet aynı boylarda kare geometrik şekil içerisinde kabartma tekniği kullanılarak ma'kili hat yazısı uygulanmıştır. (Fot.no. 22)

2.3.10.3. Kubbe

Kubbe kasnağını çevreleyen iki sıra silme görülmektedir. Silmede mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 23-24)

2.3.10.4. Balkon Minber

Minberde süsleme sahanlığın alt bölümünde görülmektedir. Alt bölümdeki duvara gömülü sütunceye kadar farklı boyutlarda üçgenlerin bir yaraya getirilerek oluşturulduğu geometrik şekilli süsleme oluşturulmuştur. Sütunce bölümü iki yatay

[41] Güler, "Urfa Halilü'ür-Rahman Camii Haziresindeki Mezar Taşları", 104-119.

silme ile bölünmüş üst bölüm daha dışa taşkın şekilde ve doğuya doğru burgulu şekilde yapılmıştır. (Fot.no. 25)

2.3.10.5. Müezzin Mahfili

Kuzey duvarının ortasında zeminden yüksekte ahşap malzemeden yapılan mahfilin üç tarafını çevreleyen korkuluklarda süsleme görülmektedir. Ajur tekniği kullanılarak yapılan süsleme, geometrik şekillerle oluşturulan dairesel yapı içerisinde birleşen kollar sekiz kollu yıldız oluşturmuştur. Yıldız motifinin ortasında çemberin etrafını saran kollar görülmektedir. Dairesel yapıların arasında kalan boşluklarda geometrik şekillerin çember etrafını sekiz koldan sardığı bir şekil yapılmıştır. Korkuluğun altında kalan zemin kısmında da yuvarlak, üçgen ve düzgün olmayan dörtgenlerin yapıldığı görülmektedir. (Fot.no. 26)

2.3.10.6. Mihrap

Sivri kemerli olan mihrabın köşelerinde birer adet başlığı dışa taşkın şekilde yapılmış sütunce bulunmaktadır. Genel olarak sade yapılmıştır. Yapıda başka bir yerde süslemeye rastlanılmamıştır. (Fot.no. 27)

2.3.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minber korkuluğu ve müezzin mahfili ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.3.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı 1211 tarihinde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-1566), 1810 tarihinde, 1990 tarihinde, 1994 tarihinde ve yakın zamanda onarımlar geçirmiştir (2019-2020).

2.3.13. Yapının Bugünkü Durumu

Yapı geçirdiği onarımlarla günümüze kadar ulaşmıştır.

2.4. Yeni Ömeriye Camii

2.4.1. Fotoğraf: 28

2.4.2. İnceleme Tarihi: 5.10.2019

2.4.3. Yapının Bulunduğu Yer: Kurtuluş mahallesi Mısır sokakta yer almaktadır. Bey kapısı olarak bilinen muhittedir.

2.4.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Yapıdaki en eski tarihli tamir kitabesi 1214'dür.

2.4.5. Bani: Kitabesi olmadığından banisi bilinmemektedir.

2.4.6. Tarih- Dönem: Eyyubiler Dönemi

2.4.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.4.8. Kitabeler

Caminin güneydoğusunda yer alan dış kapısının üzerinde silinmiş bir kitabe mevcuttur.

Kitabede; *"Bismillahirrahmanirrahim. Haza'l-mescid el-mübarek ammere el-fakir Muhammed ibni Ahmed ila rahmetullahi Taala sene aşere ve sittemie. Talebe'l-ecrillahi Taala. Ğafirullahu lehu ve livelideyhi ve licemi'il-muminin*."[42]

Kitabede; *"Bismillahirrahmanirrahim. Bu mübarek mescid Ahmed'in oğlu ustad Muhammed tarafından tamir edildi. Hicri 610 /M.1214 senesinde Allah kendisine rahmetini esirgemesin- tamir edilmiştir. Allah'tan mükâfatını isteyerek Allah kendisini, ana babasını ve bütün müminleri mağfiret etsin."*[43]

Avlunun kuzeyindeki oda üzerinde bulunan kitabede

"Hüsn-i hücre-i cevheri tarihe revak bahşeder. Ömeriye Camii'nden bir ziya kapmış meğer 1327."[44]

[42] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 143.
[43] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 143.
[44] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 145.

Kitabede; *"Cevher gibi hücrenin güzelliği tarihe parlaklık bağışlar. Meğerki bu oda, Ömeriye Camiiden bir ziya kapmıştır. Anlamına gelen bu beyt, hicri 1327/ M.1909 tarihinde bu odanın yapıldığını belirtmektedir. Son mısradaki Noktalı harflerin toplamı hicri 1327 tarihini vermektedir."*[45]

2.4.9. Yapının Planı

Avlu ve harimden oluşan yapı kare planlıdır. Ortada bir paye yer almaktadır. Bu paye ile duvarlara bitişen bir adet çapraz tonoz ile örtülüdür. Harim bölümü zeminden yaklaşık bir metreye kadar ahşap malzeme ile çevrelenmiştir. Mihrap ile güneybatı köşede yer alan iki basamaklı minber ahşap malzemeden yapılmıştır. Yapı, düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. (Fot.no. 28)

2.4.10. Süsleme

Yapıda süsleme bulunmamaktadır.

2.4.11. Yapıda Kullanılan Malzeme: Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Mihrap ve minber ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

2.4.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar: M.1214 tarihinde onarılmıştır.

2.4.13. Yapının Bugünkü Durumu

Yapı özgün halini koruyamamıştır, geçirdiği onarımlarla büyük ölçüde değişmiştir. Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

"Yapının mimari özellikleri bu kadar eski tarihli bir yapı olduğunu göstermemektedir. M.1214 tarihinde onarılan cami sonraları yıkılarak yerine bugünkü cami yapılmış ve eski kitabesi avlu kapısı lentosu olarak kullanılmıştır."[46] Denilmiştir.

[45] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 145.
[46] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 88.

2.5. Eski Ömeriye Camii

2.5.1. Fotoğraf: 29-36

2.5.1. İnceleme Tarihi: 5.10.2019

2.5.2. Yapının Bulunduğu Yer: Yapı Gümüş kuşak Alpan sokakta yer almaktadır. Tütüncüler pazarı da denilmektedir. (Fot.no. 29)

2.5.3. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Yapıdaki en eski tarihli tamir kitabesi M.1301 'dir.[47]

2.5.4. Bani: Bani kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.5.5. Tarih- Dönem: Memlukler Dönemi

2.5.6. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.5.7. Kitabeler

Son cemaat mahallinin doğu duvarında olan kitabede;

"Bismillahirrahmanirrahim. Ammere haza'l-mescid el- mübarek el-üstad Muhammed bin Ahmet el-Hac Durmuş el-Sıraceddin Ağa. Ve sene ihda ve seb'a mie."Kitabede; Cami'in üzerindeki en eski tamir kitabesidir. H.701/M.1301 tarihini taşıyan bu kitabe ile Urfanın en eski camileri arasına giren bu cami Ahmet Hacı Durmuş Siraceddin oğlu Ustad Muhammed Ağa tarafından tamir görmüştür."[48]

"Dış kapının üzerinde son zamanlardaki tamiri sırasında bu cami'in Hz. Ömer (r.a)'ın (63644) hilafeti zamanında yaptırıldığı kaydedilmiştir. Cami bahçesinde yerde görülen bir taşın üzerinde bulunan kitabede: "Kad ammere hazihi'l-cami'eş-şerefeti sahibi'il hayrat ve'l-hasanat el-Hac Firuz beg bin Ali Beg. Fi şehri rebi'el-evvel sene 1186" Kitabede: Bu cami hayır ve hasenat sahibi Ali beğin oğlu Hacı Firuz Beğ'in H.1186/M.1172 de tamir ettirdiği belirtilmektedir."[49](Fot.no. 29)

Yapının son cemaat yerinin sağında yer alan penceresindeki kitabede:

"Devrimiz bir devr-i emsaldir.

[47] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 35.
[48] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 119.
[49] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 119.

Yaşasun sultanımız Sultan Reşad

Hazret-i Faruk'un işbu cami'i

Kıldı ta'mir ile cümle nası şâd

Hem bu hayr yolda İnayetzade'nin

Oldu elhak Ğayreti hadden ziyad

Heşt bihişt'e yaz Güher tarihini

Ruh-i Faruk'u bu ta'mir etdi şâd 1330

Kitabede: *Devrimiz emsalsiz bir devir olan Sultan Reşad'ın(1909-1918) devridir. Hz. Ömer Faruk'un yaptırdığı bu camiyi, İnayetzade tamir etmekle bütün halk sevindi. İnayetzade'nin gerçekten çok gayreti geçti. Camin tamir tarihi cevher olarak heşt behişt'e (cennete) yaz ki, bu tamir Hz. Faruk'un ruhunu şâd etti. Demektir. Son mısranın Noktalı harfleri toplamı 1322dir. Buna 8 eklemekle 1330tarihi (1911) çıkmış olur."*[50]

Harim kapısının doğusundaki kitabede:

"*Lemma beda müteceddiden mütevassian mütekammilen*

El-mescid el-Ömeriy zien binnayeti el-mevla Ömer

Kad kultu fi envarimüteşekkiran ve muarrihen

Ammere el-surur avatıf el-İslam min haza'l-eser 1330

Kitabede: yine 1330 hicri tarihini taşımaktadır. Hattat Behçet Arabi'nin imzası manzumenin altında yer almaktadır."[51]

2.5.8. Yapının Planı

Avlu ve harimden meydana gelmiştir. Yapının harimi mihraba enine dikdörtgen tek sahınlı şekilde inşa edilmiştir. Harimin orta kısmı kubbe bulunmaktadır. Doğu batı taraf üst örtü çapraz tonozludur. Yapı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. Mihrap güney duvarının orta bölümünde yer almaktadır. Minberin doğu ve batı tarafında balkon şeklinde duvardan çıkılacak şekilde inşa edilen doğu

[50] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 120.
[51] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 122.

taraftaki vaizlik yeri, batı taraftaki ise minber olarak kullanılmaktadır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. (Fot.no. 30)

Kubbeye geçiş büyük boyutlarda tromplarla sağlanmıştır. Çapraz tonozlar ile kubbe arasında sivri kemerler ile ayrılmaktadır. Kemerler güney ve kuzey duvarlara yapışık sütunlar ile desteklenmiştir.

Harime girişi sağlayan kapının üst tarafında ahşap malzemeden yapılmış müezzin mahfili yer almaktadır.

Üç bölümlü son cemaat yeri üst örtüsü çapraz tonozudur. Önde iki adet payeye oturmaktadır. Giriş kapısının batısında yer alan pencere üstünde kitabe bulunmaktadır. Girişin doğusundaki pencerenin sağ tarafında da bir kitabe bulunmaktadır. Harimin batısında imam odası bulunmaktadır.

Avluya giriş kuzey doğu kösede yer alır. Giriş kapısının iç duvar üst tarafında bir kitabe yer alır. Lavabo ve abdest yeri avlunun kuzeyindedir.

2.5.9. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu giriş kapısı, son cemaat yeri, harime giriş kapısında, İç mekân olarak; mihrap, minber, vaiz kürsüsü, kubbe ve harim sütunlarında görülmektedir.

2.5.9.1. Avlu Giriş Kapısı

Avluya girişi sağlayan kapı dışa taşkın derin olmayan bir niş şeklinde ve sivri kemerli olarak yapılmıştır. Yanlarda birer sütunce başlıkları görülmektedir. Doğu ve batı tarafında bir sıra geometrik şekil yer alır. Sivri kemerle çevrili olan kemer başlangıçları kabartmalı mukarnaslar yer almaktadır. Sivri kemer de çıkıntılı kemer halinde uzayan tek sıra büyük oranlarda mukarnas mevcuttur derin olmayan bir niş oluşturmuş şekildedir. Kapı girişi basık kemerlidir ve alınlık kısmında tamir kitabesi bulunmaktadır. (Fot.no. 31)

2.5.9.2.Son Cemaat Yeri

Harimin kuzeyinde son cemaat mahalli iki adet paye ile üç bölüme ayrılmıştır. Üst örtüsü çapraz tonozdur. Harim girişinin batı tarafında bir adet mihrabiye

mevcuttur. Girişin batı ve doğu tarafında birer adet pencere bulunmaktadır. Pencerelerin etrafı silmelerle çerçeve oluşturulmuştur. (Fot.no. 32)

2.5.9.3.Harim Taç Kapısı

Harime girişi sağlayan taç kapı yapının orta kısmında yer almaktadır. Girişin doğu ve batı tarafında ikişer adet birbirine birkaç santim arayla sütünce bulunmaktadır. Sütun başlarında enine dikdörtgen geometrik süslemeli taş mevcuttur onun üzerinde de kare formunda iki şer adet küçük ebatlarda silme mevcut olup başlarında dardan genişe doğru çıkıntılar yer alır taç kısmında zincir halkalarına benzer şekiller bulunmaktadır. (Fot.no. 33)

Taç kapının girişi basık kemerlidir, buranın üzerinde iki adet pencere bulunmaktadır. Pencereler üç tarafı bordür ile çevrelenmiştir. Kemer başlangıçlarında mukarnas süsleme yer alır. İki pencere arasında sekiz kollu yıldız yer almaktadır. Onun üzerinde de dairesel pencere açıklığı etrafında da geometrik şekiller mevcuttur. Girişteki pencereler üzeri de bir evin çatısını andıran üç adet silmeyle çevrelenmiş olup tam orta kısmında ters hilal içerisinde beş kollu yıldız şekli bulunmaktadır.

2.5.9.4. Mihrap

Güney duvarının orta kısmında düzgün kesme taş malzemeden yapılmış olan mihrap yer almaktadır. Mihrap nişi yarım dairedir. Mihrabın sağ ve sol tarafında ikişer adet duvara bitişik sütünce mevcuttur. Mihrabın üç çevresi birbirine bağlı düğümlerle bordür oluşturup çevrelenmiştir. Sütunceleri kare formunda devam ettiren sütunceler tamamlar ve sütun başlıkları üzerinde yazı olan rozetler yer almaktadır. Mihrabın sivri kemer başlangıcından itibaren bir sıra halince mukarnas, nişi yarım daire şeklinde çevrelemektedir. (Fot.no. 34)

Mihrap nişinin tam orta kısmında üç boyutlu kabartma (kandile benzer) çıkıntısı görülmektedir. Mihrabın alınlık kısmında kitabe yer almaktadır. Yazının üzerinde de dairesel şekilde delik işi denilen ajur tekniği ile süsleme düzenlemesi uygulanmıştır. Süslemenin merkezinde altı kollu yıldız çevresinde de geometrik tezyinat uygulanmıştır. Sivri kemerin üzerinde ise ay yıldız kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 33)

2.5.9.5.Minber ve Vaiz Mahalli

Mihrabın doğu ve batı yönünde duvarda yerden birkaç metre yükseklikte iki adet simetrik balkon gibi görülen çıkıntı bulunmaktadır. Üstünde iki tam sütun duvara bitişik yarım sütünce yer alır ve sütuncelerin başlangıç Noktasında burgular, geometrik şekiller görülmektedir. Kafesi andıran balkonların sağda (batı) olan minber, solda (doğu) olan ise vaiz kürsüsü olarak kullanılmaktadır. Sütunceler sivri kemer ile birbirine bağlanmış olup üzeri de yarım kubbe ile örtülüdür. Balkonun kubbe ile kemer arasını orta kısımdan tek sıra geometrik süsleme ve bir adet silme ile çevreler. Balkon çıkıntısının alt kısmı da yarım daire şeklindedir. Zeminden yükselen yivli süslemeler, burgulu süslemelerin bulunduğu sütünce ile birleşen balkonun alt kısmında yatay halde tek sıralı zikzak ve kare geometrik süslemeler görülmektedir. (Fot.no. 34)

2.5.9.6.Kubbe

Düzgün kesme taştan inşa edilen ve kubbeye geçişi sağlayan trompların orta kısmında ajur tekniği ile oyma süsleme yer almaktadır havalandırma olarak kullanılmaktadır. (Fot.no. 35)

Kubbe kasnağında on altı adet pencere bulunmaktadır. Kubbe kasnağı sekizgendir. Pencereler niş şeklindedir ve her birinde kaş kemer görülmektedir.

2.5.9.7.Harim Sütunları

Yapının güney ve kuzey duvarlarına bitişik sivri kemerleri birbirine bağlayan yarım sütunlar mevcuttur. Sütunların zemine yakın gövdelerinde bitkisel tezyinatlar görülmektedir. Sütun başlarında da bir sıra mukarnas ve farklı ebatlarda yatay silmeler görülmektedir. (Fot.no. 36)

2.5.11. Yapıda Kullanılan Malzeme: Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılıştır.

2.5.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Mevcut kitabeler onarım kitabeleridir. H.701/M.1301, H.1186/M.1172, H.1330/M.1911, H.1330/M.1911 tarihlerinde onarım görmüştür.[52]

[52] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 119-122.

2.5.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.6. Nimetullah Camii (Ak Camii)

2.6.1. Fotoğraf: 37 - 44

2.6.1. İnceleme Tarihi: 5.10.2019

2.6.2. Yapının Bulunduğu Yer: Kurtuluş mahallesinde Elli Sekiz Meydanındadır.(Fot.no. 37-37a)

2.6.3. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Yapıyla ilgili en eski tarih H.1134/M.1721' dir.[53]

2.6.4. Bani: Bani kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.6.5. Tarih- Dönem: Klasik Osmanlı Dönemi

2.6.6. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.6.7. Kitabeler

Batı kapısı dış tarafındaki pencere altındaki kitabesinde:

"Hakka güzel cami'i olmuşdu. Pür nur olub ab (...) ile çü me'va, Virane olup bu mesken olmuşidi hem, Deyr-i pür nasaradan iken cami'i Beyda, Tamirine kan-ı himem eyledi ol himmet, Firuz Beg ol bahr-i ayn seha ata" Kitabede: "Gerçekten bu nurlu cami ne güzel oldu. Bu mesken (ibadet edenlerle) nurlandı. Burası eski ve harabe bir kiliseyken tamir edilerek camiye çevrildi. O himmet kaynağı, cömertlik ve ihsanlık denizi olan Firuz Beg, bu cami'in tamirine himmet etti."[54]

Minarenin batı dış taraftaki kaidesinde yer alan kitabede:

[53] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 37.
[54] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 35.

"Hacı Haydar Ağa cûyâ-yı rabbâni, İhtimam etdi edüb himmet ta'miratına, Dediler tarihini etdi rıza-i lillah, Saileköhne binasını cediden ta'mir. Sene 1170 Kitabede: Allah rızasını arayan Hacı Haydar Ağa, bu caminin tamiratını dikkatle ihtimam gösterdi, itina ile tamir etti. Allah rızası için yaptığını ve tarihini soranlara eski binayı yeniden tamir ettiğini söyledi. Son mısrada tarih düşürdüğünü söylemekte ise de tarih çıkmamaktadır."[55]

Cami'nin iç kapısının sağ ve sol taraflarında Hadisi şerif yer almaktadır. " el-mü'minü fi'l-mescid ke's-semekü fi'l-mai, ve'l-münafiku fi'l-mescidd ke't-tayru fi'l-kafesi."[56]

Cami avlusunun doğu duvarındaki kuyu kitabesinde:

"Bu bîri Kasım ibni İbrahim Kıldı bina. Gevher kılsunlar be'aşki çün şehid-i Kerbela. Su çekin ey Şafi-i devran dökülür mey dönderin. Hayr edin Allah içün tarihidir emr-i Rıza. Kitabede: Kuyunun İbrahim oğlu Kasım tarafından H.1242/M.1826 tarihinde yaptırıldığı belirtilmiştir. Son mısrada tarih düşürülmüş olup, "emri Rıza" harflerinin toplamı ebced hesabıyla H.1242 tarihi vermektedir."[57]

2.6.8. Yapının Planı

Harim ve avludan oluşan yapının harimi, mihraba paralel enine dikdörtgen şekilde inşa edilmiştir. Orta alanda büyük bir kubbe yer almaktadır. Yan bölümlerde de (doğu-batı) ikişer adet güney kuzey yönlü daha küçük kubbeler bulunmaktadır. Kubbelere geçişler büyük boyutlarda tromplarla sağlanmaktadır. Yan taraftaki kubbeler ile ortadaki kubbeler ortada iki payeye oturmaktadır. Payeler zeminden kemer başlangıçlarına kadar siyah bazalt taştan yerleştirilmiştir. Orta bölüm ile yan bölümler sivri kemerlerle ayrılmaktadır. Yapı düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. (Fot.no. 36)

Kubbeler ortada –T şeklinde iki payeye oturur. *"Bu plan Edirne Üç Şerefeli(1437-1447), Manisa İvaz Paşa (1448), Manisa Hatuniye (1449) camileriyle aynı özellik taşımaktadır."*[58]

---

[55] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 37.
[56] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 38.
[57] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 51.
[58] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 48.

Klasik ve yerel unsurların iç içe girerek oluşturulduğu *"Nimetullah Camii süslemeleri klasik Osmanlı mimarisinin yaşandığı yukarıda yazılı şehirlerle benzer özellikler göstermektedir."*[59]

Mihrapta geometrik süslemeler ve örgü motifleri görülmektedir. Üç dilimli kemerli ve mukarnas kavsaralıdır. Minber mihrabın batısında yer alır ve düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır.

Harim duvarlarında birçok pencere yer almakta bu durumda içerisinin ferah olmasını sağlamaktadır. Zemindeki pencereler büyük ve derin olmayan niş içerisinde duvarın yukarı kısmında yer alanlar ise mazgal pencerelerdir.

Son cemaat yeri dört bölüme ayrılmıştır. Harim girişinin üstü küçük bir kubbe ile örtülüdür. Diğer bölümlerin üstü çapraz tonozla örtülüdür. Giriş bölümünün dışındaki son cemaat yeri arasında kot farkı vardır.

Külliyeyi andıran bir plana sahip yapı, avlunun kuzeyinde içerisinde mezar odası ve medrese hücreleri bulunmaktadır. Mezar odasının doğusunda pano içerisinde silindirik bir biçimde geometrik süsleme görülmektedir.

2.6.9. Süsleme

Süsleme dış mekân olarak; medrese ve mezar odası, son cemaat yeri, güneybatı cephe duvarı, harim taç kapısında, iç mekân olarak; mihrap, minber, kubbe ve tromplarda görülmektedir.

2.6.9.1.Medrese Hücreleri ve Mezar Odası

Avlunun kuzeyinde bulunan medrese hücreleri ve mezar odasının dama yakın kenarları, çörtenlerin alt kısımlarının hizasında boydan boya şerit halinde çevreleyen iki sıra mukarnas süslemesi görülmektedir. Avlunun kuzeyinde kubbeli mezar odasının üstünde dam kısımlarında şerit halinde örgü süslemesi uygulanmıştır. Mezar odasının doğusunda bulunan bayan mescidi olarak kullanılan odanın batısında pencere üzerinde enine doğru dikdörtgen bir pano içinde yuvarlak silindirik geometrik süsleme görülmektedir. Merkezinde yuvarlak kabartma bir taş yer almaktadır. Etrafında ise altı

[59] Muhammet Arslan, "*Şanlıurfa Nimetullah (AK) Cami Taç kapısı*", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 0/21 (Ocak 2008): 1.

kollu yıldız motifi uygulanmıştır. Yıldız motifinin de etrafında da eşit aralık ve büyüklüklerde altıgenler içerisinde yuvarlak kabartmalar yerleştirilmiştir. (Fot.no. 38)

2.6.9.2.Minare

Kare kaide üzerine silindir gövdeli tek şerefeli olan minare, harim ve son cemaat yerinin batısında yer almaktadır. Kaide kısmının güney ve batı tarafında üç dilimli kemer iç kısmında kabartma tekniği ile kemer şeklinde uzanan aynı büyüklükte üst kısmı yarım daire alt kısmı düz şekiller yer almaktadır. Batıdaki kemer ortasında enine dikdörtgen bir pano içerisinde altıgen dört adet kitabe yer almaktadır. (Fot.no. 39)

Gövdenin başladığı yerde bir sıra kabartma tekniği ile palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. Gövde silmeler ile üç bölme ayrılmıştır. Alttaki silme sade, ortada yer alan silme ok işaretine benzer şekillerin birbirini takip etmesiyle oluşturulmuştur. Üstte yer alan silme ise burgulu oluşturulmuştur. Şerefe altında sekiz sıra mukarnas kompozisyonu ile düzenlenmiştir. Külah kısmı kısadır.

2.6.9.3.Son Cemaat Yeri

Harime girişi sağlayan kapı önü üstü küçük bir kubbe yer alır. Kubbenin doğu ve batı tarafı üst örtü ikişer çapraz tonozludur. (Fot.no. 40)

Harimin kuzey duvarında taç kapının doğu tarafında mukarnas kavsaralı mihrabiye nişi ve üstünde de kitabe görülmektedir.

Harimin güneybatı köşesinde kûfi hattına benzer bir yazı üzerinde de mukarnas bulunmaktadır.

2.6.9.4.Güney Batı Cephe Duvarındaki Mukarnas Kompozisyonu

Duvarın dama yakın kısmında köşede dört sıra üçgen şeklinde mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Hemen altında da enine dikdörtgen pano üzerinde kabartma tekniği ile söz yazmaktadır. (Fot.no. 41)

"Ma'kılı tarzıyla yazılmış olan yazıda "Mübarek zi saadetlerinden" yazılıdır."[60]

[60] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 50.

2.6.9.5. Harim Taç Kapısı

Harimin kuzeyinde son cemaat mahallinin orta kısmında harime girişi sağlayan taç kapıda Osmanlı klasik dönem süslemesi bariz şekilde görülmektedir. (Fot.no. 42)

Taç kapı çerçevesinin üç tarafına kabartma tekniği ile uygulanan mukarnas süslemeli bordür uygulanmıştır. Bir sıra kabartma tekniği ile geometrik süslemeli bordür yapılmıştır. Geometrik süslemenin ortasında çiçek motifi görülmekte, etrafında da sekizgen yıldız tezyinatı onun da etrafında sekizgen geometrik süslemeler yer almaktadır. (Fot.no. 43-Çizim 6)

Taç kapının doğu(sağ) ve batı(sol) yönlerinde ve iç yan kısımlarına doğru çerçeve halinde geometrik süslemeli bordür yer alır. Bu çerçevelerin orta kısmında ahşaptan panolar içinde ta'lik hattıyla yazılmış hadisi şerif yer almaktadır. (Fot.no. 44)

Batı tarafında olan yazıda Mescitteki mü'min sudaki balık gibidir. Doğu tarafında olan yazıda ise Mescitteki münafık kafesteki kuş gibidir." bulunmaktadır."[61] (Fot.no. 44)

Taç kapı mukarnas yuvaları, taç kapının alt kısımlarda görülmemektedir. "İç mekândaki mihrap nişinde de aynı uygulama görüldüğü, buradaki mukarnas yuvalarının dikdörtgen çerçeveyi dört yönden de çevrelediği görülmektedir. Buradan yola çıkarak taç kapıdaki bu uygulama yarım kaldığı söylenebilir."[62]

Mukarnaslı bordürlerle çevrelenen taç kapı beş dilimli kemer içinde ve mukarnas kavsaralıdır. Sarkıt mukarnaslarla oluşturulmuştur.

Kavsara kısmı on bir sıra mukarnas kompozisyonundan oluşmaktadır. En alt sıranın bir üst sırasında, ortaya gelecek şekilde iki sıra zikzaklı yuva eklenmiştir. Mukarnas yuvalarının içleri yer yer lacivert, yeşil ve kahverengi boyalarla boyanmıştır. Taç kapının iç yan duvarlarında, kapı lentosu üzerinde ahşap üzerine siyah boya ile yazılmış birer hadis beyti bulunmaktadır. Beytin yer aldığı zemin, iki

[61] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 50.
[62] Muhammet Arslan, "*Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taç kapısı*", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 0/21 (Ocak 2008): 4-5.

şeritli örgü motifinin iç içe geçmesiyle oluşturulmuş kabartma bir bordürle çerçevelenmiştir.[63] (Fot.no. 45)

Mihrap nişi de harim girişi taç kapısıyla aynı şekilde beş dilimli mukarnas kavsaralıdır. Geometrik tezyinat ile mihrabın etrafını çevreleyen bordür çerçeve görülmektedir. Bu bordürü de içine alan mukarnaslı bordür çevrelemektedir.

2.6.9.6.Mihrap

Mihrap taç kapı ile aynı süslemeye sahiptir. Bir sıra mukarnas kompozisyonu ile çevrelenmiş dikdörtgen çerçeve içerisinde yer almaktadır. İç kısmında bir sıra küçük kareler içerisinde geometrik süslemelerin birbiri ardına sıralanmasıyla bir dikdörtgen bordür oluşturmuştur. Geometrik süslemeler her karede farklı üç kompozisyonla yapılmıştır. Karelerde geometrik şekillerin merkezinde farklı çiçek motifleri yapılmıştır. Çiçek motifleri etrafında sekiz kollu yıldız süslemesi görülmektedir. Yıldız süslemesi etrafını da geometrik şekillerin sekizgen bir şekil oluşturulmuş. Onun etrafını da küçük boyutlarda sekiz adet sekizgen geometrik şekiller çevrelenmesiyle birbiri içine girift süsleme oluşturulmuştur. Mihrabın kavsara çevresinde minare kaidesindeki üç dilimli kemerin aynısı yapılmıştır. Kavsarası on bir sıra mukarnaslıdır. Kavsaranın orta kısmında dört adet üç boyutlu kabartma tekniğiyle yapılan sarkıtlar yapılmıştır. Uç kısımları lale bitkisini andırmaktadır. Mihrap köşelerinde sekizgen sütunceler yapılmıştır. Gövde kısmında birbiri içine geçen geometrik şekiller örgü motifi oluşturmuştur. Sütunce başlıkları da kabartma tekniği ile alt kısmında diş motifi üst kısmında ise yaprak motifi oluşturmuştur. Yapraklar ok ucu gibi inceden kalına doğru uzunlamasına genişlemektedir. Yüzeyinde balıksırtı gibi şekiller oluşturulmuştur. Mihrap nişi sekizgendir ve düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 46)

2.6.9.7.Minber

Minber kapısı ve korkuluklarının alt bölümünde yer alan taş malzeme gülkurusu renginde mermerden yapılmıştır. Yan aynalık bölümleri, sahanlık ve sütunları sarı ve beyaz düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Ahşap külah kısmın

[63] Muhammet Arslan, "*Şanlıurfa Nimetullah (Ak) Cami Taç kapısı*" , *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi. 0/21 (Ocak 2008): 6.*

alt bölümündeki taşlar kabartma tekniği ile eşit aralık ve büyüklüklere bölünmüştür. (Fot.no. 47)

2.6.9.8. Kubbe ve Tromp Başlangıçları

Ortadaki kubbeye geçişi sağlayan iki sıra trompların başlangıçlarında üçerli ve bir sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Harimin yan tarafında yer alan kuzey taraftaki kubbelerin trompları da sekiz sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 48-49)

2.6.10. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapı düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

2.6.11. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapıda yer alan kitabeler tamir kitabeleridir. Batı yönündeki avlu kapısının dış tarafında pencere altında yer alan kitabede 1779-1781 tarihinde tamir edilmiştir.

Cami minaresinin dışarı tarafında yer alan kitabede H.1170-M.1755 tarihinde tamir edilmiştir.

2.6.12. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.7. İmam Sekaki Camii

2.7.1. Fotoğraf: 50-51

2.7.2. İnceleme Tarihi: 5.10.2019

2.7.3. Yapının Bulunduğu Yer: Bıçakçı mahallesinde yer almaktadır.

2.7.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır.

"Vakfiyesinde H.973/M.1565 tarihli olduğu geçtiğinden Bu tarihte inşa edildiği düşünülmüştür."[64]

2.7.5. Bani: Bani kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.7.6. Tarih- Dönem: Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

2.7.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.7.8. Kitabeler

Mihrap kitabesi*: "Küllema dehale aleyha Zekeriyel mihrab. (Ali İmran Suresi 37)H.1318"* [65]

2.7.9. Yapının Planı

Yapı harim ve avludan oluşmaktadır. Mihraba paralel uzanan enine dikdörtgen tek sahınlı mekândan oluşmaktadır. Harimde üst örtü orta kısım çapraz tonoz, sağ ve sol (doğu-batı) yönleri birer adet beşik tonozludur. Harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile çevrilmiştir. Müezzin mahfili harimin kuzey duvarının ortasında kapının üstünde yer almaktadır. Ahşap malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 50)

Güney duvarın ortasında yer alan mihrap süsleme bakımından sadedir. Minber, mihrabın batısında ve duvar içinden basamakla çıkılmakta ve balkon şeklindedir. Yapı malzeme olarak düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

[64] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 95.
[65] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 95.

Harim kuzeyinde yer alan son cemaat yerinin üst örtüsü çapraz tonozludur. Önden üç adet payeye oturmaktadır. Minare avlunun kuzeyinde giriş kapısının üzerinde minber minare olarak yapılmıştır.

2.7.10. Süsleme

Yapıda süsleme sadece minarede görülmektedir.

2.7.10.1. Minare

Avlunun kuzeyinde giriş kapısının üstünde yer almaktadır. Silindir gövdeli minarenin gövde ile balkon arasında kalan bölgesinde uçları düz gövdesi dışa taşkın şekilde yapılan üçgen bir sıra şerit halinde geometrik süsleme yapılmıştır. (Fot.no. 51)

Balkon kısmı altıgen şekilde yapılmıştır altı adet kare formunda sütunlar yerleştirilmiştir. Altıgenin korkuluk kısmının her yüzünde dikdörtgen bir pano içerisinde her köşede yönü iç kısma bakan istiridye motifleri görülmektedir. Orta kısmında ise birer çiçek motifleri yer almaktadır. Sütunların zeminine yakın yükseklikte her bir sütunda birer tane kırmızı ve beyaz renkli çay tabakları yerleştirilmiştir. Sütun başları dört sıra dışa taşkın şekilde ve sekizgen olarak yapılmıştır.

Sütunlar birbirine sivri kemer ile bağlanmıştır. Kemerlerin üst ve yan taraflarında, duvara gömülü bir şekilde kırmızı ve beyaz renkli birer çay tabakları yerleştirilmiştir.

Külah bölümü prizmatik üçgen şekildedir. Her yüzünde birer ay yıldız görülmektedir. Yapıda başka bir yerde süsleme bulunmamaktadır.

2.7.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapı genel olarak düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Müezzin mahfili ve harim duvarının etrafı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile çevrelenmiştir.

2.7.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Avlu kapısı üzerinde yer alan betonarme minber minare 1958 tarihinde sonradan eklenmiştir.

Daha önce çekilmiş Fotoğraflar ve çalışmalar incelendiğinde onarımdan geçirildiği söylenebilir.

2.7.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.8. Mevlid-i Halil Camii

2.8.1. Fotoğraf: 52- 58

2.8.2. İnceleme Tarihi: 7.10.2019

2.8.3. Yapının Bulunduğu Yer: Balıklı göl platosunda İbrahim (a.s)'in Doğup büyüdüğüne inanılan mağaranın batı bitişiğinde yer almaktadır.

2.8.4. Yapının İnşa Tarihi: H.929/M.1523 Şubat[66]

2.8.5. Bani: Muhammed Salih Paşa tarafından inşa edilmiştir. [67]

2.8.6. Tarih- Dönem: Kanuni Sultan Süleyman Han (1520-1566)

2.8.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.8.8. Kitabeler

Avlunun doğusunda yer alan İmam odası kitabesinde:

"Bilad-ı hayr-i halkillah olan şehr-Ruha'dır bu, Zulal-i mu'cize-i cârî makam-i enbiya'dır bu, Hicaz (u) Kuds'den ğayri makamlardan ûlâdır bu, Letafetde şerafetde müzeyyen dilküşâdır bu, Bu Mevlud-ı Halilullah ki ceddi'l-enbiya'dır bu, Halil'e ateşi berd (u) selam eden Ruha'dır bu.

Kitabe daha sonra yerleştirilmiştir imam odasıyla bir ilgisi bulunmamaktadır. Kitabede: Bu Urfa, Allah (c.c) hayırlı yarattığı şehirlerden olan Urfa'dır. Burası tatlı mu'cizevi suyun aktığı peygamberler makamıdır. Burası Hicaz ve Kudüs'ten sonra bütün makamlardan daha yücedir. Letafet ve şereflilikte süslenmiş gönül çekici bir şehirdir bu. Burası peygamberlerin atası olan İbrahim Halil peygambere ateşi serin ve selamet eden Urfa'dır."[68]

Mevlid-i Halil Camii'nin doğu tarafında yer alan müezzin odası kitabesinde:

"Evvela şehr-i Medine mesken-i Fahrü'l-enam, Gülşe-i ca-yı mübarek ravzay-ı darü's-selam, Kıblegâh-ı cümle alem saniyen beytü'l-haram, salisen beytü'l-

[66] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 106.
[67] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 105.
[68] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 103.

mukaddes mecma'ü reşk-i kirâm, Bu riyaz mevlud-i pâk-i Halil-i kibriyâ, Bu gülistan-ı sa'adet kû-yi ceddi'l-enbiya, Mevlud-i pâk-i Halil verdi Ruha'ya ihtiram, Nar-i Nemrûd'u Halil eyledi dârü's-selam.

Kitabede: "Evvela yaratılmışların kendisiyle övündükleri Medine şehri, selamet şehrinin o mübarek gül bahçesinin olduğu yer. Ondan sonrada bütün dünyanın kıblesi olan Beytü'l-haram ve üçüncü olarak beytü'l-mükaddes olan Kudüs bütün dünyanın kıskandığı büyük şehirlerdir. İşte bunlardan sonra Cenab-ı Hakk'ın dostu İbrahim Peygamberin doğduğu bu şehir, bu peygamberlerin ceddinin doğduğu mesut şehir gelmektedir. Hazret-i İbrahim (a.s)'ın doğumu, bu Urfa'ya saygı kazandırmış ve Nemrud'un ateşini selametlik ve esenlik şehri yapmıştır."[69]

Mevlidi Halil Camii müezzin odası içerisindeki kapı üzerindeki kitabe:

"Bismillahirrahmanirrahim. Nasrün minallahi ve fethin karib ve bessiri'l-mu'minine Ya Muhammed, Ya alimen bihali (Ya hafi el-eltafu neccina mimmanehafu) Mevlud-i Hazret-i ibrahim Halil aleyhi's-salatu ve's-selam. Ve kad bena haza'l-imaret fi eyyami es-Sultan el-Han es-Sultan Süleyman ibni es-Sultan Selim hallad allahu mülkehu ve hilafetuhu biyedi el-fakir Muhammed Salih Paşa fi şehri rebi'el-ahir sene 929" Alttaki taşta da iki satır halinde yazı mevcuttur. Üstteki taşa göre yumuşak bir taş olduğu için zamanla biraz yıpranmış ve yazılar hafif de olsa erimeye yüz tutmuştur. İşte bu kitabede; Hazret-i İbrahim Halil aleyhis-selam ve's-selam'ın doğduğu bu yeri, Sultan Selim Han (1512-1520 oğlu Sultan Suleyman Han (1520-1566)- Allah mülkünü ve hilafetini daim etsin- zamanında, hicri 929 rebiülahir (miladi, şubat 1523) tarihinde Muhammed Salih Paşa bina ve imar ettirmiştir. Denilmiştir."[70]

Caminin giriş kapısındaki kitabede:

"Cenab-1Mahmud oğlu Mahmud Ağa

Hemişe uhreviyyen hayr hahan

Şu cayi görilcek cüzince müzlim

[69] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 104.
[70] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 105.

Bu nev tamir ile kildı handan

Bu hayr asarı hayre eyle nail
Aya ey vahib el-amal-1 Rahman
Gelince dört Natik çıkdı tarih
Cezai Cennet-i huld eyle ihsan
fi sene 1269
Kitabede: Uhrevi hayırları yapmayı isteyen Mahmut oğlu Mahmut Ağa, bu yeri böyle karanlık ve harab görünce yeniden tamir ederek yüzün güldürdü. Acaba emellerin rahmanı olan Vahhab Allah bu hayr eseri mükâfatını verir hayre nail eyler mi? Ey Natık dört gelince tarihi çıkacaktır. Ebedi cennet mükâfatını ihsan eyle Ya Rabbi, Denilmektedir. Senesi 1269 (miladi 1852) dir. Mahmut oğlu Mahmut Ağa hicri 1269 (miladi 1852) de bu Mevlidi Halil mescidini tamir etmiştir. Manzumeyi şair Natık yazmış, son mısra harfleri toplanıp, dört eklenince tamir tarihi çıkar."[71]

Caminin güney duvarı üzerindeki kitabede:

Çırağ-ı mescid mihrab minber, Ebu Bekir Ömer Osman u Haydar

Mevlid-i Halil Camii eski mezarlıkkapısı üzerindeki kitabede:

Lailaheillallah Muhammedun Rasulullah

Geldi üçler dedi acib tarihini Nasrun minallahi ve fethun karib Allah

Doğusundaki kapı kitabesinde: *"Açıldıkça kapansın çeşm-i ad Bi hakkın sure-i inne fetahna. İnna Feetahna suresinin hakkı için bu kapı açıldıkça düşmanın gözü kapansın anlamındadır."* [72]

Avludaki türbe kapısında yer alan kitabede: *"Dergah-ı pâk Ğavs el-a'zam sultan-ı Külli'l-evliya Hazret-i Abdulkadir el-Geylani kuddise sirruhu'l-a'la yazılıdır."*[73]

Avlunun güney duvarının doğu tarafındaki kitabede:

[71] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 107.
[72] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 109.
[73] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 109.

"Ruhalı mevlidde ta'zimn ediüb hücre bina kildı, O kim etmiş füyûzat-i Halilullah't isticlâb Necat ile mübeşşirdir iki alemde hakka sene 1272 Kitabede: Ihlasla düşünen Urfa'lı Ahmed Bican Paşa, mevlidi halil'e hürmet için bir oda yaptırdı. Ki o, Cenab-ı Hakk'ın feyzlerini çekmiş ve inşallah iki cihanda da kurtuluşla müjdelenmiştir. Anlamı ifade edilmiştir. Hicri 1272 (miladi 1855) senesinde bu odayı Ahmed Bican Paşa yaptırmıştır."[74]

Cami avlusunun güney duvarının türbe yanındaki kitabede:

"Bu dergah-1 Halil'in hadımından Kilub sarf-i himem Dervis Musa Makam-1 Mevlid-i pâk-i Halil'de Edüb bu hücreyi i'mar (u) inşa,Huda elbet zayi' etmez ecrin, Kelam-i Hakk eder bu sırri imâ, Heman bani ile sakinlerine, Sefi ede Halilullah't Mevlâ, Verdi cevherle bu tarih bil hakk, Ne dilkeşdir şu hücre hubu ra'na med Bican Paşa. sene 1305 Kitabede: Bu dergahın hadimlerinden Derviş Musa, masraf yaparak bu dergahta bir oda yaptırmıştır. Allah elbette bunun sevabını verecektir. Çünkü Kur'an'da bunu ima etmiştir. Allah, bu odayı yaptırana ve burada oturanlara dostu Hz. İbrahim (a.s)'i şefaatçi kılsın. Tarihini cevherle belirtmiş olup, bu gönül çekici olan oda ne güzel oldu denilmektedir. Yapılış tarihi hicri 1305 (miladi 1887)'dir. Manzume "mefailün-mefailün- feulün" veznindedir. Son beytin Noktalı harflerinin toplamı hicri 1305 tarihini vermektedir."[75]

Mevlid-i Halil Camii ziyaret (mağara) girişi kapısında yer alan kitabe:

"Elâ ya hakim eş-şer'i'l-mualla

Lienneke fi kiülli'l-ulûmi habiruha

Ve ente'lezi u'tayte re'yen ve hikmeten

Ve inneke fi ilmi's-şeri'ati tavruha

Kad ammereha men ünasin seyyiden

Muhammed el-Mes'ud fehive müniruha

Ve tarihuha el-hüsna bihakimin eşrekat

[74] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 110.
[75] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 111.

Ve dare ala merri'z-zamnani müruruha. Sene 1231 Kitabede: Ey yüce şeriatın hakimi, sen bütün ilimlerden haberdarsın. Sen öyle birisin ki sana görüş ve hikmet verilmiştir. Şüphesiz sen şeriatta çeşit çeşit bilgi sahibisin. Muhakkak burayı insanlardan seyyid Muhammed Mes'ud tamir etti ve nurlandırdı. Onun tamir tarihi de parlayan bir hâkimin güzelliğidir, anlamında yazılıdır. Zaman devrettikçe o da dönmektedir. Anlamı ifade edilmektedir. Yedinci mısrada tarih kelimesinden sonraki harfler toplandığında hicri 1231 (miladi 1816) tamir tarihi çıkmaktadır."[76]

Mağara kapısının Kitabesinde:

"Emere bi'imareti haza'l-makam eş-şerif fi eyyami es-Sultan ol-a'zam ve'l-melik el-muazzam (kelu ve sultanuhu cemalu millete ve devlete ve'd-din (...) halladallahu mül- "el-mevtu ka'sin küllü nasi şaribuhu ve'l-kabru babu küllü masi dahiluhu. Kale Nebi (s.a.s) küllü nasin neyamu feiza matů entebehu. sadaka resulallah. Meda ömrün vefate minni el- matlubi ala 'allahi el-fakir Fahriiddin bani ustad Isma'il fi sene(...).

Ziyaret girişi kapısı üzerinde bulunan bu kitabe, erkek ve kadın giriş kapılarının üzerinde üç metrelik bir taşa yazılmıştır. Iki satır halinde yazılan kitabenin harfleri oldukça büyük celi harflerle yazılmıştır. Birinci satır bu imaretin hangi sultan zamanında yapıldığını yazıyor. Ama ne yazık ki tam sultanın isminin olduğu yer tamamen kırılmış ve tarih yeri de tamamen kırılmıştır. Alttaki satır ölümle ilgili bir hadisi şeriftir. O da aynı yerlere rastlayan kısımdan harfleri kırıktır. Harflerin stili Urfa'daki Eyyubi devri kitabelerine benzemektedir. Bu yüzden, ziyaret kapısı üzerindeki bu kitabenin Eyyubiler devrinde yazıldığı kanaati ağır basmaktadır. Bu ziyaret yeri bir mağaradır. Hz. İbrahim (a.s.) ın bu mağarada doğduğu ve burada büyüdüğüne inanıldığı için devamlı ziyaret edilmektedir. Bu mağaranın içi şimdi su ile doludur."[77]

Minare kaidesinde bulunan kitabede:

"Veladetgah-ı cedd'il-enbiyada

Zileyha kurdu bu kuds-i esas

[76] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 112.
[77] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 113.

Sefi olsun ona ruz-i cezada

Cenab- Kibriya'nın enbiyasi

Ararken sirr-1 mevcudu Halil'in

Beşikden göklere erdi biükâs

Çakub niüh takt mu'cenm misra'mdan

Asildı arşa bu mu'cez du'asi

Huzur-i kudse yiikselsün bu yerden

Du'atü müsliminin hos sadası .. Miftahizade Hasan Efendi 24 Ağustos 1932 22 rebi'ül-evvel 1351. Peygamberlerin ceddinin doğduğu bu yerde, bu temeli Züleyha hanım kurdu. Allah'ın peygamberleri kendisine kıyamet günü şefaat etsinler Varlığın sırrını Hz. İbrahim ararken, ağlaması beşikten göklere yükseldi Mu'cem mısradan dokuz tak çıkınca, mucizevi duası göklere yükseldi. Müslümanların duaları buradan Allah'ın huzuruna yükselmiştir. İfade edilmiştir. Bu kitabe yazıldıktan sonra kazıtılmış, daha sonra Hasan Efendi'nin oğlu Dr. Hazım Açanal, Hattat M. Ali Caduk'a bir mermer üzerine yazdırarak minare kaidesindeki eski yerine astırmıştır."[78]

"Makam cami'inin vakta ki dar geldi namazgahs

Zaruret hasil oldu tevsi' etmek çimengaht

Ahali yardımiyle bunu inşa eyledi dernek

Dedim tarihine emnen ziyaret kil şu dergah. sene 1396 Kitâbede, Mevlidi Halil Camiinin namazgahının dar gelmesi ile b verin düzeltilerek yeni bir cami yapıldığı ve bunu da cami derneğinin vaptığı yazılmıştır. Son misrada tarih kelimesinden sonra tarih düşürülmüştür. Hicri 1396 (miladi 1976) da yaptırılmıştır. Bu Camin yapılması için, Camin mezarlığının büyük bir kısmı, biraz daha batıya taşınmış ve oraya cami yaptırılmıştır."[79]

[78] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 114.
[79] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 115.

2.8.9. Yapının Planı

Harim, avlu, revak, hazire, türbe, imam ve müezzin odaları ile küçük bir külliye planındadır. (Fot.no. 52)

Mihrap Duvarına dik dikdörtgen bir planla inşa edilmiştir. Üst örtü olarak büyük bir beşik tonozludur. Mihrap güney duvarının ortasında yarım daire nişlidir. Süsleme bakımından sadedir.

Mihrabın batı yönünde balkon halinde minber yer alır ve duvar bir niş halinde oyularak taştan basamak oluşturulmuştur.

Harimin batı duvarında bir hücre odası bulunmaktadır. Harimin doğu duvarında da İbrahim peygamberin (a.s) doğduğu mağaraya giden kapı yer almaktadır.

Mağara ile cami arasındaki duvar üzerinde çevresi sütunlu minber minare yer almaktadır. Külliyede bu şekilde, biri güneydoğu, diğeri kuzey bat köşede olmak üzere iki minare daha mevcuttur. Bu minareler süs amacıyla yapılmıştır. "Kesme taştan silindirik gövdeli tek şerefeli esas minare, avlunun doğu tarafında yer almakta olup 1932 yılında Manceler'den Hacı Ayşe Hanım tarafından yapıcı ustası Abdürrezzak Efendi'ye yaptırılmıştır. Minarenin kitabesi yazıldıktan sonra, Urfa'da yayınlanan bir gazetenin; "Arapça harflerle yazılmıştır, harf inkılabına aykırıdır" yayını üzerine zamanın emniyet müdürünün görevlendirdiği bir polis memuru tarafından keserle kazınarak silinmiştir. Birkaç cami kitabesi aynı şekilde silinmek istenmesi üzerine halk bunların devrimle ilgisi olmadığına birer tarihi belge olduğunu söylemiş tepkiler çoğalınca emniyet müdürü silme işlemini durdurma kararı almıştır."[80]

Mağaranın doğunda bir hazire bulunmaktadır. Hazirenin doğusunda müezzin odası yer alır. Avlunun doğusunda imam odası ve minare görülmektedir.

"Mevlid-i Halil Camii haziresi, Urfa'da tarihi cami hazirelerinin en büyüğü olduğu tespiti yapılmıştır. Böylece toplam 220 adet mezar bulunmakta ve günümüze genel olarak sağlam ulaştığı bildirilmiştir." [81]

[80] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 111.
[81] Gül Güler, "Urfa Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezartaşları", *Vakıflar Dergisi*, 46 (30 Aralık 2016): 146.

Avlu kuzeyinde iki giriş kapısı ve revak görülmekte, kuzeybatı köşesinde de Bediüzzaman'ın defnedildiği sonradan çıkarıldığı sembolik mezar bulunmaktadır. Halil-i Rahman gölünün suyu Mevlid-i Halil Camii avlusundan da geçmektedir.

2.8.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; minarelerde, imam odası cephe duvarında, minarede, revak ve pencere kemerlerinde görülmektedir. Harim bölümünde süsleme bulunmamaktadır.

2.8.10.1. Minareler

Avlu doğu batı yönüne doğru dikdörtgen planlıdır. Harim ile mağaranın kesiştiği güney doğu köşesinde ve avlunun kuzeybatı yönünde birer minber minare görülmektedir. Bu minber minarelerin silindir gövdelerinde çini süslemesine benzer turkuaz ve kırmızı renkli çiniler ve çay tabakları yerleştirilmiştir. (Fot.no. 53)

2.8.10.2. İmam Odası Girişinde Yer Alan Süslemeler

Avlunun doğusunda yer alan imam odasının giriş kapısının sağ ve sol tarafında altlı üstlü şekilde ikişer tane yatay yönlü üç adet silme ile panolar oluşturulmuş çemberler görülmektedir. Panoların doğu ve batı yönlerinde orta kısımda ikişer adet yatay palmet bitkisel süslemesi orta kısmında da rozet görülmektedir. (Fot.no. 54)

Kapının üstünde dikdörtgen iki bölümlü etrafı burgu silmelerle çevrili içinde kitabe olan pano yer almaktadır. Panonun yanlarında ve üstünde kabartma tekniği kullanılarak palmet süslemesi uygulanmıştır. Dalları yanlara ve aşağı doğru yayılan uçlarında çok kollu palmet süslemeleri yapılmıştır. Palmetlerin arasında kalan boşluklarda üç ve tek kollu yaprak bulunmaktadır.

2.8.10.3. Minare

Yapının minaresi avlunun doğusunda yer almaktadır. Minare silindir gövdeye sahiptir. Şerefenin alt kısmı çeşitli büyüklükte silmelerle çevrelenmiştir. Sıra halinde kırmızı renkli çay tabağına benzer tablalar yatay şerit halinde yerleştirilmiştir. Alt kısımda ise yine tek sıra dizili, daha küçük ebatlarda mavi beyaz renklerde orta kısmında ay yıldız formunda çini süslemesi görülmektedir. Şerefenin alt bölümü farklı

boyutlarda silmelerden oluşmaktadır. Minare tek şerefeli düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. (Fot.no. 55) "Minare yapıya sonradan eklenmiştir özgün değildir."[82]

2.8.10.4. Revak ve Pencere Kemerleri

Revaklar avlunun kuzeyinde yer almaktadır. Revakları birbirine bağlayan kemerler arasında dikdörtgen panolar içerisinde kitabeler yer alır. Kitabeler altında yuvarlak farklı süslemeler içeren çiniler yerleştirilmiştir. Aynı şekilde pencereler arasında yuvarlak çiniler ve pano içerisinde kitabeler yer almaktadır. Pencereler derin olmayan niş içerisinde yer alır ve etrafı dört dilimli kaş kemer ile çerçeve oluşturulmuştur. (Fot.no. 56)

Avlunun kuzeyinde yer alan revak yığma taşlar ile çapraz tonozlar oluşturulmuştur. Çapraz tonozların orta kısmında kabartma tekniği uygulanarak merkezinde sekiz kollu yıldız, etrafında da sekiz adet dörtgen ile şekil oluşturulmuştur. (Fot.no. 57)

2.8.10.5. Harim

Harim bölümünde süsleme bulunmamaktadır. (Fot.no. 58)

2.8.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapı düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Minber korkuluğu ve harim duvarı yaklaşık iki metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

2.8.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı camiye dönüştürülürken mağara ile harim arasındaki duvar üstüne minber minare yapılmıştır. Caminin güneydoğu ve kuzeybatı köşelerine de minber minareler inşa edilmiştir. "Muhammed Mes'ud (1816) ve Mahmut oğlu Mahmut tarafından (1852) onarılmıştır. Cami avlusuna Urfalı Ahmet Bican Paşa (1855) ve Derviş Musa tarafından (1887) odalar eklenmiştir. Urfalı Mutasavvuf Şeyh Müslüm Hafız başkanlığında halkın da destekleriyle yapı restore edilmiştir. (1951)"[83]

[82] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 111.
[83] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 116.

2.8.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır. Avluda yer alan minarelerde bulunan çinilerden bazıları düşmüş, düşen bazı çiniler yerine de çay tabağı yerleştirilmiştir.

2.9. Hekim Dede Camii

2.9.1. Fotoğraf: 59-64

2.9.2. İnceleme Tarihi: 19.10.2019

2.9.3. Yapının Bulunduğu Yer: Hekim Dede mahallesinde bulunmaktadır.

2.9.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Fakat "Caminin 1566 tarihinde, XVI. yüzyıl Ruha sancağındaki Vakıflar ve gelirlerinin yer aldığı kaynakta adının Hakim Dede olarak geçmesiyle, caminin bu tarihlere ait olabileceğini göstermektedir."[84]

2.9.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.9.6. Tarih- Dönem: M.1566 / Osmanlı dönemi

2.9.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi mevcut değildir.

2.9.8. Kitabeler

Yapının harim kapısının doğusunda yer alan kitabede:

"*Haza makam-ı Hekim Dede*

İmaret kildi mescid el-müşrif

Bayram Beg ibni Ahmed bende-i Muhammed

Fi şehri zi'l-ka'de fi sene selase ve erba'ine ve elf

Kitabede: Bu Hekim Dede makamı Camini, Muhammed'in bendes Ahmed oğlu Bayram Bey hicri 1043 senesi zi'l-ka'de ayı (miladi Mayıs 1634 tarihinde harabe olan bu Cami yeniden tamir etmiştir. Camin hemen yanında bulunan Hekim Dede türbesinin can avlusundan taraf duvarının üzerinde bir iki kelimesi ancak okunabilir bir kitabe de bulunmaktadır.

Sahib el-Hayrat (...) Ağa 1218 İbni serhad namiel-ced.... Çoğu yerleri kapanmış olan bu kitabe hicri 1218 (miladi 1803) tarihini taşımaktadır. Camin sokaktan taraf

[84] Ahmet Nezihi Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012), 178.

güney batı tarafında bir de çeşme kitabesi bulunmaktadır. Yazısı okunamamakta olup, tarihi hicri 112 (miladi 1708) dir." [85]

Harim kapısının üstündeki kitabede;

"Bir zaman rahmetine hal eyledi

Kalmadı hiç eser binasından

(……..)

Yoğidi fi'l-asıl minare-i şerifi

(……..) sa'yine şükran

Du zeban-i kalemle dedi tarih

Bünyesi müşrif harab olarak

Kimesne daru-yi himmetin eylemedi

Mürde-i sad salves katdı

Dem-i can bahşi eyledi ihya

Şimdi eyledi milceddeden insa

Ve sabah el-kabul ve'l-zülefa

Bani-i mesani Mustafa Paşa 1190.

Kitabede: Bu Camin içi tamamen harap olmaya yüz tutmuş idi. Bir zaman böyle harap kalarak, bu harabeliğine kimse himmet edip de merhem olmamıştı. Yüz sene kadar böyle ölü bir vaziyette kaldı. Sonra can veren kanla yeniden dirildi. Aslında bu Camin minaresi yoktu. Şimdi yeniden inşa eyledi. Kalemin iki dili ile tarihini söyledi. Ki ikinci defa tamirini yapan Mustafa Paşa'dır. Anlamı ifade edilmiştir. . Kitabenin bazı yerleri okunamadığı ve bazı yerleri de bozuk olduğu için, tam anlam vermek mümkün olamadığı söylenmiştir. Camin ikinci veya üçüncü tamirini Mustafa Paşa hicri 1190 (miladi 1776) tarihinde yaptırmıştır. Son mısrada tarih düşürülmüş olup harflerin toplamı Camin tamir tarihini verdiği bildirilmiştir." [86]

[85] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 78.
[86] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 79.

2.9.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelen yapı, tek sahınlı olup, mihrap duvarına doğru dikine dikdörtgen planlı yapılmıştır. Üst örtü olarak çapraz tonozludur. Çapraz tonoz doğu ve batı yönlerinde duvara bitişik birer adet payeye oturmaktadır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir. (Fot.no. 59- Çizim 8)

Mihrap güney duvarında doğu ve batı yönünden dar ve uzun formdadır. Kavsarada mukarnas düzenlemesi görülmektedir. Minber mihrabın batısında balkon şekkinde, basamakları güney duvarına paralel şekilde yapılmıştır. Beton basamaklarla çıkılmaktadır.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. İki bölümlü olan son cemaat yerinin üst örtüsü çapraz tonozludur. Giriş kapısının doğusunda mihrabiye bulunmaktadır. Avluda hazire ve türbe de bulunmaktadır.

Hazire avlunun kuzey doğusunda bulunmaktadır. Hazirede elli bir adet mezar bulunduğu, mezar ve mezar taşları günümüze pek sağlam ulaşmadığı bildirilmiştir. Türbe harimin batısında yer almaktadır. Harimin güney batısında cephe duvarına bitişik çeşme bulunmaktadır.

Minare harimin kuzeydoğu köşesinde yer almaktadır. Tek şerefelidir. Süsleme açısından sadedir.

2.9.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; harimin batı duvarına bitişik çeşmede, harim kuzey cephe duvarındaki kitabede, iç mekân olarak; mihrap ve minberde görülmektedir.

2.9.10.1. Çeşme

Harim duvarının kuzeybatısına yer almaktadır. Dikdörtgen şekilde yapılmış olan çeşmenin batı ve güney tarafında birer çeşme görülür. Çeşmenin etrafı bir sıra silme bir sıra da mukarnas kompozisyonuyla çevrelenmiş dikdörtgen bir çerçeve oluşturulmuştur. (Fot.no. 60)

Çeşme dışa taşkın sivri kemerli yapılmıştır. Kemerin köşelerinde burgulu sütunceler yapılmıştır. Sütunceler başları dışa taşkın şekilde üç sıra mukarnas

kompozisyonu uygulanmıştır. Sütunce başlarının üst tarafında kemerin içine bakan yüzlerde dışa taşkın bir şerit halinde ucunda sarkıt mukarnas uygulanmıştır. Alınlık kısmında dikdörtgen dört bölümlü pano içerisinde kitabeler bulunmaktadır. Kemerin üst tarafında yanlarda birer rozet bulunmaktadır. Etrafı üçgenlerden ortasında da dışa talkın üçgen şekiller yapılmıştır. (Fot.no. 61)

Çeşmenin dam kenarlarında üstte bir sıra üçgen şekiller, ortada bir sıra mukarnas kompozisyonu, altta da üç sıra yarım dairelerle beraber düz çizgili şekiller uygulanmıştır.

2.9.10.2. Harim Kuzey Cephe Duvar Kitabesi

Harim duvarının kuzey cephesinde giriş kapısının doğusunda dikdörtgen bir pano içerisinde dört adet ikişer kitabenin etrafında geometrik şekiller ile oluşturulan süsleme görülmektedir. Etrafı ve köşelerinde iç içe geçmiş geometrik süslemeler orta kısımda yatay şerit halinde doğu – batı yönünde birbirine bağlı ikişer palmet süslemesi yapılmıştır. Palmetlerin içerisinde ve arasında kalan alanlarda geometrik şekiller, baklava dilimleri altıgen şekiller oluşturmuştur. (Fot.no. 62-63)

2.9.10.3. Mihrap

Üç dilimli sivri kemerli olan mihrabın kavsarası dokuz sıra farklı büyüklüklerde mukarnas kompozisyon uygulandığı görülmektedir. Mukarnas süslemesi sarı, yeşil, beyaz, kırmızı renkli boyalarla boyanmıştır. Mihrabın köşelerinde yarısı duvara gömülü sekizgen sütunce yapılmıştır. Sütunce başlıkları dışa taşkın şekilde, üç sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Üst tarafını bir sıra burgulu silme çevrelemektedir. (Fot.no. 64)

2.9.10.4. Minber

Minber balkon şeklinde yapılmıştır. Korkulukları iç içe geçmiş geometrik şekillerin orta kısımda yıldız motifi oluşturduğu çokgenlerden oluşmaktadır. Ortada tam çokgenler görülürken yanlarda yarım olarak yapılmıştır. Minberin alt bölümünde üç sıra zikzak görülmektedir. En altta külaha benzeyen bölümde yan yana gelen baklava dilimlerinin oluşturduğu süsleme yapılmıştır. (Fot.no. 64)

2.9.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

2.9.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapıda bulunan tüm kitabeler tamir kitabeleridir.

Caminin minaresinin olmadığı sonradan inşa edildiği belirtilmiştir.

2.9.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak salam ulaşmıştır.

2.10. Çakeri Camii

2.10.1. Fotoğraf: 65-71

2.10.2. İnceleme Tarihi: 8.11.2019

2.10.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye ilçesinin Türk meydanındadır.

2.10.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli kitabesi 1624'tür.[87]

2.10.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.10.6. Tarih- Dönem: Osmanlı Döneminde inşa ettirilmiştir.

2.10.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.10.8. Kitabeler

Avlu kuzey kapıda yer alan kitabede:

"sabıken ammere haza1-cami es-Seyyid Şeyh Muhammed el-Çaker

rahmetullahi ala ceddedehu el-Hac Hüseyin ibni Ayaş fi eyyam is-Sultan Murad Han ibni es-Sultan Ahmed Han fi şehri zil-ka'de senetü erba'a erba'ine ve elf. es-sebebü'l-hayrat el-Hac ibrahim ibni Mehdi.

Cami daha önce Seyyid Şeyh Muhammed Çaker tarafından tamir edilmiştir. Sonradan Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından, Sultan Ahmet (1603-1617) oğlu Sultan IV. Murad Han (1623-1640) devrinde zilkade 1044 (miladi, Nisan 1635)'da ikinci defa tamir edilmiştir. Bu hayra sebep olan ise Mehdi oğlu Hacı İbrahim adında bir yapı ustasıdır."[88]

Yapının harim kapısı üzerinde yer alan kitabe:

"Fi eyyami Sultan Murad Han ibni Sultan Ahmed Han Sultan Ahmed oğlu Sultan Murad Han zamanında yapıldığı kayıtlıdır. Bunun hemen altindaki biraz daha uzun olan kitabe: "Haza mimma inşaehu sahibiü'l-hayr ve'l-hasanat mu'ti lizekatize's-sadakati eskenehullahu fil-cinâni'l-aliyât el-ku'id ve zerefetü fil-ğurefati el-Hac

[87] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 53.

[88] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 51.

Hüseyin bin Ayaş fi şehri Zi'l-ka'detü ve fi seneti erba'a ve erba 'ine ve elf." Kitabede: Bunu inşa eden hayr ve hasanat sahibi, zekâtını ve sadakasını veren, Allah kendisini yüksek cennetlerde güzel ve hoş odalarda oturtsun- Ayaş oğlu Hacı Hüseyin'dir. Tarihi 1044 senesi zilka'de ayındadır. Miladi 1635 senesi Dış kapı kitâbesi ile bu kitâbe arasında fark yok. İkisinde de aynı kişinin tamir ettiği kayıtlıdır."[89]

Harim kapısının sağ köşesindeki kitabe:

"Ammere hazihi'l-mescid el-miübarek biavni Haci Ali ibn Muhammed. Gafarallahu lehu ve valideyhi ve fi seneti tarihuh selesine ve tis'a mie. 52 Bu kitabede, bu mübarek mescidin tamiratı Muhammed'in oğlu Hacı Ali'nin yardımı ile yapılmıştır. Allah onu ve ebeveynini mağfiret etsin. Senesi 930 (miladi 1524) dür. İki tamir tarihi arasında 110 sene fark vardır. Bu duruma göre Camin ilk tamiri 1524'de Muhammed Çakeri'nin oğlu Hacı Ali tarafından, daha sonra ki tamiri de 1634 tarihinde Ayaş oğlu Hacı Hüseyin tarafından yaptırılmıştır."[90]

Abdest yerindeki payenin güney tarafındaki kitabede:

"Sahib el-hayrat ve'l-hasanat .... Gaybden geldi bir nida-i tarih Nihayet .. Ali ab.. sene. Kitabede: hayır ve iyilik sahibi .... gaibten bir tarih sesi geldi. Anlamı okunmayan mısralarla birlikte belli olmaktadır. Bu kitabe, burada abdest alma için yer yapıldığını hatırlatmaktadır. Tarihi de belli olmamakla beraber, hayır sahibinin adı da okunamamaktadır."[91]

2.10.9. Yapının Planı

Yapı harim ve avludan oluşmaktadır. Mihraba paralel enine dikdörtgen planlıdır. Mihrap sekizgen ve mukarnas kavsaralıdır. Minber mihrap duvarına paralel batıya doğru uzanmış biçimde ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Süslemesiz ve sadedir. Harimin orta kısmında büyükçe bir kubbe görülmektedir. Kubbenin doğu yönünde kuzey ve güneyinde birer küçük kubbe bulunmaktadır. Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri üst örtü olarak çapraz tonozludur. Bir taraftan harim duvarına bir taraftan da sivri kemerlerle birbirine bağlı olan üç adet payeye dayanmaktadır. Son cemaat yeri harimin kuzeyinde yer almaktadır. Üst örtü olarak dört adet çapraz tonoz

[89] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 52.
[90] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 52-53.
[91] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 54.

kullanılmıştır. Tonozlar önde üç adet payeye oturmaktadır. Giriş kapısının doğusunda mukarnas kavsaralı bir adet mihrabiye görülmektedir. (Fot.no. 65)

Avlunun doğusunda imam odası yer alır. Batısında ise abdest yeri bulunmaktadır. Avluya giriş kuzeyden sağlanmaktadır.

2.10.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; son cemaat yerinde, minarede, iç mekân olarak; mihrapta ve kubbede görülmektedir.

2.10.10.1. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde, harim cephe duvarına bitişiktir. Harime girişi sağlayan kapının doğu tarafında beş sıra mukarnas kavsaralı sekizgen mihrabiye yer almaktadır. Harime giriş kapısı süslemesiz ve sadedir. Kapının üstünde biri kare pano içerisinde diğeri dikdörtgen pano içerisinde ikişer adet kitabe yer almaktadır. Giriş sivri kemerli ve eyvan şeklinde yapılmıştır. (Fot.no. 66-67)

2.10.10.2. Minare

Son cemaat yerinin batı köşesinde minber minare yer almaktadır. Silindir gövdeli taş korkuluklu olan minber minare süslemesiz ve sadedir. (Fot.no. 68)

2.10.10.3. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında yer almaktadır. Düzgün kesme taştan yapılmış olan mihrap beş dilimli sivri kemerli, yarım sekizgen nişi ile oluşturulmuş olup dokuz sıra mukarnas kavsaralıdır. Mukarnas kompozisyonun en üst bölümünde geometrik süsleme yapılmıştır. Mihrabın doğu ve batı köşesinde zeminden yaklaşık yarım metre üstten itibaren iki adet altıgen duvara bitişik sekizgen sütünce görülmektedir. Zeminden yarım metreye kadar ahşap malzeme ile döşenmiştir. Sütünce başlıkları dışa doğru çıkıntılı ve mukarnas kompozisyonludur. (Fot.no. 69)

2.10.10.4. Kubbe

Harimin ortasında büyükçe bir kubbe görülmektedir. Kubbeye geçiş büyük tromplar ile sağlanmıştır. Tromplarda süsleme görülmemektedir. Tromplara Kâbe ve mescidi nebevi resimleri çizilmiştir. (Fot.no. 70)

Kubbenin doğu tarafında kuzey ve güneyde olmak üzere iki adet kubbe yer alır. Harimin doğusunda kalan kısım sivri kemer ile iki adet payeye dayanmaktadır. (Fot.no. 71)

2.10.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Harim duvarı yaklaşık bir metre ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Minber basamakları ve korkuluğu da ahşap malzemeden inşa edilmiştir, özgün değildir.

2.10.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının dış kapısı, iç kapısı, son cemaat yeri, abdest alma yerinde görülen kitabelerine dayanarak buraların tamir ve inşa edilen yerler olduğu söylenebilir.

Sonradan fayansla döşenen mihrap Vakıflar Genel Müdürlüğünce 2001 yılında tekrar orijinal haline dönüştürülmüştür.

2.10.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.11. Dabakhane Camii

2.11.1. Fotoğraf: 72-85

2.11.2. İnceleme Tarihi: 11.17.2019

2.11.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye ilçesi Pınarbaşı caddesinde yer almaktadır. Cami adını bulunduğu muhitten almıştır. (Fot.no. 72-72a)

2.11.4. Yapının İnşa Tarihi: Cami 1568 yılında inşa ettirilmiştir.[92]

2.11.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.11.6. Tarih- Dönem: II. Sultan Selim Döneminde yapılmıştır.

2.11.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.11.8. Kitabeler

Avlunun batı kapısında bulunan kitabede:

"kad vaka'al-firağmin benae haza'l-cami'i'şerif el-mübarek fi zamani's-Selim ibni Sultan Süleyman sene ve tarih 975 Kitabede: Bu mübarek cami'i şerif Sultan Selim II.(1566-1574) zamanında hicri 975 (miladi 1568) tarihinde yaptırılmış ve tamamlanmıştır."[93]

Avlu güney kapısı kitabesinde:

"Ammere hazihi bab el-cami' eş-şerif

Muhammed Bihsevi Ağa. sene 1173

Muhakkak yazı ile yazılmış olan bu kitabe, Muhammed Bihsevi Ağa'nın hicri 1173 (miladi 1759) tarihinde bu kapıyı tamir ettiğini belirtmektedir.

Cami'nin güney duvarının dışında "muhakkak" yazı ile yazılmış Kitabe:

"Ammere haza'l-cami'iş-şerif el-ridaenlillah el-melik el-lattaf ahakk-i

derci'l-adil ila rahmetillahi ta'ala. Fahrü'l-akran Ramazan Ağa ibni

Abdullah fi eyyami adaleti's-sultan ibni's-sultan ibni Sultan Ahmed ibni

---

[92] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 57.
[93] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 57.

Muhammed Han." bu cami, Sultan Muhammed (1595 1603) oğlu Sultan Ahmed I. (1603-1617) han saltanatı devrinde, Abdullah oğlu Ramazan Ağa tarafından tamir edilmiştir. Cami'nin en eski tamir kitabesi budur."[94] Avlunun doğu tarafında mezar olduğu söylenilen yerin duvarındaki kitabe:

"Hazret-i Behram Paşa mukaddem

Azer hani mastumane muhbir namdarruh(?)

İcabet eyledi zamane devlet u ikbalde sene: 970

Oldukça bozuk olan bu kitabenin ikinci satırı tamamen silinmiş, üçüncü satır ise bozukluğundan dolayı anlamsız kelimeler oluşturmuştur. Yalnız ilk satırdaki Behram Paşa ismi sağlam durmakta ve dördüncü satır tam okunmaktadır. Altına atılan tarih hicri 970 (miladi 1562)'dir. Urfa'da okunulabilen en eski kitabelerden biridir. Urfa'daki Gümrük Hanı'nın da tarihi aynı tarihlere rastlamakta olup, Behram Paşa tarafından yaptırılmıştır. Bu yüzden Dabakhane Cami'inin de Behram Paşa tarafımdan yaptırıldığı hatıra gelmektedir. Behram Paşa, buradaki mezarlar üzerine bir türbe yaptırmıştır. Bu kitabe ve tarih de türbenin kitabesidir. Doğrusu da budur. Cami'nin son cemaat yeri olan eyvan duvarının üzerinde: "Maşaallahu kâne-Lâilahe illallah Muhammedün Resulallah. 1305" kitâbesi bulunmaktadır ki miladi 1887 tarihine tekabül etmektedir. Bu kitabenin hemen altında ise: "Haza ta'miru sun'uhu sene 1305 ve şehri şevvalı şerif" kitabesi bulunmaktadır. Son cemaat yerinin 1887 de tamir edildiğini belirtmektedir. Minarenin cami avlusundan taraf kaidesi üzerinde şu kitabe yer almaktadır:"Hasbunallah tamir oldu minare. Sahib-i tamir Seyyid Muhammed bin Hüseyin Namdar" Bu kitabe de minarenin Hüseyin Namdar oğlu Seyyid Muhammed tarafından tamir edildiğini göstermektedir. Yalnız tamir tarih yazılmamıştır. Dolayısıyla eyvanla aynı tarihte tamir edildiği düşünülebilir, denilmiştir."[95]

2.11.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelen yapıda, harim bölümü mihraba paralel dikdörtgen planlıdır. Harimde üst örtü olarak aynı büyüklükte enine

[94] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 59.
[95] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 60.

doğru üç kubbe görülmektedir. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Kubbelere geçişler tromp ile sağlanmıştır.

Harimin doğu duvarına bitişik kadınlar için ibadet mekânı bulunmaktadır. Harim kısmından ahşap malzemeyle ayrılmıştır. Son cemaat yerinin doğu tarafından merdivenle çıkılmaktadır.

Kubbeleri birbirinden iki adet sivri kemer ayırmaktadır. Kemerler kuzey ve güney duvarlara bitişik payelere oturmaktadır.

Mihrap düzgün kesme taştan ve altı sıra mukarnas kavsaralıdır. Minber ise mihrabın batı yönünde balkon formunda ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Minbere duvardan niş ile basamaklarla çıkılmaktadır. Müezzin mahfili harim giriş kapısının üstünde balkon olarak yapılmıştır. Duvar içinden basamaklarla çıkılacak şekilde yapılmıştır.

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde yer alır. Beş bölüme ayrılmıştır. Üst örtüsü çapraz tonozludur. Önde beş adet payeye oturmaktadır. Payeler birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. (Fot.no. 73)

Taç kapı avlunun batısındaki girişi sağlamaktadır. Üstü yarım kubbe ile örtülü olan giriş eyvanı andırmaktadır. Bitkisel süslemeler, geometrik şekiller ve mukarnas görülmektedir. "Batı giriş kapısına bitişik Mevlâna Halid-i Bağdadi halifelerinden Hafız Muhammed Selim Efendi'nin türbesi yer almaktadır (H.1298/M.1880)."[96]

Minare Caminin kuzeybatısında yer almaktadır. Alt bölümü sekizgen, orta bölümü silindirik, üst bölümü on ikigendir. Üzerinde çini süslemeler yer almaktadır.

2.11.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu taç kapısında, avlu batı duvar penceresinde, son cemaat yerinde, müezzin mahfilinde, minarede, iç mekân olarak; mihrapta görülmektedir.

[96] Alpay Bizbirlik, *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar* (Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995), 75.

2.11.10.1. Avlu Taç kapısı

Avlunun batısında girişi sağlayan taç kapı eyvanı andıran ve yarım kubbeli olarak yapılmıştır. Süsleme kapının alınlık kısmında, kubbenin başlangıç yerlerinde, giriş lentosunda, kapının yanlarında görülmektedir. (Fot.no. 74)

Kapı girişinin lentosunda kitabe yer almaktadır. Taç kapının sağ ve sol iç duvar kısmında birer adet mihrabiye nişi yer almaktadır. (Fot.no. 75)

Nişlerin üst tarafında tek sıra halinde yatay olarak ters ve düz palmet süslemesi görülmektedir. Palmet süslemesinin altında dikdörtgen planlı geometrik süsleme bordür uygulanmıştır. Lentonun üst kısmında bitkisel ve geometrik süslemeler kuzey ve güney köşede ise birer sarkıt süslemesi görülmektedir. Alınlıkta kabartma ile iki adet kandile benzer dışa taşmış şekiller oluşturulmuştur. Kapının sivri kemeri boyunca palmet ve rumi bitkisel tezyinatı görülmektedir. Avlunun güney yönünde yer alan kapısı üç tarafı silmelerle çevrelenmiş sivri kemer oluşturmuş bordür yer almıştır. Alınlık kısmında kitabe bulunmaktadır. (Fot.no. 76)

Taç kapı, yapının minareden sonra süslemenin en fazla olduğu yerdir. Düzgün kesme taş malzeme kullanılarak yapılmıştır.

2.11.10.2. Avlu Güneydoğu Giriş Kapısı

Harimin güney doğu köşesinde de beşik tonozlu bir giriş kapısı yer almaktadır. Kapının alınlığında ve lento üstünde kitabe ve geometrik süslemeler yer almaktadır. (Fot.no. 77)

2.11.10.3. Batı Duvarı Pencere Süslemesi

Avlunun batı duvarında pencere üzerinde yer alan kaş kemerli kitabenin alt kısmında Rumilerden oluşan süsleme bulunmaktadır. Kitabe ve pencereler çevresinde silindir şeklinde bordür yapılmıştır. Üstünde de kemer oluşturulmuştur. (Fot.no. 78)

2.11.10.4. Son Cemaat Yeri

Son cemaat yerinin batı duvarında palmet ve rumi bitkisel süslemesinin olduğu bir kitabe süslemesi görülmektedir. Süslemenin orta kısmında kitabe yer almaktadır. (Fot.no. 79)

Harim kapısının doğu ve batı taraflarında altıgen turkuaz çini görülmekte hemen altından itibaren şerit halinde dikdörtgen çıkıntılı geometrik kabartmalar pano oluşturmaktadır. (Fot.no. 80)

Harim duvarında iki adet düzgün kesme taştan inşa edilmiş mihrabiye nişi bulunmaktadır. Mihrabiyeler süslemesiz ve sadedir. Mihrabiyenin üst tarafında ajur tekniği ile oyulmuş sürahi şeklinde havalandırma yeri bulunmaktadır. (Fot.no. 81)

2.11.10.5. Müezzin Mahfili

Harime girişi sağlayan kapının üst tarafında yer alan bölümde balkon formunda müezzin mahfili görülmektedir. Dışa taşkın yapılan mahfilde üç adet kaş kemerli pencere bulunmakta ve ortasında iki adet sütun yer almaktadır. Müezzin mahfilin alttan yukarıya doğru genişlemekte, yayılmaktadır. Burada yatay yönde sıralı geometrik süslemeler, mukarnaslar görülmekte ve silmelerle birbirinden ayrılmaktadır. (Fot.no. 82)

2.11.10.6. Minare

Minare, harimin kuzeybatı köşesinde son cemaat yerinin batısında yer almaktadır. Tek şerefeli olan minare Urfa'nın en nitelikli, taş süslemeli minarelerindendir. Minarenin kaide kısmı sekizgen, orta kısmı silindirik, üst bölümü de onikigendir. Külah bölümü kısadır. Süsleme minarenin birçok yerinde görülmektedir. Özellikle çini süslemeler diğer cami minarelerinden ayıran bir özellik olmuştur (Fot.no. 83)

Minarenin sekizgen kısmında yatay ve dikey yönlü çift şeritli örgü motifi görülmektedir.

Sekizgen alt kısım ile silindir bölüm yatay silme ile ayrılmıştır. Silindir gövde kısmında yatay bir sıra ters palmet süsleme görülmektedir. Onun hemen üstünde bir sıra sekiz kollu yıldız geometrik şekilleri yer alır. Bu geometrik şekiller üst tarafında da yatay bir sıra düz palmet süslemesi görülmektedir. Silindir gövdenin farklı bölgelerinde kısmında yuvarlak ve sekiz kollu yıldız formunda havalandırma veya ışıklık boşluğu yer almaktadır.

Onikigen kısımda kabartma sağır kemerlerle çevrelenmiştir. Sağır kemerlerin orta kısmında altıgen turkuaz çiniler görülmektedir.

"Çini, mimari anlamda Anadolu'ya Selçuklular ile gelmiştir. Farklı tekniklerle en güzel örneklerini bu dönemde vermiştir. Çevre uygarlıkları da etkisi altına almasıyla zamanla zenginleşmiş, İslam mimarisinin en güzel süsleme türlerinin biri olmuştur."[97] "Çininin mimaride kullanılması ve geliştirilmesinin en büyük etken Büyük Selçuklu olmuştur. Moğol istilası sonucu birçoğu tahrip edilmesiyle yok olmuştur. Bu nedenle mevcut olan özgün çini sayısı azdır."[98]

Yatay silme kuşağının üzeri balıksırtı motifi ile süslenmiştir. "Balıksırtı motifi ile şerefe arasına, sekizgenin her yüzünde, bir sürahiden çıkan haşhaş dalları (hayat ağacı) kabartması görülmektedir."[99]

Üst bölge olan onikigen kısımda altıgen şekilde turkuaz çiniler görülmektedir. Hayat ağacının üst kısmında sekiz kollu yıldız motifi bulunmaktadır. Şerefenin alt kısmı mukarnas süslemesi uygulanmıştır. Mukarnas kompozisyonunun alt kısmında yatay şerit halinde bir sıra ters palmet bitkisel tezyinat görülmektedir. Külah kısmı kısadır. Şerefesi düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 84)

2.11.10.7. Mihrap

Mihrap harim güney duvarının ortasında bulunmaktadır. Mihrap nişi sekizgen düzgün kesme taş malzemeden yapılmış, üç dilimli sivri kemerlidir. Kavsarasında altı sıra mukarnas kompozisyonu mevcuttur. Mihrabın hemen üzerinde dikdörtgen etrafı diş motifleriyle çevrili içinde kûfi yazı olan pano yapılmıştır. Mihrap ve minber sivri kemerli silme ile çevrilidir, duvar zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile çevrelenmiştir. (Fot.no. 85)

[97] Gönül Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları* (Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992), 93.
[98] Aslanapa, *Türk Sanatı*, 317.
[99] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 54.

2.12. Hasan Paşa Camii

2.12.1. Fotoğraf: 86-91

2.12.2. İnceleme Tarihi: 15.11.2019

2.12.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyubiye ilçesinde Akar başındadır.

2.12.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır.

Son cemaat yerinde yapıdaki en erken H.974/M.1566-1574 tarihi veren bir tamir kitabesi bulunmaktadır.

2.12.5. Bani: Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'dır.[100]

2.12.6. Tarih - Dönem: Akkoyunlular döneminde yapılmıştır.

2.12.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.12.8. Kitabeler

Hasan Paşa Camii'nin doğu duvarındaki pencerenin üstünde yer alan kitabe:

"*el- Mülkullah*

Ammere haza'l-makam el-münif lizikrillahi'l-aziz es-

serif mafhar el-a'yan ve'l-akran el-mümtaz beyne'l-

ihvan Yusuf Ağa ibni Abdullah fi eyyami devleti's-

Sultan Murad ibni Selim Han. sene 983

Cami, bu kutsal makam, Abdullah'ın oğlu, arkadaşlarının ve ayanın övündüğü, kardeşleri arasında seçilmiş olan Yusuf Ağa tarafından tamir edildi. Sultan Selim Han oğlu Sultan Murad devrinde, tamir senesi 983 (miladi 1575) dir."[101]

Son cemaat yerindeki doğu penceresinin sağ üstündeki kitabede:

"*Kad emere bi'imareti haza'l-makam lizikrillahi el-Melik*

el-A'lam el-emir el-a'dal el-ekrem ve'l-mahdum el-a'zam

[100] Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, 172.
[101] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 70.

el-efham Sa'adeddin Subhan Verdi Beg el-Mansur ibni Seydi

Ahmed Beg el-mağfur fi eyyami's-Sultan Murad Han ibni Sultan

Selim Han fi şehri receb sene 993

Kitabe; Allah zikrinin yapıldığı bu makamun tamirine, mağfur Seydi

Ahmed Bey'in en büyük oğlu Emir Subhan Verdi Bey emir vermiştir. Sultan

Selim Han (1566-1574)'in oğlu Sultan Murad Han (1574-1595) devrinde

993 Receb (miladi 1585) tarihinde tamir edilmiştir."[102]

Harim girişinin doğu tarafındaki payenin kuzey yüzünde yer alan Arapça kitabede:

"ammere haza'l-makam el-ali taleban liridai'l-Bari el-Hac Musa Ağa Haseki Sene: 1211. Bu kısımlarda hicri 1211 (miladi 1796) tarihinde Haseki ağası Hacı Musa Ağa tarafından tamir edilmiştir."[103]

Minare kaidesinin güney tarafında yer alan kitabede:

"*Ruha'nin hanedanindan Halil Beg*

Bu asar-i cemileyi kildi tecdid

Harab olmuş iken işbu minare

Vücuh-i hayr için sa'i etdi temhid

Ki ma'mur eyledi başdan ayağa

Sevkiyle vere tekbir-i temcid

Bunun banisine ruz-i cezada

Sefa at eyleye her ehli tevhid

Fehimá da diüşüb cevherle tarih

Ezan içün minare oldu tecdit Sene: 1276

[102] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 70.
[103] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 71.

"Urfa'nın hanedanından olan Halil Bey, bu güzel eseri yeniledi. Bu Camin minaresi harabe olmuştu, hayra yönelmek için minareyi döşemeye çalıştı. Baştan başa tamir etti ki, tekbir ve sabah duasını müezzin şevk ile okusun. Bu hayratın banisine her ehli tevhit şefaat eylesin kıyamet gününde. Şair Fehim de bunun tarihini cevher olarak düşürdü ki, ezan için minare yenilendi." denilmektedir."[104]

Caminin son cemaat yerinde paye duvarının kuzey tarafında duvarda yer alan kitabede:

"*Maşaallahükâne*

sene: 1291

Rebbena olsun ziyade şan-i erbab-ı ğinâ

Ehl-i servetdir kiyas-i muhibbaya ta'mir u inşa

Ba-hususen Kiüpelizade şöhretiyle nâmdâr

Yani kim Hacı Ömer merhume çok olsun sehâ

Sağlığında kıldığı hayratdan te'yid eyledi

Himmet-i alisi bu cami'i tecdid u binâ

Heft çeşm eyvan heft tak eflâka mümas

Takıma bir mi olur ervah-ı akdese inşâ

Tarh edüb üç safer Hikmet söyledim tarihini

Bin ikiyüz doksanbirde kılmışdır binâ

Kitabede; Ya Rabbi zenginlerin şanı ziyade olsun. Tamir ve inşa işleri, zenginlerin sevgisini gösterir. Özellikle Küpelizade diye nam yapmış merhum Hacı Ömer çok cömert olsun. Sağlığında çok hayratlar yapmıştı. Bu Cami onun himmeti ile yeniden yaptırıldı. Feleklere dokunan yedi kemer ve yedi eyvan yaptırdı ki, mukaddes ruhlarla inşa etmiş gibi oldu. Şair Hikmet tarihini üç Safer Bin iki yüz doksan bir olarak söyledi. Demiştir. Tamir tarihi 3 Safer 1291 (miladi 1874) dür. Manzumeyi Şair Hikmet yazmıştır."[105]

---

[104] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 73.
[105] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 75.

2.12.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Yapıya kuzeydoğu, güneydoğu, kuzeybatı ve batı tarafında olmak üzere dört kapısı mevcuttur. (Fot.no. 86-86a)

Harim bölümü mihraba paralel enine dikdörtgen, üç sahından oluşmaktadır. Üstü eşit büyüklükte üç adet kubbe ile örtülmüştür. Doğu ve batı taraftaki kubbelerin birer yanları duvara bitişik payelere oturmuştur. Ortadaki kubbe ise dört adet payeye oturmaktadır. Payeler sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır.

Harimin güney duvarının orta kısmında yer alan mihrap zeminden yarıya kadar pembe ve sarı renkli mermerler ile yapılmıştır. Kalkerden malzemeden yapılan kavsarası mukarnaslıdır.

Mihrabın batısında yer alan minber pembe ve sarı renkli mermerler ile inşa edilmiştir. Klasik minber planlıdır.

Son Cemaat Yeri Harimin kuzeyinde bulunan son cemaat yerinin üst örtüsü çapraz tonozdur. Son cemaat yerinin ön cephesinde yedi adet paye, sivri kemerlerle birbirine bağlanmıştır. Buranın önünden Halil-i Rahman gölünden gelen suyun uzantısı geçmektedir.

Avlunun kuzeydoğusunda bulunun minare kare kaide üzerine sekizgen gövdeli ve tek şerefelidir. Gövdenin orta bölümü yatay bir silme ile ikiye bölünmüştür. Üst bölümde küçük dikdörtgen aynı büyüklükte doğu, batı, kuzey ve güney tarafta olmak üzere 4 adet pencereler bulunmakta, bunların arasında da derin olmayan aynı büyüklükte dört adet yapılmış dikdörtgen nişler yer almaktadır. Kaidenin güney tarafında minare kapısının üzerinde kitabesi bulunmaktadır. Avludan Halil-ur-Rahman gölünün suyu geçmektedir.

2.12.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; son cemaat yerinde, minarede, iç mekân olarak; mihrapta, minberde görülmektedir.

2.12.10.1. Son cemaat yeri

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yerinde girişi sağlayan taç kapının doğu ve batı tarafı harim duvarında iki adet mihrabiye bulunmaktadır. Geniş olmayan bir niş yapılmıştır. Batıdaki mihrabiye beş dilimli sivri kemerlidir. Mihrabiyelerin kavsarasında beş sıra mukarnas düzenlemesi bulunmaktadır. Doğudaki ise üç dilimli sivri kemere sahiptir. Mihrabiye kemerlerinin üst kısmında dikdörtgen bir pano içerisinde kitabeler görülmektedir. (Fot.no. 87)

2.12.10.2. Minare

Avlunun kuzeydoğusunda yer almaktadır. Süsleme minarenin şerefesinde görülmektedir. İki sıra mukarnas düzenlemesi bulunmaktadır. Şerefe korkulukları altışar adet dikdörtgen şeklindedir. Korkuluklar minare gibi sekizgen formda yapılmıştır. Her yüzde altışar adet aşağıdan yukarıya doğru üçer sıralı sekiz kollu yıldız geometrik süslemesi mevcuttur. Üst kısmında her korkuluğun ucunda birer palmet yerleştirilmiştir. Korkulukların alt tarafına ise diş süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 88)

2.12.10.3. Mihrap

Mihrap, harimin güney duvarının orta kısmında yer almaktadır. Beş dilimli kemerlidir. Kavsarası on bir sıralı mukarnaslıdır, beyaz kalkerden yapılmıştır. Doğu ve batı köşesinde yer alan sütunceler zeminden sütünce başlıklarına kadar pembe ve sarı mermerlerin sırasıyla dizilerek çift renkli taş işçiliği uygulanmıştır. Sütünce başlıkları pembe taştan yapılmış ve mukarnaslıdır. Mihrap nişi altıgen olup, zeminden mukarnas başlangıcına kadar koyu ve açık renkli mermerlerin gelişigüzel dizilmesiyle oluşturulmuştur. Mihrap nişinin doğu ve batı tarafında yaklaşık bir buçuk metreye kadar, zeminden de dilimli kemere kadar pembe ve sarı taşlar tek sıra halinde sıralanmıştır. Alınlık kısmında ince bir pano çerçeve içerisinde ayet bulunmaktadır. Malzeme olarak pembe ve sarı renkli mermer kullanılmıştır. (Fot.no. 89)

2.12.10.4. Minber

Minber, mihrabın batısında yer almaktadır. Sarı, pembe, beyaz renkli mermerlerin dizilmesiyle renkli taş işçiliği uygulanmıştır. Minberin giriş kapısı dikdörtgen olup yedi dilimli sivri kemerlidir. Kapının özgün süslemeli ahşap kapı

kanatları bulunmaktadır. Ahşap kapının iki yanında yer alan mermer sövelerin kemerle birleştiği üst bölümde iki yanda beş dilimli küçük sağır birer kemer ve bunların orta kısmında yükselen birer âlem tasviri bulunmaktadır. Hilal şeklindeki âlemlerin içinde birer lale- balık motifi bulunmaktadır. Kapının basık kemerinin orta bölümünde üç dilimli yaprak süslemesi görülür. Kapının dilimli kemerinin orta diliminin üst kısmında yine üç dilimli büyük yaprak motifi ve bunun hemen altında ters laleye benzeyen bitkisel motif görülmektedir. (Fot.no. 90)

Minbere girişi sağlayan ahşap kapı kanatlarının ön yüzünde palmet, rumi, kıvrık dallar ve bunların aralarında çiçek motifleri görülmektedir. Bu süsleme kabartma tekniği ile yapılmıştır. (Fot.no. 91)

Minberin köşkü kalker taşından yapılmıştır. Minber kubbesi üçgen prizma şeklinde yapılmıştır. Âlemi hilal olarak işlenmiştir. Minber kubbesini dört adet sütun taşımaktadır. Sütunlar birbirine sepet kemer ile bağlanmıştır. Köşkün doğu ve batı tarafındaki korkuluklar ajur tekniği ile geometrik süsleme oluşturulmuştur. Köşkün altındaki doğu ve batı tarafında alttaki büyük kare panoda yine ajur tekniği ile geometrik şekiller oluşturulmuştur. Dokuz eşit kareye bölünmüş olan süslemelerin her birinde her köşeye uzanan kolların orta kısmı kare oluşturacak biçimdedir. Bu süsleme rüzgârgülünü anımsatmaktadır.

2.12.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş, sarı ve pembe mermer taşlar kullanılmıştır.

2.12.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Caminin son cemaat yerinde harime girişi sağlayan ana kapının sağ tarafında mihrabiyede,

Hacı Yakup tarafından (1566-1574),

1574 tarihinde Sultan II. Selim döneminde tamir edilmiştir.

Cami'nin doğu tarafındaki duvarda bulunan pencerenin üstündeki kitabede Yusuf Ağa tarafından (1575),

Doğu penceresinin sağ üstünde Emir Subhan Verdi Bey tarafından (1585),

Son cemaat yerinin dış duvarı üzerinde Arapça olan kitabede Haseki Ağası Hacı Musa Ağa tarafından (1796) yıllarında olmak üzere dört defa farklı zamanlarda tamir ettirilmiştir.

2.12.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır. Minberin özgün ahşap olan kapısı yağlı boya ile boyanmasıyla özgün halini yitirmiştir.

2.13. Behramlar Camii

2.13.1. Fotoğraf: 92-96

2.13.2. İnceleme Tarihi: 19.10.2019

2.13.3. Yapının Bulunduğu Yer: Harran kapıda 2952 sokaktadır.

(Fot.no. 92)

2.13.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren bir kitabesi bulunmamaktadır. "Yapıda en eski tarihli tamir kitabesi M.1585'tir."[106]

2.13.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.13.6. Tarih- Dönem: Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

2.13.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi mevcut değildir.

2.13.8. Kitabeler

Batı tarafında dış kapı üzerinde iki kitabe bulunmaktadır. Batı kapısı dışarı taraftaki kitabede:

"*Ammere haza 'l-mescid el-şerif el-abdelfakir ila'allahi taala*

el-Hac Muhammed bin Hac Ali bin Abdullah gafarallahu lehu ve

livalideyhi fi sene: 993

Bu cami hicri 993 (miladi 1585) tarihinde Abdullah'ın oğlu Hacı Ali'nin oğlu Hacı Muhammed tarafından tamir edildi. Allah onu ve ebeveynini mağfiret etsin. Üstte bir ayetle başlamış ve Türkçe bir beyit yazmıştır. Kitabe şöyledir:

Bismillahirrahmanirrahim. Ve enne'l-mesacidallahe fela ted'û ma'allahi ahaden.

Hudaya bu der-i devlet saadetle küşad olsun Buna dâhil olan iki cihanda ber murad olsun." [107]

[106] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 49.
[107] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 49.

2.13.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelmektedir. Harim mihraba paralel enine dikdörtgen tek sahınlı olarak yapılmıştır. Üst örtü çapraz tonozludur. Harim duvarı zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile çevrelenmiştir. Minber sahanlığı ve giriş kapısının üst kısmı da ahşap malzemeden yapılmıştır. Harim düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. (Fot.no. 93)

Harimin kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri bulunur ve üst örtü olarak çapraz tonoz yapılmıştır. Tonozlar önde orta kısımda iki adet payeye oturur. Payeler birbirine sivri kemer ile bağlanmıştır.

Avlunun iki kapısı bulunmaktadır. Batı yönündeki kapısı süslemesiz ve sadedir. Kapı üzerinde iki adet kitabe görülmektedir. Kapının üst kısmında bir adet minber minare yer almaktadır.

2.13.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu batı giriş kapısında ve minarede, iç mekân olarak; mihrapta bulunmaktadır.

2.13.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Avlunun batısında yer alan kapının üst köşelerinden itibaren yarım daire bir sıra eşit büyüklükte silme yer alır. Orta kısmında dışa taşkın alt kısmı dar üst kısma doğru genişleyen taş üzerine üçgenlerin bir araya gelmesiyle geometrik şekiller oluşturulmuştur. Alınlık kısmında yer alan altıgen panoların yanları üstteki altı dilimli köşeli. Altta bulunan panolarda ise yanlarda birer tane palmet süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 94)

2.13.10.2. Minare

Avlunun batısındaki kapının üstünde bulunan minare, silindirik gövdenin orta kısmı bir silme ile çevrelenmiştir. Üzeri kabartma tekniği ile dik çizgilerin birbirini takip etmesiyle gövdeyi dolaşmaktadır. Kubbeyi altı adet sütun taşımaktadır sütunları birbirine kaş kemerler bağlamaktadır. Sütunların dış yüzeyi orta kısımda üç adet sütun boyunca uzanan ince altıgenler görülmektedir. Orta kısımdaki üç bölüme ayrılmış şekildedir. Sütunların köşeleri de altıgen şekilde yapılmıştır. (Fot.no. 95)

2.13.10.3. Mihrap

Güney duvarın orta kısmında yer alan mihrap sekizgendir. Kavsarasında mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Üç dilimli sivri kemerli yapılmıştır. Mihrabın iki köşesinde sekizgen sütunce yer alır. Sütunce başlarında dışa taşkın ikişer sıralı mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Süsleme açısından sadedir. (Fot.no. 96)

2.13.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapı düzgün kesme taş malzeme ile inşa edilmiştir. Harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Minber de ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.13.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapıda onarım kitabesi olarak 1585 tarihi görülmekte olup bu tarihte onarıldığı bildirilmiştir.

2.13.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.14. Sultanbeyli Camii

2.14.1. Fotoğraf: 97-99

2.14.2. İnceleme Tarihi: 10.02.2020

2.14.3. Yapının Bulunduğu Yer: Akar başı mahallesinde yer almaktadır.

2.14.4. Yapının İnşa Tarihi: H.995/M.1587

2.14.5. Bani: Emir Sultan Ahmet Bey[108]

2.14.6. Tarih- Dönem: 1574-1595 Sultan III. Murad Dönemi[109]

2.14.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı bilgisi veren kitabe olmadığından bilinmemektedir**.**

2.14.8. Kitabeler

Caminin iç kapıda bulunan kitabesinde:

"*Kale Alluhu teberake ve teala ve inne'l-mesacidallahu*

Fela ted-û ma'allahi ahaden.

Bena haza'l-mescid el-mübarek el-Emir el-a'dal Sultan

Ahmet Beg ibni el-merhum Muhammed fi eyyami devleti

Sultan Murad Han halladallahu mülkehu fi sene 995.

Kitabede: Urfa'nın kaleboyu semtine giden yolda küçük bir mescid olan Sultan Bey mescid, Sultan Murad Han döneminde, Allah mülkünü daim etsin, 995 senesinde Emir Sultan Ahmet Bey tarafından yaptırılmıştır."[110] Olarak tercüme edilmiştir.

2.14.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim, mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen tek sahınlıdır. Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde yapılmıştır. Harimin kuzey duvarında giriş kapısının üst tarafında balkon düzenlemesi görülmektedir. Harim

[108] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 132.
[109] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 132.
[110] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 132.

duvarları, mihrap, minber ve balkon düzenlenmesi ahşap malzeme ile kaplanmıştır. (Fot.no. 97)

Harim ortasında bir adet kubbe yer almaktadır. Kubbe kasnağında altı adet pencere yapılmıştır. Harimin kuzeyinde son cemaat yeri yapılmıştır.

Avluya kuzey batı köşesinden giriş sağlanmaktadır. Giriş kapısının doğusunda iki adet dükkân bulunmaktadır. Süslemenin olduğu tek yer giriş kapısında bulunmaktadır. Avluya basamaklarla çıkılmaktadır. Avlunun doğusunda abdesthane ve imam odası bulunmaktadır. Minare avlunun kuzey batı köşesinde giriş kapısının üstünde, minber minare olarak inşa edilmiştir. Üç bölümlü olan son cemaat yerinde, önde iki sütun bulunmaktadır. Sütunlar birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Demir doğrama ve cam ile kapatılmıştır.

2.14.10. Süsleme

Süsleme avlu giriş kapısında ve kubbenin ortasında bulunmaktadır.

2.14.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Sivri kemer ile çevrelenmiş olan kapının girişi basık kemerlidir. Basık kemeri eşit aralıklarla bölünmüş ve ortasında kabartma tekniği kullanılarak bir adet çiçek motifi yapılmıştır. Alınlık bölümünde enine dikdörtgen pano içerisinde kitabe yer almaktadır. (Fot.no. 98)

Kapının köşelerinde sütunceler görülmektedir. Sütunce başlıklarında yan iç tarafta dörder adet, ön yüzünde ikişer adet kabartma tekniği ile yapılmış yönü aşağı bakan palmet süslemesi yapılmıştır. Aralarda kalan boşluklarda da düz yönlü palmet süslemesi şekilleri oluşturulmuştur. Kemer bölümü dışa taşkın şekildedir. Ön yüz ve iç bölünde iki sıra şerit halinde geometrik şekilli bir araya gelmiş üçgen şekiller yapılmıştır. Ön yüzündeki kısım derin yarılmış yarım daireler yapılmıştır. Bu kısım mukarnas kompozisyonuna benzetilmiştir.

2.14.10.2. Kubbe

Kubbenin ortasında yuvarlak bir silme ortasında altı kollu çiçek motifi oluşturulmuştur. Kolların iç kısımları boşluk şekilde dışa taşkın yapılmıştır. Yapıda başka bir süsleme bulunmamaktadır. (Fot.no. 99)

2.14.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapı genel olarak düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Harim duvarı mihrap yüksekliğine kadar tamamen ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Minber ve harimin kuzey duvarında bulunan balkon da ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.14.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının daha önce çekilen Fotoğrafları incelendiğinde yakın zamanda onarımdan geçtiği söylenebilir.

2.14.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.15. Kara Musa Camii

2.15.1. Fotoğraf: 100-102

2.15.2. İnceleme Tarihi: 22.10.2019

2.15.3. Yapının Bulunduğu Yer: Bey kapısı mahallesinde, Kent müzesi bitişiğindedir**.**

2.15.4. Yapının İnşa Tarihi: 1552 tarihinde inşa edildiği bildirilmiştir.[111]

2.15.5. Bani: Hacı Ali Yusufoğlu Kara Musa[112]

2.15.6. Tarih - Dönem: Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.[113]

2.15.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.15.8. Kitabeler

Avlunun güney kapısındaki kitabede:

"*Fahr-i a'yan-ı Ruhâ hazret-i pâkize sıfat*

Hacı Firûz Beg ol sadr-i hayr u hasanat

K'olmuş âsârı ile şöhret u şânı

Vere Hak ömr-i füzûn ve iki devletde rahat

Cami'i Ahmer'i hem Beydâ cedid edeli

Vaki'a sulardır teşnelere ab-i hayat

Dahi bir nice sakka ve nice hayrat-i kesir

Eylemişdir ol keremkâri o sâlâr-i sehâvat

Görecek harab olmuş bu mübârek cami'i

Vech-i ta'mirine sa'i etdi o sahib-i hayrat

Dedi tarihini bir ta'miyesiyle hatif

---

[111] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 115.
[112] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 93.
[113] Turan, *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*, 172.

Vere Rahim Allah ana mukabil cennat fi sene: 1195 [114]

"*Urfa ayanının övündüğü temiz vasıflı hayr ve hasanat sahibi Haci Firuz Bey, birçok eseri ile şan ve şöhret kazanmıştır. Allah, onun ömrünü uzun ve iki cihanda mutlu kılsın. O hayr sahibi, hem Kızıl Camii (Ulu Camii) hem de Ağ Camii (Nimetullah Camii) yenileyerek tamir ettirdi. O, susayanlara ab-1 Hayat gibi suları, çeşitli yerlere taksim ederek, şehre çeşmeler yaptı. Onun nice hayr ve hasanatları vardır. İşte O, cömertlik ve cömertler başı Hacı Firuz Bey, bu mübarek Cami de haraba olmuş görünce, hemen tamiri için harekete geçti. Gizliden bir ses, bir ta'miye ile tarihini şöyle dedi. Merhamet sahibi olan Allah, yaptıklarına karşılık o zata cenneti versin" Anlamına gelen bu kitabe sülüs hatla yazılmış olup, son mısrada tarih düşürmüştür. Son mısra harflerinin toplamına bir eklemekle tamir tarihi olan hicri 1195 (miladi 1780) tarihi çıkmış olur.*[115]

Avlunun batı kapısında yer alan kitabede:

"*Ammare hazihi'l-cami' livechillahi'l-Kerim el-Hac Firuz Beg. el-mükerrem. sene: 1195" Bey kapısındaki bu cami, Firuz Bey tarafından 1195 (miladi 1780) de tamir edilmiştir".*[116]

Cami'in minare kaidesinin batı tarafındaki kitabede:

"*Sahib el-hayrat ve'l-hasanat*

el-Hac Firuz Beg. 1195 Bu kitabede de yine Firuz Beğin camiyi hicri 1195 (miladi 1780) tarihinde tamir ettirdiği belirtilmektedir.

Caminin batısındaki yoldan taraf pencere altı kitabesi:

Bunu bina eden bani

Edüb bu cami'i ta'zim

bu beyti hatm edüb dedi

Tarihidir ya'ni a'zim. Bu kitabede de caminin tamir tarihi hicri 1160 (miladi 1747) tarihini vermektedir. Bu tarih herhalde Firuz Bey'den önce cami'in bu kısmını tamir

[114] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 90.
[115] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 91.
[116] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 91.

eden kişinin tamir tarihini vermektedir. Caminin iç kapısı üzerindeki kitabesi: "İhyayi hazihi'l-asar el-şerifetü mübareke lilmardatillahi'l- azim. Abdurrahman Çelebi ibni Muhammed ğafarallahu lehuma. fi sene. isneyn ve semanini ve elf."[117]

Kitabede, "bu mübarek eserlerin ihyasını yani tamirini Allah rızası için. Yaptıran Muhammed oğlu Abdurrahman Çelebidir. Allah ikisine de mağfiret etsin. Senesi. 1082 hicri. (miladi 1671). Bilinen ilk tamir tarihi 1671 tarihi oluyor. Kara Musa Camini 1552 tarihinde Kara Musa adında bir zat Bey kapısı semtinde yaptırmıştır. Trablus Şam'da oturan ser bevvabin-i dergah-ı ali (yani yüce kapısının, sarayın kapıcı başı) Mehmet Ağa 1164 (miladi 1750) tarihinde Beyzade mahallesi mescidine yani bu camiye bir vakıfta bulunmuştur."[118]

Caminin Son cemaat yerindeki payede yer alan kitabede:

…el-mübarek fi eyyami mevlana

el-muzaffer Yusuf bin es-Sultan el-melik

…İbrahim bin (eş-Şan…

Kitabe caminin son Cemaat yerindeki payeye yazılmıştır. Yalnız sütuna ters konulmuştur. Baş ve son tarafı olmayan üç satırlık bir sülüs yazıdır. Sadece bazı isimler ve sultan ismi okunmakta olup, baş ve sonu olmadığından bir anlam çıkarılamamıştır".[119]

2.15.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim bölümü mihrap duvarına dik iki sahından meydana gelmiştir ve üst örtü olarak çapraz tonozludur. Tonozlar orta kısımda iki adet payeye dayanmaktadır. Mihrap güney duvarın orta kısmındadır. Üç dilimli kemerlidir. Yarım daire niş olarak yapılmış yaklaşık yarım metre duvar içindedir ve köşelerde altıgen iki adet sütünce yer almaktadır. Mihrap nişinin çevresi de üç dilimli kemerle çevrelenmiştir. Minber mihrabın batı yönünde mihrap duvarına paralel basamaklarla çıkılmaktadır. Korkulukları ahşaptır. Yapı süsleme açısından sadedir.

[117] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 92.
[118] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 93.
[119] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 94.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri yer alır üç bölümlü olan bu alan üst örtüsü çapraz tonoz ile örtüldüğü görülmüştür. Önden üç adet payeye oturan üst örtü güney yönden de harim duvarına yaslanmıştır. Son cemaat yerinin doğu taraf duvar üstünde bir adet ters yerleştirilmiş kitabe yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzeme olarak kullanılmıştır. (Fot.no. 100)

Tek şerefeli minare avlunun batısında dış duvar bitişiğinde yer almaktadır. Kare kaide üzerine silindirik gövdeye sahiptir. Caminin altında dükkânlar bulunmaktadır.

Avluya girişi sağlayan batı yönündeki girişi sivri kemerlidir. Giriş kapısı basık kemerli ve alınlık kısmında kitabe yer aldığı görülmektedir. Harimin kuzeyinde abdest yeri görülmektedir. Avlu bayağı geniş ve iki kat olarak düzenlenmiştir.

2.15.10. Süsleme

Yapıda süslemeler minare ve mihrapta görülmektedir.

2.15.10.1. Minare

Minare avlunun batısında yer almaktadır. Minare kare kaide üzerine silindir gövdeli olarak yapılmıştır. Silindir gövdesinin hemen başladığı yerde yatay yönlü tek sıra halinde palmet bitkisel süslemesi görülmektedir. Minare gövde kısmının ortasında yatay yönlü bir adet yivli bordür yer almıştır. Şerefenin birkaç metre altında da yine tek sıra yatay yönlü ters palmet süslemesi görülmektedir. (Fot.no. 101-101a)

Kaidenin her köşesi üç dilimli kemer formunda bir çerçeve içerisinde dört satırlık kitabe yer almaktadır.

Şerefesi düzgün kesme taştan olan minarenin şerefe alt bölümünde dört sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Külah kısmı kısadır ve âleminde hilal bulunmaktadır.

2.15.10.2. Mihrap

Harime girişi sağlayan kapının doğu ekseninde kalmaktadır. Mihrap üç dilimli sivri kemerli yapılmıştır. Mihrap nişi kavsaraya kadar düzgün kesme taşların yatay yönlü sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Düzgün kesme taşların kavsara bölümü ise merkezden yanlara doğru dardan genişe doğru yayılmasıyla oluşturulmuştur.

Kavsaranın hemen üst tarafı da üç dilimli kemerlidir. Mihrabın köşelerinde bulunan sütunceler sekizgen ve süslemesizdir. Mihrap nişi ile sütunceler arasında yaklaşık yarım metre girinti oluşturulmuştur. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. (Fot.no. 102)

2.15.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minberin basamak ve korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.15.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının mevcut kitabeleri tamir kitabeleri olduğu bilinmektedir.

"Cami içindeki sütunlar, Caminin iç kapısı (1671),

Avlunun batı kapısı (1780),

Caminin avlusu güney kapısı (1780),

Yol tarafı pencere (1747),

Cami minare kaidesi (1780)"[120]

Son olarak harime giriş kapısının doğu tarafına sonradan yerleştirilen kitabede 2005 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından onarıldığı yazılı olduğu görülmektedir.

2.15.13. Yapının Bugünkü Durumu

Daha önce bu yapı ile ilgili yapılan çalışmaları ve Fotoğrafları incelediğimizde yapıda yenileme çalışması yapıldığı görülmektedir. Cami altındaki dükkânları, kapı ve ahşap doğramaları, Cami pencereleri, batı giriş kapısı ve harim kısmında minber korkuluğu, tamir görmüştür. Harimde payeler ve duvar arasındaki destek demirleri kaldırıldığı görülmüştür.

[120] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 91.

2.16. Damat Süleyman Paşa Camii

2.16.1. Fotoğraf: 103-111

2.16.2. İnceleme Tarihi: 21.12.2019

2.16.3. Yapının Bulunduğu Yer: Cami Atatürk Mahallesi'nde Büyükşehir Belediye binasının arka tarafında bulunmaktadır.

2.16.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.16.5. Bani: Bani bilgisi veren bir kitabesi bulunmamaktadır.

2.16.6. Tarih- Dönem: Osmanlı Dönemi

2.16.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.16.8. Kitabeler: Yapı ile ilgili kitabe bulunmamaktadır.

2.16.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelmiştir. Harim bölümü mihrap duvarına paralel iki sahından oluşmuştur. Üç adet giriş bulunmaktadır. Orta kısımda bir adet büyük kubbe yer almaktadır. Kubbenin doğu ve batısında birer sütun kubbeleri taşımaktadır. Kubbesinde on altı adet pencere bulunmaktadır. (Fot.no. 103)

Mihrap güney duvarının ortasında ana giriş kapısının hizasında yer alır. Tek sıra üçgenlerin mihrabın üç tarafını çevrelemesiyle çerçeve oluşturmuştur. Sivri kemerlidir. Kemer uçları mukarnasa benzer geometrik tek sıra süsleme görülür. Alınlık kısmında üstte üçgen altta dikdörtgen iki pano içerisinde kitabe bulunmaktadır. Yarım daire nişin kavsarası iki sıra mukarnaslıdır. Köşelerde yuvarlak sütunceler yer alır. Sütun başlıkları mukarnas kompozisyonludur. Mihrabın doğusunda da bir adet süslemesiz mihrap yer almaktadır. Mihrabın hemen doğusunda vaiz mahalli yer almaktadır. Duvar içinde bir niş şeklindedir basamakla çıkılmaktadır.

Harimin batısında harimden plastik doğrama ve camlarla ayrılmış bir bölme yer almaktadır. Kış aylarında kullanılması için bölünmüş olması muhtemeldir, mihrabı olan bir bölmedir. Mihrabı yarım daire formundadır. Nişi derindir. Sivri kemerin doğu ve batısında yuvarlak bir pano içerisinde, Allah ve Muhammed lafzı yer almaktadır. Düzgün kesme taştan inşa edilmiştir.

Minber, mihrabın batısında yer almaktadır. Kalkerden inşa edilmiştir. Müezzin mahfili ana giriş kapısının üstünde balkon şeklindedir taş malzemeden yapılmış ve korkulukları demirdendir.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Avlu çevresi revaklar ile çevrilidir. Doğu ve kuzeyde giriş kapısı bulunmaktadır. Avlu kuzeyinde hücreler yer alır. Minare yapının güneydoğusundadır. Diğer minarelerden ayıran özelliği üç şerefeli olmasıdır. Silindir gövdeye sahiptir. (Fot.no. 104)

2.16.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu giriş kapısında, minarede, harim taç kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, minberde görülmektedir.

2.16.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Kapı avlunun doğunda yer almaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde basık kemerli girişli olan kapı sivri kemer ile dışa taşkın şekilde çevrelenmiştir. Kabartma tekniği ile iki sıra halinde yan yana gelen baklava dilimlerinin art arda sıralanmasıyla kapıyı çevreleyen dikdörtgen bir çerçeve oluşturmuştur. Kapının yanları bir sıra halinde kendi içinde kareler oluşturan üçgenlerin sıralanmasıyla bir bordür daha oluşturmuştur. Sivri kemeri üç sıra halinde üçgenlerin birbirini takip etmesiyle oluşturulmuştur. Girişin sağ ve sol tarafında bir silme ve baklava dilimlerinin oluşturduğu bordur görülmektedir. Kapı kanatları demir malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 105)

2.16.10.2. Minare

Kare kaide üzerine onikigen gövdeye sahip olan minarenin üç adet şerefe bulunmaktadır. Kaide kısmı dört tarafı altı dilimli sağır kemerli ve üç silmeden oluşur (Fot.no. 106). En üstte yer alan şerefenin korkulukları taş malzemeden yapılmıştır. Her kanadın ortasında sekiz kollu yıldız geometrik süslemesi yer almaktadır. Şerefe altında baklava dilimlerine benzer şekiller orta kısmı yanlarından şişkin çarpı şeklini andıran süsleme yapılmıştır. Üst sıra ile alt sırada yan yana dizilmiş üç kollu çiçek motifi görülmekte alt kısımlarında ise yuvarlak bir sarkıt uygulanmıştır. Bu bölümün altı bir sıra silme ile ayrılmıştır. Silmelerin alt bölümünde tek sıralı üçgen kabartmalar

gövdeyi çevrelemektedir. En üst şerefenin alt kısmında onikigenlerin her yüzünde birer adet yuvarlak çini ve çini boşlukları görülmektedir.

Ortada yer alan şerefenin korkuluklarının orta kısmında taşlardan zikzak oluşturulmuştur. Ortasında kalan boşluklar baklava dilimi şekli oluşturmuştur. Her yüzde ikişer adet ve alt alta üçer tane bulunmaktadır. Şerefenin alt kısmı üç sıra eşit bir sıra daha ufak büyüklüklerde kabartma tekniği ile yapılmış aşağı doğru yelpaze şekline benzer süsleme görülmektedir. Alt kısmında üç sıra silme yer almakta ve onun altında da kabartma tekniği ile ok işaretine benzeyen bir sıra halinde geometrik süsleme görülmektedir.

En alttaki şerefe en büyük olanıdır. Korkulukları taş malzemeden yapılmıştır. Korkuluğun her yüzünde birbirine dönük dörder adet üçgen yapılmıştır. Şerefe alt kısmında dört adet silme ile ayrılan, silmelerin aralarında ise ördek ayağına benzeyen taş süslemesi görülmektedir.

2.16.10.3. Harim Taç Kapısı

Harimin kuzey duvarının orta kısmında yer alan taç kapı kaş kemerli ve kemerin iç kısmında diş motifi uygulanmıştır. Kaş kemerin uç kısmında çember içerisinde Allah lafzı yer almaktadır. Kapı girişi düz ve geometrik şekiller mevcuttur. Köşelerde birer kare sütünce yapılmıştır. Ön yüzünde beş kollu on kesiz adet yıldız kabartması yer alır. Sütun başlarına mukarnas ve geometrik şekiller uygulanmıştır. Kemer başlangıcına kadar farklı ebatlarda kare biçiminde geometrik süslemelerle oluşturulmuştur. (Fot.no. 107)

Alınlık kısmında bir şerit halinde yuvarlak içerisinde şekiller yer alan kutucuklar bulunmaktadır. Orta kısımda bir adet beş kollu yıldır yer alır. Dikdörtgen zikzak kabartmalı bir pano içerisinde kitabe ve tarih mevcuttur. Hemen üstünde de iki adet dört tarafı geometrik süsleme ile çevrelenmiş pencere yapılmıştır. Taç kapının doğu tarafında küçük ebatlarda kaş kemerli mihrabiye bulunmaktadır.

Harime girişi sağlayan diğer kapıların biri taç kapının doğu diğeri batısında yer alır. Sütunceler ile birleşen bir kare çerçeve oluşturur. Üst kısmı tek sıra mukarnaslıdır. Köşelerde ikişer adet sütunceler yer alır. Sütünce başlıklarına dışa taşkın ve ortasına birer adet rozet yapılmıştır. Giriş kapısı basık kemerlidir. Basık kemerin ortasında bir

adet kabara görülmektedir. Alınlıkta dikdörtgen pano içinde iki satır kitabe ve iki adet pencere yer almaktadır. Pencerelerin kemer bölümleri mukarnas kompozisyonludur.

2.16.10.4. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında yer alan mihrap, dikdörtgen bir çerçeve ile çevrelenmiştir. İki adet geometrik şekilli ve üçgen kabartmalı bordürün mihrabın üç tarafını çevrelemesiyle dikdörtgen bir çerçeve oluşturmuştur. Üç dilimli sivri kemerde hem geometrik şekiller görülmekte hem de yarım daire oyulmasıyla mukarnas kompozisyonunu andırmaktadır. Sivri kemerin üst orta kısmında birbirine bakan hilal, ortasında da beş kollu yıldız kabartması yer almaktadır. Sivri kemerin altında alınlık bölümünde üçgen ve dikdörtgen panolar içerisinde iki adet kitabe bulunmaktadır. Mihrap nişi basık kemerlidir. Kavsara kısmında iki sıra farklı şekillerde mukarnas düzenlemesi yer almaktadır. Mukarnasların üst orta kısmında bir adet küçük rozet görülmekte, etrafında dardan genişe yayılan taş düzenlemesi yapılmıştır. Mihrabın köşelerinde birer adet sütünce yapılmıştır. Sütünce başlıkları mukarnaslıdır. Mihrap düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. (Fot.no. 108-109)

İkinci bir mihrap olan batıdaki mihrap da derin bir nişe sahiptir. Kavsara kısmında bir sıra mukarnas uygulanmıştır. Üst tarafında ise dardan genişe doğru yayılan bir kabartma süslemesi yapılmıştır. Aynı şekilde bu kabartmanın devamı da düzgün kesme taşların dardan genişe doğru yanlara yayıldığı görülmektedir. Kemer bölümüne de bir sıra mukarnas düzenlemesi yapılmıştır. Kemerin doğu tarafında çember içerisinde Muhammed lafzı, batı tarafında ise çember pano içerisinde Allah lafzı yer almaktadır. Mihrabın köşelerinde duvara gömülü sütünce görülmektedir. Sütuncelerin yanında kare formunda sütünce başlıklarına kadar orta kısmında bir sıra geometrik süsleme yer almaktadır. (Fot.no. 111)

2.16.10.5. Minber

Minber, mihrabın batısında ve klasik mimaride inşa edilmiştir. Giriş kapısı süslemesiz ve üstünde besmele ile bir ayet yer almaktadır. Sahanlık bölümüne taş basamaklarla çıkılmaktadır. Minberin doğu ve batı tarafı ile sahanlık yanları iç içe geçmiş üçgenlerin bir bütün çiçek oluşturduğu geometrik şekiller yapılmıştır. Korkulukları dikdörtgen taşlardan yapılmıştır. Sahanlığın üstündeki külah kısmını payeler taşımaktadır. İkisi duvara bitişik ikisi de önde olan payeleri birbirine kaş

kemerler bağlamaktadır. Kuzey yüzünde iki adet büyük yaprak motifi görülmektedir. Yaprakların uç kısmında yukarıya doğru duran birer palmet yapılmıştır. Külah etrafını geometrik şekillerin çevrelediği onun üzerinde tek sıra yarım dairelerle çevrelenmiş olduğu görülmektedir. Külahta ay yıldız âlemi yer almaktadır. (Fot.no. 110)

2.16.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

2.16.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Camide zamanla yapılmış eklemeler ve genişletmeler sonucu özgün yapısı bozulmuştur.

2.16.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.17. Yusuf Paşa Camii

2.17.1. Fotoğraf: 112-122

2.17.2. İnceleme Tarihi: 10.02.2020

2.17.3. Yapının Bulunduğu Yer: Sarayönü mahallesinde yer almaktadır. (Fot.no. 112-112 a)

2.17.4. Yapının İnşa Tarihi: Minber korkuluğundaki süslemeler arasında gizlenmiş H.1121/M.1709 tarihi caminin inşa tarihi olduğu bildirilmiştir.[121]

2.17.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır. Cami ile ilgili vakfiye mevcuttur." *Yusuf Paşa'nın bu cami için düzenlediği vakfiye 1710 (hicri 1122) tarihlidir.*"[122]

2.17.6. Tarih- Dönem: M. 1709 / Osmanlı Dönemi

2.17.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.17.8. Kitabeler

Avluda bulunan musalla mihrap kitabesinde:

"Barekallah feyz-i Hak geldikde Hacı Es'ad'e

Cami'in sahnini ta'mir eyledi ol zikerem

Belki ümidlidir vere (Ized) ta'ala ecrine

Dar-1 ukbada mukabil huri ve bağ-ı İrem

Geldi hatıfdan mübeşşir söyledi tarihini

Çekme ğam sen ehli cennetsin dedi sahib-i kerem sene: 1267

[121] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 70.
[122] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 149.

Kitabe, talik hatla yazılmıştır. Hicri 1267 (miladi 1850) tarihinde tamir edilen avlunun mihrap kitabesidir. Hacı Es'ad adında bir hayırsever tarafından tamir edildiği belirtilmiştir." [123]

Avlunun batısındaki oda kitabesinde:

"Ehli hayrin Allah diler işbu na 'im himmeti

Dediler lecdid-i resmiyle bu dürlü ziyneti

Hamdulillah lütf-i Hak ile bulub inâbeti

Insa-i tarih ile erdi binada san'ati sene: 1289

Kitabede, Allah'ın verdiği nimet ile hayır ehli, bu odayı yeniden bir

gekil vererek süslediler. Allah'a hamd olsun, Hakk'ın lütfü ile günahlan terk ederek hakk'a dönüldü. Binada ki san'at inşa tarihi ile sona erdi. Denilmiştir. Hicri 1289 (miladi 1872) tarihinde bu oda yaptırılmıştır Kitabe celi talik hattı ile yazılmıştır. Son mısrada tarih düşürmüştür. "ile erdi binada san at" cümlesi ile "Hamdulillah lütf-i Hak ile" cümlesinin harflerinin toplamı yapılış tarihini vermektedir. Manzume Lütfi adındaki şairin olduğu bildirilmiştir." [124]

Avlunun doğusundaki oda kitabesinde:

"Hücreler olmuş görünce serteser müşrif harab

(Bahr-i ğayret-i mevc urub kaldırdı bi had habab))

Urdu bir hizmet yolunda hazret-i Rabb'in bu kez

Bâb-ı lütfünden ana versun ecr-i bi hisab

Yediler geldi Lütfiyâ cevherin tarih dedi

Etdi himmet serteser abâdına Abdulvahhab sene: 1296

Kitabede, odaların harab olmaya yüz tuttuğunu görünce, deniz dalğalarının ğayreti gibi vurarak sayısız su kabarcıkları kaldırması gibi, Abdulvahab Efendi de bu hizmet yoluna başvurdu. Allah, kendisine lütuf kapısından sonsuz mükâfatlar versin. Ey Lütfi, yediler geldi, cevher tarih dediler ki, Abdulvab Efendi bu odaların hepsini baştanbaşa

[123] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 147.
[124] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 148.

yapılmasına himmet etmiştir. Anlamı çıkmaktadır. Son mısrada cevher tarih düşürmüştür. Tamirat hicri 1296 (miladi 1879) da yapılmıştır. Paşa'dır. Yusuf Paşa'nın bu cami için düzenlediği vakfiye hicri 1122 (miladi1710) tarihlidir." [125]

Şair Nabi de bu yapı için kitabe yazmış fakat eserinde yer almıştır.

Kitabede:

"Saf-ı tab-ı viükela kadirşinas-vüzera

Ehl-i hayr-i vüzera Hazret-i Yusuf Paşa

Olıcak saye-i eyyam safabahşinde

Gibta ferma-yi cinan şehr-i dilara-yı Ruha

Eyledi niyyet hayrat-1 imarate şüru

Eyledi ahiretin kendi eliyle ihya

Urdu bir Cami nurani pür feyze esas

Ki temaşasına çeşm açdı sipihr-i mina

Böyle bir cami-i pakize bina eyledi kim

İndiler seyrine sukkân-i semâvât-ı alâ

Görünür sadr-i sevadında binası şehrin

Setr-i ferman u berat üzre misal-i tuğra

Böyle bir hayre muvaffak olub aher etdi

Namını defter-i divan-i bekada ibka

Dahi böyle eser-i hayri Ruhada çokdur

Eyledi cümlesini yerli yerinde icra

Eser-i hayrın ede Hazret-i Allah kabul

Haşirde mağfiret ve rahmetine ede seza

Nabi-i dai hulus ile dedi tarihin

[125] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 149.

Cennete mucib ola Cami Yusuf Paşa

Kitabede: Kadir kıymet bilen vezirlerden hayr yapmasını seven Yusuf Paşa hazretleri, safa bahşeden günlerinde, cennetlerin gıbta ettiği gönül alıcı Urfa'da hayır işleri yapmaya niyet etti. Böylece kendi eliyle ahiretini ihya etti, kazandı. Öyle nurlu ve feyz dolu bir cami temelini attı ki, gökyüzü onu görebilmek için gözlerini açtı. İşte böyle pâk, temiz bir cami yaptırdı ki gökyüzünün sakinleri olan melekler, onu seyretmek için yeryüzüne indiler. Berat ve ferman yazısı üzerine vurulan tuğra gibi, şehrin ortasında caminin binası uzaklardan görünmektedir. Böyle bir hayrı yapmaya muvaffak olduğu için, adını ahirette beka divanı defterine yazdırdı. Bunun gibi, Urfa'da lüzum olduğu yerlerde birçok hayır eserleri yaptırmıştır. Allah bu hayırlı eserini kabul etsin ve onu mahşer günü mağfiret ve rahmetine layık eylesin. Nabi ihlasla tarihini şöyle dedi ki, Yusuf Paşa Cami cennete mucip olsun. Anlamını ifade etmektedir."[126]

2.17.9. Yapının Planı

Harim ve avludan meydana gelen yapı mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen planlı iki sahından oluşturulmuştur. Harim üstü üçer adet iki sıra aynı büyüklükte kubbe ile örtülüdür. Kubbeleri orta kısımda iki paye taşımaktadır. Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Minber, mihrabın batısındadır. Mihrabın doğusunda vaiz kürsüsü bulunmaktadır. Ahşap malzemeden yapılmıştır. Müezzin mahfili ana giriş kapısının batısında yerden bir basamak yüksekte ve ahşap malzemeden yapılmıştır. Harimin kuzey duvarına bitişik ahşap asma kat yapılmıştır. Doğusunda kadınların ibadet etmesi için ayrılmış bölüm yapılmıştır. (Fot.no. 113)

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Son cemaat yerinin üzeri de üç adet kubbe yer almaktadır. Sivri kemer ve payelerin arası demir doğramalar ve camlar ile çevrilmiştir. (Fot.no. 114)

Tek şerefeli ve düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen minare son cemaat yerinin doğu köşesinde yer almaktadır. Gövdesinin alt ve üst kısmı silindirik, orta bölümü de sekizgendir.

[126] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 151-152.

Avluya doğu ve kuzeyde yer alan kapılardan girilebilmektedir. Doğudan girişi sağlayan kapının olduğu doğudaki eyvan girişli kapının üstünde bir oda yer almaktadır. Kuzeydeki kapı girişi avlu tarafı derin bir nişe sahiptir ve basık kemerlidir.

Avlunun batısında revaklarla çevrili abdest ala yeri bulunmaktadır. Dokuz adet sütun bulunan revakta sütunlar birbirine sivri kemerlerle bağlanmaktadır.

Harimin batı duvarına bitişik duvarla çevrili hazire yer almaktadır. Avlunun kuzeydoğu köşesinde imam hatip odası bulunmaktadır. Avlunun kuzey duvarı boyunca dükkânlar inşa edilmiştir. Yapı genel olarak düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

2.17.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu giriş kapılarında, minarede, iç mekân olarak; mihrapta, minberde görülmektedir.

2.17.10.1. Avluya Giriş Doğu ve Kuzey Kapısı

Doğu tarafında yer alan giriş kapısı sekiz dilimli kaş kemerlidir. Girişi basık kemerlidir. Kapı girişi eyvan şeklinde uzun koridor şeklinde yapılmıştır. Kemerin üstünde kemer formunda bir silme yer almaktadır. Silmenin uç kısmında yukarı bakan hilal yer almakta, içinde de geometrik şekli olan bir kabartma görülmektedir. Hilalin sağında ve solunda iki adet küçük elips şeklinde pano yer almaktadır, içerisinde yazı mevcuttur. Köşelerde sütunceler yer almaktadır. (Fot.no. 115) Girişin üst örtüsü beşik tonozludur. Kot farkı olduğundan yedi adet basamakla avluya çıkılmaktadır.

Alınlık kısmında ikişerli alt alta dört adet pano yer almaktadır. Avlu tarafındaki bölümdeki kemerin çevresinde daha geniş ve derin bir nişe sahip olan ve sivri kemerle çevrilidir. Yan köşelerde yaklaşık iki metre uzunluğunda yarısı duvara gömülü sütunceler yapılmıştır. (Fot.no. 116) Sütuncelerin yan tarafında ince bir burgulu silme görülmektedir. Sütunce başları dışa taşkın iki sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmış mukarnas çevresi de burgu silmelerle çevrelenmiştir. Aynı şekilde sivri kemerin ön yüzünde bir sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmış alt kısmı at nalına benzer yarım dairelerle çevrelenmiştir. Üst taraftan bir sıra burgu silme ile çevrelenmiştir.

Kuzey kapısı genel olarak sadedir. Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Kapının yanlarında sütunce görülmekte Sütuncelerin yanlarında üçer sıra silme yapılmıştır. Sütuncelerin başlarında bir sıra yönü aşağıya bakan yelpaze motifi, bir sırada yönü yukarıya bakan yelpaze motifi görülmektedir. Süslemeler kabartma tekniği ile yapılmıştır. Alınlık bölümünde üstte kare panonun sekizgen mermer içerisine Allah lafzı yazılıdır. Etrafı mavi, sarıçiçek motifleriyle ve kare panonun çevresi kalem işi denilen teknik kullanılarak kıvrık dallarla süslenmiştir. (Fot.no. 117)

2.17.10.2. Minare

Minarede süsleme sekizgen olan kısımda ve şerefede yer almaktadır. Sekizgen olan bölümün üst kısmı kabartma tekniği ile yapılmış dışa taşkın, yönü aşağı bakan palmet süslemesi görülmektedir. Sekizgen yüzeylerin üst kısımlarında ve alt kısımlarında pencere açıklıkları yapılmıştır. Pencere kenarları kabartma tekniği ile yapılmış diş motifleri ile çevrelenmiştir. Pencerenin üstünde ise dışa taşkın üç bölümlü silme görülmektedir. Silmenin üstünde orta kısımda büyükçe silindir şeklinde oyulan taş içerisinde turkuaz çini yerleştirilmiştir. Pencerelerin aralarında kalan sekizgen yüzeylerde ise merkezinde çiçek motifleri veya çarkıfelek olan sekizgen geometrik süslemeler yapılmıştır. Minarenin sekizgen bölümünün alt kısmında dört yüzeyde pencere açıklığı yapılmıştır ve pencerelerin etrafına diş motifi ile süsleme oluşturulmuştur. Pencere olmayan yüzeylerde ise derin olmayan bir niş ile üç dilimli sağır kemer yapılmıştır. Etrafı yine diş motifi ile çevrelenmiştir. (Fot.no. 118)

Şerefenin altına yedi sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. En alt kısmındaki dışa taşkın yönü aşağıya bakan, ucunda yuvarlak taş süslemesi uygulanmıştır. Külah kısmı kısa olan minarenin âlemi taş malzemeden yönü yukarıya bakan hilal yapılmıştır.

2.17.10.3. Mihrap

İki sıra silme ile çevrilmiş dikdörtgen bir çerçeve içerisinde güney duvarın ortasında yer almaktadır. Çerçevenin üst bölümü bir sıra üçgenlerin sıralanmasıyla oluşturulmuştur. İç kısımlarında geometrik şekiller görülmektedir. Bu süslemenin alt kısmı yatay düzlemde diş motifi işlenmiştir. (Fot.no. 119) Çerçevenin iç kısmında üç tarafı çevreleyen bir sıra mukarnas kompozisyonuyla bordür oluşturulmuştur. Çerçevenin en iç kısmında geometrik şekillerin oluşturduğu karelerle bir sıra bordur

oluşturulmuştur. Süslemenin merkezinde üç farklı model süsleme görülmektedir. Birinci modelde, üç sıra birbirini çevreleyen dairesel burgu yer alır. Etrafında iki kare çapraz şekilde birbiri içine girmesiyle sekiz kollu bir şekil oluşturmuş, çevresinde ise geometrik şekiller görülmektedir. Etrafı sekiz köşeli çerçeve oluşturmuştur. Geometrik şekiller kendi içinde yarım sekizgen şekiller oluşturacak biçimde birbirine girift olmuştur. İkinci modelde, sekizgen bir çerçeve içerisinde yer alan, merkezinde yuvarlak bir dışa taşkın şekil yer almaktadır. Etrafında sekiz kollu geometrik şekil oluşturan süsleme yapılmıştır. Çevresinde geometrik şekiller görülmektedir. Üçüncü modelde ise sekizgen bir pano içerisinde, merkezinde sekiz kollu çiçek motifinin olduğu süsleme yapılmıştır. Etrafında geometrik şekillerin sekiz kollu yıldız motifi oluşturmuştur. Geometrik süsleme ile mukarnas kompozisyonlarının arasında bir sıra yelpazeye benzer süsleme yapılmıştır. (Fot.no. 120)

Mihrap nişi üç dilimli sivri kemerlidir. Niş derin sekizgen ve mermerden yapılmıştır. Kavsarasına on dört sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Alt üç sıra mukarnas kompozisyonundan sonra bir sıra farklı büyüklüklerde beş kollu çiçek motifi yapılmıştır. Köşelerde burgulu sütunceler yer almaktadır. Sütunce başları dışa taşkın şekilde ve üç sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Sütunce başlarının üst tarafında yuvarlak bir pano içerisinde merkezinde sekiz kollu yaprak motifi yer alır. Etrafını saran dört sıra örümcek ağına benzer sekiz kollu şekil oluşturulmuştur. Boşluklarında ise yarım daire içinde üç kollu bitki motifi görülmektedir. Yuvarlak panonun üst yanlarında da üç kollu bitki motifi yapılmıştır. Mihrap ve etrafı beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

2.17.10.4. Minber

Minberin sövelerinin ön yüzü ve zemin kısmı mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Girişi basık kemerli olan kapının alınlık kısmında altıgen iki adet pano yer alır ve sağdakinin içinde: “La ilahe illallah” soldakinde ise: “Muhammedîn rasulullah” yazılıdır. Panonun üstündeki bölümde, kabartma tekniği kullanılarak rumi, kıvrık dallarla yüzey süslemesi yapılmıştır. Dokuz dilimli olan üst kısmının ortasında palmet süslemesi, onun ucunda ise yönü yukarı bakan hilale benzeyen şekil yer almaktadır. Yüzeyinde geometrik şekiller görülmektedir. Sağ ve sol köşesinde büyükçe palmetin yarısı yapılmış ve yüzeyinde kıvrık dallar görülmektedir. Yan

aynalık bölümlerinin altında kaide kısmının üstünde, farklı büyüklüklerde dilimli sivri kemerlidir. Açıklıkların süsleme biçimi aynı yapılmıştır. Etrafı dikdörtgen çerçeve oluşturan diş motifi uygulanmıştır. İç kısmında bir silme onun alt bölümünde ise yarım daire şeklinde yelpaze motifi yapılmıştır. En küçük açıklık ile büyük olanın çevresi dikdörtgen şeklinde çerçeve oluşturulmuş orta büyüklükte olan ise sivri kemer formunda yapılmıştır. (Fot.no. 121-122)

Minber korkuluklarına eşit büyüklükte sekiz kollu yıldız motifi uygulanmıştır. Yan yüzey boşluklarında ise geometrik süslemeler ve palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. Korkuluğun üst kısmında bir sıra silme burgu yapılmış altında ise yelpazeye benzer geometrik şekiller yerleştirilmiştir. Alt kısımda da aynı süsleme görülmektedir.

Minber sahanlığının üstünde bulunan sütunlar sekizgen yapılmıştır. Birbirine basık kemer ile bağlanmışlardır. Sütun başlıkları da mukarnas kompozisyonu yapılmıştır. Kemerin üst tarafındaki bölüm dört yüzeyinde birer sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Külah kısmı altıgen yapılmıştır. Minber de mihrap gibi beyaz yağlı boya ile boyanmıştır.

2.17.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır. Vaiz kürsüsü ve harimin kuzey duvarında yapılan balkon ahşap malzeme ile yapılmıştır.

2.17.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapıda bulunan kitabeler tamir kitabeleridir. Avluda bulunan mihrap, Avlunun batısındaki oda ve avlunun doğusundaki odanın tamir edildiği söylenebilir.

2.17.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.18. Hacı Lütfullah Camii

2.18.1. Fotoğraf: 123-127

2.18.2. İnceleme Tarihi: 12.02.2020

2.18.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye Gümüş kuşak Mahallesi 2959.

Sokakta yer almaktadır. (Fot.no. 123)

2.18.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tamir kitabesi M.1720'dir.[127]

2.18.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.18.6. Tarih - Dönem: Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

2.18.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi olmadığından bilinmemektedir.

2.18.8. Kitabeler

Harimin doğu tarafındaki kapı üzerindeki kitabede:

"*Ammere haza'l-cami'iş-şerif halisen livechillahi'l-kerim taleben limardati rabbi rahim ve ittiba'an lilkur'ani'l-azim. İnnema yu'ammiru mesacidallahu men amene billahi velyevmi'l-ahir(Tevbe Suresi 18). El-Hac Abdurrahman Efendi ibni Mustafa tekabbelallahu hayratuhu kâmil fi receb sene1133*

Kitabede: bu cami, Allah'ın rızasını taleb ederek, ihlas ile kur'an-ı Kerim'e tabi olarak, Allah'a ve ahiret gününe iman edenler Allah'ın mescitlerini tamir ederler, ayet anlamına uyarak, Mustafa oğlu Hacı Abdurrahman Efendi tamir ettirdi. Allah hayrını kabul etsin. Tamir tamamlanmıştır. H.1133/M.1720" [128]

Son cemaat yerinin güneydoğu tarafındaki mihrabiyenin sol tarafında yer alan kitabede:

"*İlahi hayy'ül-Baki bihamdillah hitam oldu.*

[127] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 101.
[128] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 101.

Bu hane sahibin Ya Rab said et

Erüb Cennet sarayına Cehennem'den be'id et Maşallah sene 1270

Kitabede: Hay ve Baki olan Allah'a hamdolsun bu tamamlandı. Ya Rab bu ev sahibimi mutlu kıl. Kendisini cennete ulaştır, cehennemden uzaklaştır. H.1270/M.1853 de yaptırılmıştır. Bunun cami kitabesi olmadığı anlaşılmış."[129]

2.18.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim, mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen ve tek sahınlıdır. Üzerinde ortada bir kubbe yer almaktadır. Yanlarda ise üst örtü çapraz tonozludur. Kubbe kasnağı iki sıra düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Kubbeyi orta bölümde kuzey ve güney duvara bitişik dört adet paye taşımaktadır. Payeler birbirine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Kubbeye geçişleri tromplarla sağlanmıştır. (Fot.no. 124)

Mihrap güney duvarın ortasında düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Minber, minarenin batısında yerden yaklaşık üç metre yüksekte balkon şeklinde yapılmıştır. Duvar içinden basamaklarla çıkılmaktadır. Korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır. Yapıda her duvarda pencere açıklıkları görülmektedir.

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde yer almaktadır. Üst örtü olarak çapraz tonoz kullanılmıştır. Harime iki kapıdan girilmektedir. Kapıların ortasında kalan yerde küçük boyutlarda bir adet mihrabiye görülmektedir. Son cemaat yerinin doğusunda ahşap ızgara ile ayrılan bölüm kadınlara ayrılmıştır. Harime giriş kapılarının üzerinde dikdörtgen panolar içerisinde üçer sıra kitabe yer almaktadır. Üst örtü son cemaat yerinin önünde üç adet payeye oturmaktadır. (Fot.no. 125)

Minare kuzey kapısının üzerinde minber minare olarak yapılmıştır. Doğu duvarında düzgün olmayan altıgen pano içerisinde maşallah lafzı yazılmıştır.

2.18.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; Avlu giriş kapısı, minare, iç mekân olarak; mihrapta görülmektedir.

[129] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 101.

2.18.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Avlunun kuzey duvarının ortasında yer alan kapı kare kaide üzerinde yer almaktadır. Kapıda süsleme sadece sivri kemer olan kısmında yer almaktadır. Kare bir çerçeve içerisinde olan kapının girişi basık kemerlidir. Basık kemer kabartma tekniği ile eşit aralıklarla bölünmüştür. Alınlık kısmında üç sıra iç içe girmiş yuvarlak şekilde burgu içerisinde Allah lafzı yazılmıştır. Kapının yan taraflarında duvara gömülü iki adet sütunce bulunmaktadır. Sütunce başlıkları ve sivri kemer dışa taşkın yapılmıştır. Sütunce ve kemer iki sıralı alt kısımda olan dışa taşkın üçgenlerin bir sıra halinde kemeri çevrelemektedir. Üst taraftaki süsleme ise içe bükülmüş üçgenlerin bir sıra halinde kemeri çevrelemektedir. Orta kısımda bir adet çiçek on iki kollu çiçek motifi süslemesi yapılmıştır.8Fot.no. 126)

2.18.10.2. Minare

Avlunun kuzeyinde yer alan kapının üzerinde bulunan minare, minber minare tarzında yapılmıştır. Minarede altı adet sütun bulunmakta sütunlar birbirine kaş kemerle bağlanmıştır. Âlemi taş malzemeden yapılmış yönü yukarı bakan hilaldir. Kemer dışında süsleme görülmemektedir. (Fot.no. 126)

2.18.10.3. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında mihrap nişi sekizgen düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Köşelerde bulunan Sütuncelerin başlıkları dışa taşkın şekilde uygulanmış, altta iki adet üçgen üst kısımda üç adet yaprak motifi yapılmıştır. Mihrap nişinin kavsarasında mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Yapıda başka bir taş süsleme bulunmamaktadır. (Fot.no. 127)

2.18.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minber korkuluğu ahşap malzeme ile yapılmıştır.

2.18.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Daha önce yapılan çalışmalar incelendiğinde yapının bütünüyle onarımdan geçtiği söylenebilir.

2.18.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.19. Hüseyin Paşa Camii

2.19.1. Fotoğraf: 128-135

2.19.2. İnceleme Tarihi: 25.12.2019

2.19.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyubi ilçesi Kara meydan mahallesinde yer almaktadır. (Fot.no. 128-128a)

2.19.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihi veren kitabesi bulunmamaktadır. Hüseyin Paşa vakfiyesine göre H.1141/M.1728 tarihinde yaptırılmıştır.[130]

2.19.5. Bani: Urfa Valisi Hüseyin Paşa tarafından yaptırılmıştır.[131]

2.19.6. Tarih - Dönem: 18. yy Osmanlı Dönemi

2.19.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.19.8. Kitabeler

Cami'nin harime giriş kapısındaki kitabede:

"*Hazret-i merhum Ali Paşa-yızi halk-i kerim, Ola Ya Rab mesned-i me'va-yı Adn içre mukim, Himmet-i kadriyyiruhaniyesite'siredüb, Etdi bu ne cami'ita'miriniber kadim, Hayriyle asar olursa böyle olsun zahira, Yazdılar tahsinedüb tarihin esas-ı azim.*

Kitabede: Merhum Ali Paşa'nın mesnedinin, cennet yurdu olmasını ve onun ruhaniyetinin kudretli himmetli ve ihtimamıyla bu caminin tamir edildiği belirtilmiştir. Onun manevi desteği ile cami yeniden yapılmıştır. Ey Zahir, eğer hayr eser olacaksa, bunun gibi olmalıdır. Caminin tarihini de beğenerek, överek "esas-ı azim" diye

[130] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 88.
[131] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 88.

yazdılar. Caminin içerisinde minberdeki kapının üstünde H.1297 – M.1878 tarihli bir kitabe bulunmaktadır."[132]

2.19.9. Yapının Planı

Yapı sadece harimden meydana gelmiştir. Harimin üstü büyük bir kubbe ile örtülüdür. Duvarlardan kubbeye geçiş büyük tromplarla sağlanmıştır. Payeler tromp alt kısmına kadar bazalt taşında yapılmıştır. Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Mihrap güney duvarının ortasında yer alır. Kalker taşından yapılmıştır. Kavsarası mukarnaslıdır. (Fot.no. 129)

Minber, mihrabın batısında yer alır. Klasik minber mimarisinde yapılmıştır. Düzgün kesme taş malzemeden kullanılmıştır.

Kubbenin kasnak kısmında yirmi dört adet üç dilimli sağır kemer görülmekte bu kemerler düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır.

Büyük bir kubbe ile örtülü olan harim kısmındaki duvara bitişik payeler zeminden kemer başlangıçlarına kadar düzgün kesilmiş bazalt taş malzemeden yapılmıştır. Harimde büyükçe tromplar tromplarla birleştirilen sağır sivri kemerler harimi çevrelemektedir.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Üstünde doğu batı yönünde üç adet küçük kubbe bulunmaktadır. Son cemaat yerinin önünde iki paye yer almaktadır bunlar birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Ortada yer alan bölümde sepet kemerli olduğu görülmektedir. (Fot.no. 130)

Müezzin mahfili harime girişi sağlayan kapının üzerinde ahşap malzemeden yapılmıştır. Duvar içinden taştan yapılmış basamaklarla çıkılmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalardan ve Fotoğraflardan anlaşıldığına göre müezzin mahfili betonarme yapılmış olduğu bilgisi bulunmaktadır.[133] Son yıllarda yenileme geçirmiş olmalıdır ki özgün halindeki gibi ahşap malzemeden tekrar oluşturulmuştur.

Harimin kuzeydoğu köşesinde tek şerefeli düzgün kesme taş malzemeli minare görülmektedir. Gövdesi sekizgen külah kısmı silindiriktir.

---

[132] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 88.
[133]Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 83.

2.19.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; harim taç kapısında, son cemaat yerinde, minarede, iç mekân olarak; mihrapta ve minberde görülmektedir.

2.19.10.1. Harim Taç kapısı

Harimin kuzey duvarının ortasında bulunan taç kapı, dışa taşkın bir sivri kemer içerisinde yer almaktadır. Kapının basık kemeri ve iki yan bordürlerinde beyaz ve siyah iki renkli taşın dönüşümlü olarak sıralanmasıyla yapılmış süsleme bulunmaktadır. (Fot.no. 131)

Basık kemerde, aynı büyüklükteki siyah ve beyaz taşların birbirini takip etmesiyle oluşturulmuş bir kompozisyon görülmektedir. Kemerin ortasındaki siyah renkli kilit taşı aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen bir dikdörtgen şeklindedir. Bu taşın iki uzun kenarının ortasına gelen kısmı iki yana doğru yarım daire şeklinde dışarıya doğru çıkıntılı yapılmıştır. Kilit taşının iki yanında aynı büyüklükte, aynı şekle sahip siyah beyaz iki renkli taş ile yapılmış düzenlemenin bulunduğu görülmektedir.

Kilit taşının batısında (sağında), aşağıdan yukarıya doğru hafifçe genişleyen siyah beyaz renkli taşlarla aynı büyüklükte yapılmış dikdörtgen şeklindeki taşların tam orta kısmında yarım daire şeklinde dışarıya doğru bir çıkıntı bulunmaktadır. Kilit taşının doğusunda (solunda) aynı süslemenin simetrik hali uygulanmıştır.

2.19.10.2. Son Cemaat Yeri

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri, ortada iki paye ile üç bölüme ayrılmıştır. Payeleri birbirine üç adet sivri kemer bağlamaktadır. Üst örtü olarak üç adet kubbe görülmektedir. Kubbeler birbirinden sivri kemerle ayrılmıştır. Kemerin hemen üstünde tromplarla kubbeye geçiş sağlanır. Kemerlerin başlangıç yerlerinde mukarnas süslemesi görülmektedir. Mukarnasların üst kısımları yatay yönlü tek sıra zincir desenli yapılmıştır. Orta göz kemer yandaki kemerlere göre farklılık göstermektedir. Sepet tutacağı gibi olan bu tarz kemere bursa kemeri adı verilmektedir. (Fot.no. 132)

2.19.10.3. Minare

Harimin doğu duvarına bitişik kare kaide üzerine onikigen gövdeli tek şerefeli bir minare yer almaktadır. Minarenin şerefesinin alt kısmında tek sıra kabartma palmet

süslemesi görülür. Minarede şerefenin alt kısmında onikigenlerin her bir yüzeyinde alt tarafta iki küçük yatay yönlü yuvarlak turkuaz çini, ortada bir büyük turkuaz çini onun üst tarafında da yatay yönlü iki küçük yuvarlak turkuaz çini süslemesi görülmektedir. (Fot.no. 133)

Minarenin şerefesi mukarnas kompozisyonludur. Korkuluğa şebekeli oyma tekniği ile geometrik şekiller oluşturulmuştur. İç içe geçmiş geometrik şekiller kendi içinde farklı büyüklüklerde altıgen şekiller oluşturmuştur. Külah kısmı silindirik âlem kısmı prizmatik altıgen görülmektedir. Âlemi hilal ve yıldızdır.

2.19.10.4. Mihrap

Mihrap düzgün kesme taş malzemeden yapıldığı görülmektedir. Üç dilimli sivri kemerlidir. İç tarafta bir adet daha kemer uygulanmıştır. Mihrap nişi yarım daire şeklinde uygulanmıştır. Kavsarası mukarnaslıdır. Mihrabın doğu ve batı köşelerinde yarısı duvara gömülü sütünce görülmektedir. Sütuncelerin başlığı dışa taşkın ve üç sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 134)

2.19.10.5. Minber

Minber, mihrabın batısında yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmış olup klasik minber mimarisindedir.

Minber giriş kapısı basık kemerlidir. Alınlık kısmında bir adet pano görülmektedir. Panonun doğu ve batı uç kısımlarında yatay yönlü birer adet palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. Kapının üç tarafını iki bordür çevrelemektedir. Kapının tepelik kısmı tek sıra halinde on dört adet mukarnas yer almaktadır. Doğu yönündeki köşede birkaç mukarnas tahrip olmuştur. (Fot.no. 135)

Minberin köşküne taş malzemeden yapılmış basamaklarla çıkılmaktadır. Köşk desteği olarak dört adet sütun görülmektedir. Sütunların zemin kısımlarıyla sütun başlıkları mukarnas görülmektedir. Sütunlar birbirine kemerle bağlanmaktadır. Külah taşların alt kısımdan genişten ilerleyip dara doğru üst tarafta birleşmiştir üçgen formunda görülmektedir. Külah ucunda hilal âlem görülmektedir. Külah alt kısımda her köşede yatay yönlü tek sıra halinde mukarnaslı oluşturulmuştur.

Minberin doğu ve batı yönlerindeki merdiven korkuluklarında, köşk altında ve yan analıklarında ajur tekniğiyle geometrik şekiller oluşturulmuştur. Merdiven korkulukları geometrik şekillerle altıgenler oluşturulmuştur.

Yan aynalıklarda merkezde küçük bir kare onun etrafında daha büyük bir kare çevreler, etrafında sekizgen oluşturulmuştur. Her bir köşede de yarım sekizgenlerle bir bütün meydana getirmiştir. Aynı şekilde köşk altında bir kare içine ajur tekniği ile küçük kareler yapılmış, karelerin uçlarıyla da geometrik şekiller oluşturulmuştur.

2.19.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş ve bazalt taşı kullanılmıştır.

2.19.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Kitabeler tamir kitabesi olduğundan giriş kapısı (1729) tarihinde,

Minber kapısı 1878 tarihlerinde onarım geçirdiği söylenebilir.

2.19.13. Yapının Bugünkü Durumu

Yapının doğusuna yol yapıldığından iki yol ortasında kalmıştır. Harim giriş kapısında yer alan özgün renkli taş süslemesi, son cemaat yerinde olan sivri kemer başlangıcındaki mukarnas süslemeler, mihrap ve minberdeki mukarnas ve ajur tekniğinde oyulan geometrik şekiller mevcut durumdadır. Ayrıca minarede yer alan turkuaz çinilerin bazıları tahrip olsa da büyük çoğunluğu mevcut durumdadır.

2.20. Hızanoğlu Camii

2.20.1. Fotoğraf: 136-144

2.20.2. İnceleme Tarihi: 07.09.2019

2.20.3. Yapının Bulunduğu Yer: Türk meydanı, 1190. Sokaktadır. (Fot.no. 136)

2.20.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli tamir kitabesi M.1729'dur.

2.20.5. Bani: Bani bilgisi veren bir kitabesi bulunmadığından bilinmemektedir.

2.20.6. Tarih - Dönem: 18.yüzyıl Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

2.20.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.20.8. Kitabeler

Avlunun kuzeyinde yer alan kapısında bulunan kitabede:

"*Gördü bu cami'i tamire mahal*

Sahibtar-ı zehi Hacı Halil

Çıkdı tarih dü zeban gönülden Hayrını ede kabul azze ve celle.

Kitabede: Bu kitabede tarih yazılmamıştır. Cami

Hacı Halil adında biri tarafından tamir edilmiştir. Son mısrada tarih düşürmüş olup, harflerin toplamı 1144 olur. Bu sayıdan iki çıkarılacağı için 1142 (miladi 1729) tarihi belirlenmiştir."[134]

Yapının harim kapısı üzerindeki kitabede:

"Zehi Hact Halil Ağa-yı dilşad

Bugüne hayre emen etdi teşbih

Bu köhne cami'i tamire himmet

Edib evvela cihanda nam-i tezekkür

[134] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 81.

Kabul ede Huda âsârin ecrin

Vere gülzarda me'vâ-yi tenvir

Görünce dedi tahsin birle hatif

Dem-i tarihini tecdid-i tamir. 1142

Kitabede, *mutlu olan Hacı Halil Ağa'nın bu çeşit hayra korkusuzca başladığını, bu eski cami'i tamir ettirdiğini belirtiyor. Evvela adının dünyada anılmasını ve bunun için Cenab-ı Hakkın hayrının mükâfatını vermesini dilemektedir. Yine cennet bahçesinde yerini nurlandırsın demekte ve yeni baştan tamir tarihi için bir eklemek suretiyle tarih düşürdüğünü açıklamıştır..Hicri 1142 (miladi 1729) tarihinde baştanbaşa tamir edilmiş olduğu görülmektedir. (tecdid-i tamir) kelimeleri 1141 kıymetini verir. Bu rakama bir eklemekle 1142 tarihi çıkmış olur.*"[135]

Minare kaidesindeki kitabede:

"*Zehi bâlâ ca-yi minare nur*

Mekân-i huş ğazel ra'nâ u bihter

Sala eyler müezzin has-1 amme

Salat-1 hamse terğib ekser

Dedim tarihin şevkiyle Zahir

Makam be Hub neva Allahu Ekber

Bu kitabede de, minarenin yerinin çok yüksek olduğu, güzel ve hoş bir yerde yapıldığını söylemekte, beş vakit namaz için her ezan okunduğunda sala da verilmesini ve ekseriyetin buna rağbet ettiğini belirtmektedir. Alt mısrada tarih düşürmüş olup, 1142 tarihi (miladi 1729) çıkmaktadır. Manzumeyi Zahir adındaki bir şair yazmıştır."
[136]

2.20.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelen yapı kare planlı olarak inşa edilmiştir. Harimin üstünde büyük bir kubbe yer almaktadır. Kubbeye geçişler

[135] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 82.
[136] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 83.

büyükçe tromplarla sağlanmıştır. Yapı düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Yapıda mihraptan başka bir yerde süsleme görülmemektedir. (Fot.no. 137)

Mihrap güney duvarının ortasında yer almaktadır. Minber de mihrabın batısında, duvar içinden basamakla çıkılmaktadır balkon şeklinde yapılmıştır

Son cemaat yeri diğer camiler gibi harimin kuzeyinde yapılmamıştır. Harimin güneybatı yönünde güney duvarı hizasında yapılmıştır. Üç gözlü olan son cemaat yeri sivri kemerli önde de iki adet paye görülmektedir. Son cemaat yerinin batı tarafında küçük bir oda Kadın mescidi olarak kullanılmaktadır. Son cemaat yerinin orta gözünde mihrabiye yer almaktadır. Doğu tarafındaki gözün güney duvarında niş görülmektedir (Fot.no. 139).

2.20.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu giriş kapısında, minarede, harim kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, kubbede, minberde görülmektedir.

2.20.10.1. Avlu Giriş Kapısı

Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan kapı, beş dilimli sivri kemerli yapılmıştır. Giriş kapısı sepet kemerlidir. Kapının alınlığında dikdörtgen bir pano içerisinde dört adet kitabe yer almaktadır. Düzgün kesme taştan bir lento görülmektedir. Kapı kanatları demirden yapılmıştır (Fot.no. 138).

2.20.10.2. Minare

Harimin kuzeybatı köşesinde yer alan minare, kare kaideye sahip ve gövdesi silindiriktir. Şerefenin altına mukarnas düzenlemesi uygulanmıştır. Minarenin kaide kısmına yakın gövdesinde bir sıra palmet süslemesi yapılmıştır. Palmetlerin sağ ve sol yaprakları arasında birer tane küçük rozetler yerleştirilmiştir. Palmet süslemelerinin üst tarafında diş motifi görülmektedir.

Gövdenin orta bölümünde dar bir niş oluşturacak şekilde sağır sivri kemerler görülmektedir. Kemerlerin iç kısımlarında altı kollu yıldız kabartması yer almaktadır. Her bir kemerin arasında aşağıdan yukarıya doğru sıralanmış üçer adet rozet yapılmıştır. Kaval silmeler ile sağır sivri kemerlerin üstünde bir adet yatay silme yapılmıştır. Kemerlerin arasına gelecek şekilde yönü aşağıya dönük birer palmet süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 140)

Gövdenin orta üst kısmına bir sıra ters palmet motifi yapılmıştır. Yaklaşık bir metre yukarı kısmına da bir sıra beş kollu yıldız motifi kabartması yapılmıştır.

Korkulukları düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Külah kısmı kısadır.

2.20.10.3. Harim Giriş Kapısı

Harimin kuzey duvarının batısında yer alan yedi dilimli sivri kemerli olan giriş kapısı sepet kemerli yapılmıştır. Alınlık kısmında dikdörtgen pano içerisine yan yana ve alt alta gelecek şekilde dokuz adet pano içerisinde kitabe bulunmaktadır. (Fot.no. 141)

2.20.10.4. Kubbe

Sekizgen olan kubbenin kasnağında otuz iki adet üç dilimli sağır kemer bulunmaktadır. Sağır kemerler arasında sekiz adet pencere yapılmıştır. Kubbeye geçişler büyük tromplarla sağlanmıştır. (Fot.no. 142)

2.20.10.5. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan mihrap altı dilimli sivri kemerlidir. Kavsarası on bir sıra mukarnaslıdır. Mukarnas kompozisyonun üst orta kısmında üç boyutlu ucu yuvarlak mukarnas kompozisyonlu bir kabartma çıkıntı yapılmıştır. Köşelerinde birer sütünce yapılmıştır. (Fot.no. 143) Sütünce başlıkları mukarnaslıdır. Mihrabın çevresinde iki adet bordur yapılmıştır. En dışta olan bordür zeminden sütünce başlıklarının hizasına kadar üç sıra mukarnaslıdır. İç kısımda olan bordür ise zeminden sütünce başlıklarının hizasına kadar iç içe geçen on adet sekizgen geometrik şekillerin merkezde sekiz kollu bir yıldız motifi oluşturduğu görülmektedir. Yıldız süslemesinin ortasında da çiçek veya rozete benzer şekil oluşturulmuştur. Sütunce ve geometrik süslemeli bordür arasında bir adet balıksırtına motifli silme görülmektedir. (Fot.no. 144)

2.20.10.6. Minber

Mihrabın batısında balkon düzenlemesi olarak yapılan minber nişi kaş kemerlidir. Kemer boyunca altı adet yuvarlak kabartma yapılmıştır. Sahanlık korkuluğu geometrik şekillerin birleşimiyle merkezinde kare etrafında da ortada sekizgenler oluşturulmuştur. Ortada üç adet yanlarda yarım iki adet sekizgenler oluşturmuştur. (Fot.no. 143)

2.20.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

2.20.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı tamamen onarım geçirmiştir. Mevcut kitabeler onarım kitabeleridir.

2.20.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam olarak ulaşmıştır.

2.21. Rızvaniye Camii

2.21.1. Fotoğraf: 145-158

2.21.2. İnceleme Tarihi: 15.12.2019

2.21.3. Yapının Bulunduğu Yer: Balıklı Göl platosunda, Halil-u Rahman gölünün kuzeyinde yer almaktadır. (Fot.no. 145)

2.21.4. Yapının İnşa Tarihi: 1736 tarihinde inşa edilmiştir.

2.21.5. Bani: Rıdvan Ahmet Paşa

2.21.6. Tarih - Dönem: M.1736 / Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

2.21.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.21.8. Kitabeler

Harim kapısının üzerindeki kitabede:

"*Barekallahu zehi cami'i edende bina*

Olsa payende sezd(sina) çarh-i mina

Resm-i ra'na-y pesendide ruh-i Cemsid

Iim-i rif'ati efláke hacalet fermâ

Hüsnünün ayinesi havz-i Halilürrahman

Misli hariçde görilmezlige güyâ imà

Ittisalinde bu nev medrese zi-şerefi

Eylemiş saik-i tevfik hem ağuş-i riza

Nam-1 nisbine hos miiessis (...)

Andelibân-1 nevasazi-i nühul ülema

Sadr-i ikbalde bani-i ser efrazını Hak

Eylemiş ilm u kemalât ile fahrü'l-vüzerâ

Zatı bir nüsha-i nâyâb künuz-i hikmet

Nutk-i canbahş-i yenâbi' hüzn-i şitâ

Hüsn-i tedbirine dilbestedir akl-i fa'al

Carh-i temkin u vakaretden eder istihya

Muntazam ra'yi zerrinle cihan re'fet

Hebbeza nümuzec ihyasıdır iklim-i Ruha

Bu iki nev eserden eyleye Allah mebrur

Haşre dek aldıra şahinşeh-i devrana dua

Mebhas-i ilm-i şeri'at ola hem medresesi

Hem ola cami'i pâkinde ibadete salâ

Sahibü'l-hayrini hatalardan edüb hem mahfuz

Saklıya necl-i necibinde hatirdan bilâ

Bu iki müessesenin vaz'ı esas-i yekser

Oldu bir sal-1 şerefbahşde çünkim ihya

Tab'ı u saf huş ayende eda tarihini

Asla tahsis ile bu ta'miyeyi gördü revâ

Ruh-i Nabi demiş olsun bu makama tarih

Cami'i pâk-i felek menzilet Ahmed Paşa. Sene: 1149

Kitabede: "Allah bu Cami yapana mübarek kılsın. Çünkü bu cami, mavi kubbeye destek olsa yeridir. Cemşid'in ruhu bile onun güzelliğinin re beğenmiştir. Onun yüksek ilmi, felekleri utandırır. Güzelliğinin aynası Halilurrahman gölüdür. Onun gibisi hiçbir yerde bulunmaz. Hemen bitişiğinde bu yeni şerefli medrese de ona uygun olarak Allah rızası kucaklamıştır. Benzerlerine göre hoş bir müessese olan bu medresenin bülbül gibi okuyan ve arı gibi çalışan âlimleri vardır. Allah Ahmet Paşa saadet devrinde benzerlerinden üstün kılarak, ilim ve kâmillik vermiş ve onu vezirlerin övündüğü kimse yapmıştır. Onun zatı hikmet hazinesinin bulunmaz bir nüshasıdır. Onun nutku insana can bahşeden kaynak ve hüznü kıştır. Düşünebilen akıl, onun tedbirinin güzelliğine gönül vermiştir. Felek, onun vakar ve ağırbaşlılığından utanır. Devamlı altın gibi görünüşüyle cihana acır. Urfa'nın iklimi hayatın ne güzel bir örneğidir. Bu iki yeni eserini Allah kabul ve hayırlı etsin. Kıyamete kadar dünyanın

padişahına dua aldırsın. Medresesi şeriat ilminin öğrenildiği yer olsun, camisinde de devamlı ibadet yapılsın. Allah, bu hayratın sahibini hatalardan korusun ve temiz soyunu da belalardan korusun. Bu iki müessesenin temeli, şerefli bir senede birlikte atıldı. Tarihini eda etmekte tab'ı ve safi hoş gelmiş ve aslına çevirmek suretiyle bu ta'miyeyi uygun görmüştür. Ki, (Nâ-Bî)'nin ruhu bu makama tarih olsun. Bu pak, temiz camiyi Ahmed Paşa yaptırmıştır." Rızvaniye Camii Son mısra toplanıldığında 1151 kıymeti çıkar. Bu rakamdan iki yokluk anlamına gelen (na-bi) den dolayı iki çıkarılır ve 1149 hicri caminin yapılış tarihi çıkmış olur."[137]

Avlu kuzeyindeki mescit kitabesinde:

"*Ahmet el-Paşa benna haza'al-bina. Sa'iyallahu fiirsaihi. Misratani min el-beyt'l-aher. Vefaka'l-tarih fi mebnaihi. Rabbena ömri bifadlike baniyen. Beyti ilmike essetü liiyyaihi. Sene 1149." Kitabede: Binayı (medrese) Ahmet Paşa'nın yaptırdığı belirtilmiş ve son mısrada H.1149/M.1736 tarihi yazılmıştır."*[138]

2.21.9. Yapının Planı

Balıklı gölün kuzeydoğusunda yer alan yapı harim, avlu, medrese ve odalardan oluşan bir külliyedir. Avluya doğudaki taç kapıdan giriş sağlanmaktadır. (Fot.no. 145)

Avluya giriş kapısı beşik tonozludur. Minare harimin doğunda harime bitişiktir. Kare kaide üzerinde olan minarenin gövdesi şerefeye kadar olan kısmı onikigen, şerefenin külah kısmı ise silindiriktir. Âleminde göğe doğru bir hilal, içerisinde de balık vardır.

Avlunun etrafını revaklar ve odalar çevrelemektedir. Avlunun Kuzeydoğusunda abdesthane bulunmaktadır. Medrese kuzeyde yer almaktadır. Günümüzde medrese, kadın mescidi olarak, odalar ise atölyeler veya hediyelik eşya dükkânları olarak kullanılmaktadır (Fot.no. 150).

Harim Halil-ur rahman gölünün kuzey kıyısında yer almaktadır (Fot.no. 152). Yapının orta kısmından giriş sağlanmaktadır. Mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen planlıdır. Üzeri üç adet kubbe ile örtülüdür. Orta bölümde yer alan kubbe yuvarlak yandaki kubbeler oval şekildedir. Son cemaat yeri harimin kuzeyinde ve üç

[137] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 127-128.
[138] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 69.

bölümlüdür. Önde iki sütun görülmektedir. Sütunlar birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Üstünde eşit büyüklükte üç kubbe yapılmıştır. (Fot.no. 151)

Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Mihrap kavsarasına asılan iki tane devekuşu yumurtasının amacı, örümce ağı ve haşerelerin oluşmasını engellediği söylenmiştir. Minber, mihrabın batısında duvardan basamaklarla çıkılmakta bir balkon şeklindedir. Müezzin mahfili giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Harime giriş kapı kanatları ve müezzin mahfilinin alt bölümü özgün ahşap malzemeden Kündekâri tekniği ile yapılmıştır.

2.21.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu taç kapısında, minarede, medresenin güney cephe duvarında, harimin taç kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, minberde, kubbede görülmektedir.

2.21.10.1. Avlu Taç Kapısı

Avlunun doğusunda yer alan taç kapı koyu kahverengi ve beyaz kalker taşlarının sıralı olarak dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulan dikdörtgen bir çerçeve içerisindedir. Kapının köşelerinde birer adet bir kısmı duvara gömülü sekizgen sütunce bulunmaktadır. Sivri kemerli olan kapının alınlık kısmında yarım daire sarı renkli bir taş üzerine kabartma işçiliği ile bitkisel tezyinat yapılmıştır. Merkezinde çiçek motifi yer alan süslemenin etrafına doğru yayılan kıvrık dallar uçlarında rumi motifleri görülmektedir. Sarı renkli taşın etrafı da diş motifi ile çevrelenmiştir. Sarı renkli taşın etrafını pembe renkli mermerden yapılmış bordür çevirmektedir. Pembe renkli mermerin etrafında dardan genişe doğru yayılan siyah-koyu kahverengi taşların çevreye doğru sivri kemerden sonra sağa ve sola yayıldığı görülmektedir. (Fot.no. 148)

Giriş kapısının basık kemeri, koyu kahverengi ve sarı renkli taşların büyük boyutlarda palmet süslemesiyle oluşturulmuştur. Süsleme iki renkli taşların dönüşümlü olarak sıralanmasıyla yapılmıştır. Düz olan palmetlerin siyah, ters olanların beyaz kalker taşından oluşturulmuştur. Palmetlerin üzerinde basık kemer gibi siyah renkli taş şerit görülmektedir. Şerit taşın üst tarafında bir pembe renkli lento görülmektedir.

Sütunceler de koyu kahverengi ve sarı taşların dönüşümlü sıralanmasıyla oluşturulmuştur.

2.21.10.2. Minare

Süsleme sadece şerefenin olduğu onikigen gövdede yer almaktadır. Şerefe korkulukları taş malzemeden yapılmıştır. İç içe geçen geometrik şekillerin ajur tekniği kullanılarak merkezde bir altıgen, köşelerde de dörder adet yarım altıgen oluşturmuştur. Şerefe ile mukarnas düzenlemesi arasında bir sıra burgulu silme düzenlemesi yer almaktadır. Şerefenin alt bölümü sarkıt mukarnas kompozisyonludur. En üst sıradaki mukarnasların arasında birer tane balık kabartması yer almaktadır. Bazıları tahrip olsa da sağlamları da mevcut durumdadır. (Fot.no. 149)

Şerefenin altında kabartma tekniği ile bir sıra ters palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. Palmetler ile şerefeyi bir adet silme ayırmaktadır.

2.21.10.3. Medrese Güney Cephe Duvarı

Medresenin güney duvarında üç adet eşit büyüklükte sağır üç dilimli kemer nişi yer almaktadır. Kemerlerin etrafı burgulu silme ile çevrelenmiştir. Ortadaki kitabenin alt kısmında ikişerli altı adet panoda ve onun altında üç tane pano yeşil zemin içerisinde kitabe görülmektedir. (Fot.no. 150)

2.21.10.4. Harim Taç Kapısı

Cephenin ortasında harime girişi sağlayan büyük taç kapı bulunmaktadır. Dikdörtgen olan giriş kapısı sarı, siyah iki renkli taşın dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulmuştur. İki sıra siyah ve sarı renkli taşların dönüşümlü olarak sıralanmasıyla kaş kemer oluşturulmuştur. Kaş kemerin altında pembe renkli bir mermer eklenmiştir. Kaş kemerin iç kısmında yer alan sivri kemer de dönüşümlü olarak sarı ve siyah renkli taşların dönüşümlü kullanılmasıyla oluşturulmuştur. Sivri kemerin alınlık kısmında ortada ajur tekniği ile yapılmış bitkisel bir süslemeyle yapılmış havalandırma açıklığı yapılmıştır. Bitkisel süslemede gövdeden yanlara doğru yayılan dallar ve dalların uç kısımlarında yaprak ve palmet süslemeleri görülmektedir. (Fot.no. 153)

Alınlıkta dört sıra halinde alt alta ve yan yana sıralanmış altıgen çerçeveler içerisinde yer alan kitabe bulunmaktadır. Her panoda ikişer satır yazılmış olan

yazıların zemini yeşile harfler ise altın sarısı renge boyanmıştır. Bu bölümün altında yatay tek bir sıra pembe renkli taş uzanmaktadır. Bunun tam ortasına gelen yerde ise yine altıgen bir çerçeve içerinde yer alan zemini yeşil rakamların sarıya boyandığı bir tarih kitabesi yer almaktadır.

Esas giriş kapısının üstündeki basık kemerin ön yüzünde sarı renkli zemin üzerine siyah renkli bazalt taşlarla yapılmış, satranç piyonlarına benzeyen şekillerin görüldüğü bir süsleme oluşturulmuştur.

Basık kemeri çevreleyen pembe renkli mermer taşı yerleştirilmiştir. Esas giriş kapısının iki yanında beyaz siyah renkli taşların dönüşümlü olarak kullanılarak bordürü oluşturduğu görülmektedir.

Giriş kapısının köşelerinde birer sütunce yer almaktadır. Sütuncelerde, gövdesi birbirine dolanmış iki yılanın aşağıdan yukarıya doğru uzanıp üstte kafaları birbirine ters dönmüş vaziyette yapılmış figürlü süsleme görülmektedir. Sütunce başlıklarında birer tane altıgen kabartma ve ikişer adet gövdesi altta bitişen çiçek motifi yapılmıştır. (Fot.no. 154- Çizim 3)

Kapının günümüze özgün olarak ulaşan ahşap kanatlarında bitkisel motiflerle yapılmış süsleme görülmektedir. Her bir kapı kanadında üstte yan yana yapılmış iki küçük kare pano ve bunun içerisinde yer alan vazodan çıkan kıvrık dallar, yapraklar, çiçeklerden oluşan bitkisel bir süsleme bulunmaktadır. Bu panoların hemen altında büyük dikdörtgen bir pano içerisinde en altta lotus içerisinde palmet, devamında yanlara doğru uzanan dallar ve bunların bitiminde çiçeklerle yapılmış vazodan çıkan çiçek kompozisyonu yer almaktadır. Bu kompozisyonun en alt bölümünde iki yana doğru sarkan ters duran birer lale motifi vardır. Bu panonun altında yana yapılmış iki küçük kare pano ve bunun içerisinde yer alan vazodan çıkan kıvrık dallar, yapraklar, çiçeklerden oluşan bitkisel bir süsleme bulunmaktadır. Bu küçük panolar altında yine büyük dikdörtgen panonun içerisinde kıvrık dallar arasında Palmet, Rumi, lotus motifleriyle yapılmış bitkisel süsleme görülmektedir. Bu panonun altı olan kapının en alt bölümüne yan yana iki küçük pano yerleştirilmiştir. Bunlarda yukarıya doğru uzanan bir dal bitiminde dilimli yaprak motifi ve iki yana uzanan birer tane dilimli büyük yaprak motifi görülmektedir. Kapının dört bir yanını dolanan ve pano aralarında yer alan kırmızı sarı renkler kullanılarak (kalem işi) yapılmış güle benzeyen çiçekler

ve yapraklardan oluşan kompozisyon bulunmaktadır. Kapı kanadının iç kısmına gelen (söve) bölümü burgulu yapılmıştır. Bu bölümün üstünde altında ve orta kısmında lalelerin birbirine ters dönmesiyle yapılmış bitkisel kompozisyon görülmektedir. Lalelerin içinde küçük bir lale motifi de görülmektedir. (Fot.no. 155)

2.21.10.5. Mihrap

Siyah ve sarı taşların dönüşümlü sıralanarak iki adet silmenin mihrabı çevrelemesiyle dikdörtgen bir çerçeve oluşmuştur. Tepelik bölümünde büyük boyutlarda bir sıra sarı taşlardan yapılmış palmet süslemesi oluşturulmuştur. Sivri kemerli olan mihrabın kavsarası dokuz sıra mukarnaslıdır uç tarafında kabaraya benzer bir sarkıt yer almaktadır. Kavsara sivri kemere kadar kalker taşından yapılmıştır. Sivri kemer siyah ve sarı taşların dönüşümlü yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. (Fot.no. 156)

Mihrap nişi sekizgendir. Zeminden kavsaraya kadar siyah ve sarı taşların zikzak oluşturacak şekilde dönüşümlü sıralanmasıyla renkli taş süslemesi oluşturulmuştur. Kavsara başlangıcında birer sıra şerit halinde siyah ve gülkurusu mermer yerleştirilmiştir.

Sütunceler sarı ve siyah taşların dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulmuştur. Sütunce başlıkları dışa taşkın ve mukarnas kompozisyonlu pembe mermerden yapılmıştır. Üzerinde bitkisel tezyinat yer almaktadır. Orta kısımda yer alan gövdenin yanlara yayılan dallarının ucunda çiçek motifleri oluşturulmuştur. Mihrabın doğu ve batısında kavsara hizasına yakın yükseklikte birer ışıklık nişi yer almaktadır. İki renkli taş süslemesi mihrap duvarının orta bölümüne kadar yayılmıştır.

Mihrabın doğu ve batısında üst kısımda birer adet gülbezek-kabara şeklinde sarı taş malzemeden yapılmış süsleme görülmektedir. Batıdaki daire şeklinde yapılmış gülbezeğin altıgen çerçevesi burgu kompozisyonu şeklinde uygulanmıştır. Dairenin içi ajur tekniği ile ortada altı kollu bir yıldız, onun etrafında da altıgenlerden oluşan geometrik altıgenler, altı kollu yıldız şekilleri uygulanmıştır. (Fot.no. 159)

Doğudaki altıgen ise çerçevesi burgu şeklinde yapılmıştır. Dairenin içi kabartma ve delik işi tekniğinde bir rozet oluşturulmuştur. (Fot.no. 160)

2.21.10.6. Minber

Sahanlığın korkuluğunda, aynı büyüklükteki üç altıgenin yan yana sıralanmasıyla oluşturulmuş geometrik kompozisyon uygulanmıştır. Kompozisyonun üst ve alt kısmında ince bir sıra halinde burgu ile yapılmış süsleme görülmektedir. Sütun başlarında iki sıra silme bulunmaktadır. Minberin üst kısmındaki sivri külah rumi ve palmetlerden oluşan yapraklı ajur tekniği ile yapılan süsleme bulunmaktadır. Sivri külahın üstündeki üst örtü altında tek sıra halinde büyük mukarnas düzenlemesi görülmektedir. (Fot.no. 157)

Korkuluğun hemen altında sepet kulpu kemer bulunmaktadır. Kemerin iki yanının alt kısmında ve duvara gömülü olan bölüm alt kısmında üçgen prizma şeklinde aşağıya sarkan birer mimari süsleme bulunmaktadır.

2.21.10.7. Kubbe

Kubbelerin kasnağında, kubbenin alt ve üst kısmında tüm kasnağı dolanan birkaç sıra silmeden yapılmış düzenleme görülmektedir. Kasnağın iç kısmında aynı büyüklükte payeye benzeyen bir yüzünden duvara monte edilmiş birbirine sivri kemerlerle bağlanmış yirmi yedi tane düzenleme görülmektedir. Her ayağın alt kısmında birer adet mukarnas bulunmaktadır. Kubbelere geçiş büyük boyutlarda olan tromplarla sağlanmaktadır. (Fot.no. 158)

2.21.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş, siyah, koyu kahverengi bazalt taşları ve sarı taş kullanılmıştır.

2.21.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Harim, avlu odaları genel bir onarımdan geçirilmiştir.

2.21.13. Yapının Bugünkü Durumu

Geçirdiği onarımlardan sonra günümüze genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.22. Mevlevihane Camii

2.22.1. Fotoğraf: 161-177

2.22.2. İnceleme Tarihi: 01.05.2020

2.22.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye ilçesi Haşimiye meydanında yer almaktadır. (Fot.no. 161)

2.22.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. "Yapının inşası ile ilgili 18. yüzyılın ikinci çeyreğinde inşa edilmiş olabileceği bildirilmiştir."[139]

Daha önce yapılan araştırmalara göre, "ilk yaptıranın Hacı İbrahim Ağa, ikinci yaptıran ise Urfa Valisi Hüseyin Paşa olduğu rivayet edilmiş. Hüseyin Paşa'nın 1728 tarihinde yaptırdığı Hüseyin Paşa Camii, Hızanoğlu Camii ve Mevlevihane'nin benzer şekilde ve benzer malzemelerden, benzer işçilikle inşa edildiğinden yola çıkarak Mevlevihane'nin de 1728 tarihinde inşa edilmiş olabileceği"[140] söylenmiştir.

2.22.5. Bani: Bani bilgisi veren bir kaynak olmadığından bilinmemektedir.

2.22.6. Tarih- Dönem: M.1728 / Osmanlı Dönemi

2.22.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.22.8. Kitabeler: Mevcut bir kitabesi bulunmamaktadır.

2.22.9. Yapının Planı

Harim ve avludan meydana gelen yapı kare planlıdır. Üst örtü büyük bir kubbe yer almaktadır. Kubbeye geçişler tromplar ile sağlanmıştır. "Mevlevihane Zaviye olarak inşa edilmiştir."[141] Günümüze semahane olarak bilinen yapı ulaşmış ve cami olarak kullanılma açılmıştır. Müezzin mahfili yapının kuzeyinde yer almaktadır. Ahşap malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 162- Çizim 4,5)

---

[139]Gül Güler, "Urfa Mevlevihânesi'nin Tarihçesi, Geçirdiği Son Restorasyon ve Günümüzdeki Durumu ve Konumu", *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* 10/4 (2017): 352-353.

[140] Ş. Barihüda Tanrıkorur, "XVIII. yüzyılda Urfa'da kurulan Mevlevî tekkesi.", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul, 2012), 42: 175.

[141] Güler, "Urfa Mevlevihânesi'nin Tarihçesi, Geçirdiği Son Restorasyon ve Günümüzdeki Durumu ve Konumu", 350.

Geniş bir avlusu bulunan caminin kuzeyinde avlunun orta kısmında bir abdest alma yeri bulunmaktadır.

Harimin kuzeyinde sade bir giriş kapısı yer almaktadır. Sonradan eklenen mihrap güney duvarının ortasında yer almaktadır. Hemen batısında ahşap malzemeden yapılmış bir minber bulunmaktadır. Harimin üstü bir kubbe ile örtülüdür ve kubbe kasnağı sekizgendir.

Günümüzde Mevlevihane'nin sadece semahanesi ayakta kalmıştır. "*Tekke ve Zaviyelerin kapatılmasından sonra Mevlevihane, 1935 yılında Vakıflar tarafından ambar olarak kullanılmıştır."*[142]

2.22.10. Süsleme

Yapıda süsleme; harim giriş kapısı ve kuzey cephesinde, mihrapta, kubbede, müezzin mahfilinde görülmektedir.

2.22.10.1. Harim Giriş Kapı ve Cephesi

Harimin güney duvarında yapılan giriş kapısında dört dilimli dışa taşkın bir sivri kemer yapılmıştır. Sivri kemerin ortasında kabartma tekniği ile taş malzemeden yapılan Mevlevilerin başına taktığı sikke yerleştirilmiştir. Sivri kemerin ortasında bir pencere bulunmaktadır.

Yapının kuzey cephesinde iki pencere açıklığı bulunmaktadır. Pencerelerin etrafında derin olmayan bir niş şeklinde üç dilimli sivri kemer yer almaktadır. (Fot.no. 163)

2.22.10.2. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında yer alan mihrap, dikdörtgen bir çerçeve içerisinde bulunmaktadır. Mihrap etrafını dikdörtgen şekil oluşturacak biçimde bir silme çevrelemektedir. Silmelerin iç kısmında bir sıra mukarnas düzenlemeli bordür izlemektedir. Sekizgen olan mihrap nişi sivri kemerlidir. Köşelerde birer tane sekizgen sütunce yapılmıştır. Sütunce başlıklarında mukarnas kompozisyonu görülmektedir.

[142] Güler, "Urfa Mevlevihânesi'nin Tarihçesi, Geçirdiği Son Restorasyon ve Günümüzdeki Durumu ve Konumu", 355.

Kavsarası sade yapılmış ve sivri kemerlidir. Mihrap düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 164)

2.22.10.3. Kubbe

Kubbe, harimin ortasında ve büyüktür. Kubbe kasnağı sekizgen yapılmıştır. Kubbeye geçişler tromplarla sağlanmıştır. Kubbede 4 adet pencere açıklığı yer almaktadır. Pencerelere vitray adı verilen renkli cam süslemesi uygulanmıştır. Kubbenin üzerine Mevlevilerin başına taktığı sikke yerleştirilmiştir. Sikke taş malzemeden yapılmıştır. Kubbenin alt kısmında harimi çevreleyen sivri kemerler görülmektedir. Kemerlerin başlangıç yerlerinde üçerli gruplar halinde mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 166)

2.22.10.4. Müezzin Mahfili

Müezzin mahfili harimin kuzey duvarında balkon düzenlenmesine benzer şekilde yapılmıştır. Mahfilini on dört adet direk taşımaktadır. Mahfilin önüne bursa kemeri adı verilen kemer yapılmıştır. Yanlarda da ahşap korkuluklar yerleştirilmiştir. Alt katın tavanı yeşil renkli ahşap çıtalar ile baklava dilimi oluşturulmuştur. (Fot.no. 167)

2.22.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Müezzin mahfili ve minber ahşap malzeme ile yapılmıştır.

2.22.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

"Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 1970-1972 tarihinde genel bir onarımdan geçmiş ve camiye çevrilmiştir. En son onarımı 2002-2004 yıllarında olmuştur."[143] Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün projesiyle çevre düzenlemesi yapılmıştır.

2.22.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

[143] Güler, "Urfa Mevlevihânesi'nin Tarihçesi, Geçirdiği Son Restorasyon ve Günümüzdeki Durumu ve Konumu", 357.

2.23. Arabi Camii

2.23.1. Fotoğraf: 168-172

2.23.2. İnceleme Tarihi: 07.01.2020

2.23.3. Yapının Bulunduğu Yer: Harran Kapı Tepe Mahallesi Mahmut Coşkunses sokağında yer almaktadır.(Fot.no. 168)

2.23.4. Yapının İnşa Tarihi: H.1156/M.1743 tarihinde inşa edilmiştir.

2.23.5. Bani: Muhammed Fazıli Efendi İnşa ettirmiştir. [144]

2.23.6. Tarih - Dönem: M.1743 / Osmanlı Döneminde Yapılmıştır.

2.23.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.23.8. Kitabeler

Minare kaidesinin batı cephesindeki kitabede;

"*Cenab-i sahib el-hayrat zi baht*

Muhammed Fazili pakize gevher

Fenasın fehm ediüb mal-i cihanın

Hülus ile olup bu hayre mazhar

Binaya eyledi sa'i Firavân

Yapub bir cami ol ferhunde server

Güzel mevkide bu asâr-1 ali

Minare beyyine-i ca-yi milnevver

Müezzin her kaçan ehl-i salata

Sala etse ezan ile beraber

Cema'at her tarihin okurlar

Ta'ala şanuhu Allahu ekber sene: 1156

[144] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 41.

Kitabede: "Saadetli hayrat sahibi, temiz mücevher Muhammed Fazili hazretleri, dünya malının yok olacağını anlayınca hulus-i kalb ile bu hayırlı işi yaptı. Binası için çok fazla çalıştı. O mutlu ulu kişi bu Cami yaptı. Bu büyük eserin mevkii de güzeldir. Yerinin nurlu olduğuna minaresi şahittir. Her namaz vakti geldiğinde, müezzin ezanla birlikte sala da okusun. Cemaat de caminin tarihini (taala şanuhu Allahu ekber) de okusun." Son mısrada tarih düşürmüş olup, H.1156/M.1743 tarihi çıkmaktadır.

Cami iç kapı kitabesinde:

Cami'i ziba-yi Muhammed Fazıli. Sene 1156

1744 tarihinde yine kendisi tarafından camiye vakıf yapmıştır."[145]

2.23.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelen yapının harimi, mihrap duvarına enine dikdörtgen tek sahınlıdır. Güney duvarın ortasında mihrap yer almaktadır. Mihrabın batısında balkon şeklinde ahşap malzemeden yapılmış, korkuluğu ahşap malzemeden olan minber yer almaktadır. (Fot.no. 169)

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Üst örtü olarak çapraz tonozludur. Son cemaat yerinin zemininde gri ve kırmızı renkli fayanslar kullanılmıştır. Avluya girişi batıdan yapılmaktadır.

Minare yapının batısında bulunmaktadır. Kare kaide üzerinde silindir gövde yer alır. İki katlı şerefesi bulunmaktadır. Külah bölümü kısadır. Minare kaidesinin batı yüzünde yan yana üçerli iki sıra pano içerisinde kitabe bulunmaktadır.

2.23.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak, son cemaat yerinde, minarede, iç mekân olarak; mihrapta görülmektedir.

2.23.10.1. Son Cemaat Yeri

Harimin kuzeyinde yer alan son cemaat yeri ortada iki adet paye ile üç bölüme ayrılmıştır. Payeleri birbirine sivri kemerler bağlamıştır. Harime girişi sağlayan kapının batısında mihrabiye nişi yapılmıştır. Son cemaat yerinin doğu duvarında

[145] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 40.

harime bitişik dört dilimli sivri kemerli bir niş yapılmıştır. Kemerin sol başlangıcında üçlü mukarnas kompozisyonu görülmektedir. (Fot.no. 170)

2.23.10.2. Minare

Son cemaat yerinin batısında bulunan minare kare kaide üzerine silindir gövdeli yapılmıştır. İki katlı olan şerefenin altta olanın korkulukları üzerinde sütunceler bulunmaktadır. Sütunceleri birbirine kaş kemerlerle bağlanmıştır. Sütunce başlıkları ve ayakları kare şeklindedir. Etrafını bir sıra silme çevrelemektedir. Şerefenin alt bölümünde farklı büyüklükte birer sıra silme görülmektedir. Silmenin üst tarafında farklı ebatlarda burgu şeklinde üç adet bordür yer almaktadır. Bordürlerin arasında birer adet balıksırtı silme yapılmıştır. En üstte yer alan balıksırtı silme diğerlerinden daha geniş tutulmuştur. Üstte yer alan şerefenin korkuluklarının alt kısmında bir sıra silme yer almaktadır. Süsleme açısından sadedir. (Fot.no. 171)

2.23.10.3. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında yer alan mihrap, sivri kemerli yapılmıştır. Köşelerinde üçer sıra bordür görülmektedir. Kemer başlangıcından itibaren mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır kemerin orta kısmı dışarı taşkın ve mukarnaslıdır. Mihrap nişi sekizgen yapılmıştır. Yeşil renge boyanmıştır. (Fot.no. 172)

Kavsarada sivri kemer şeklinde tek sıra mukarnas düzenlemesi görülmektedir. Mihrap genel olarak sadedir. Beyaz boya ile boyanmıştır. Mihrabın üst tarafında iki adet dikdörtgen pano yer almaktadır. Üstteki panoda besmele, altta yer alan panoda ise ayet bulunmaktadır.

2.23.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minber korkulukları ve harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

2.23.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

"*Yapı 1953 yılında tamamen onarımdan geçmiştir. Onarım sırasında son cemaat yeri üst örtüsü ve minaresi değiştirilmemiştir"*.[146]

2.23.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

[146] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 32.

2.24. Tuzeken Camii

2.24.1. Fotoğraf: 173-175

2.24.2. İnceleme Tarihi: 10.01.2020

2.24.3. Yapının Bulunduğu Yer: Türkmeydanı Mahallesi (Beykapısı) Güllüoğlu sokakta yer almaktadır. (Fot.no. 173-173a)

2.24.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli kitabe minare kaidesinin kuzey yüzünde yer alan H.1167/M.1754'tür.[147]

2.24.5. Bani: Bani bilgisi veren bir kitabesi olmadığından bilinmemektedir.

2.24.6. Tarih - Dönem: Osmanlı Döneminde inşa edilmiştir.

2.24.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.24.8. Kitabeler

Avlunun batısındaki oda kitabesinde:

"*Maşaallah Harabiken imaret oldu himmetle bu nev bina. Temekkün eyleyüb hüffaz kıraati edüb icra. İlahi rahmetin erza kıl ashab-ı ğayrete. Bihakk-i sure-i İhlasiyle inne fetahna. Sene 1275*

Kitabede: *Bu bina harap iken yeniden bina edildi ki, hafızlar burada yerleşerek kraati devam ettirsinler. İlahi, rahmetini bu çalışanların üzerine layık et. İhlas ve İnna fetahne süreleri hakkı için. Sene H.1275/M.1858*

Minare kaidesinin kuzey yüzünde yer alan kitabede:

Ammare haza'l-minare el-Hac Mustafa. Sene1167

Kitabede: Minarenin Hacı Mustafa tarafından H.1167/M.1754 tarihinde tamir edildiği yazılmıştır." [148]

[147]Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 137.

[148] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 137-138.

2.24.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim enine dikdörtgen planlı tek sahınlı yapılmıştır. Üst örtü olarak çapraz tonoz uygulanmıştır. Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde düzenlenmiştir. Sahanlık korkuluğu ahşap malzemeden yapılmıştır. Duvar içinden basamaklarla çıkılmaktadır. Güney duvarı yaklaşık üç metreye kadar mavi, beyaz renkli fayans ile kaplanmıştır. Genel olarak mihrap ve minber süslemesiz ve sadedir. (Fot.no. 174)

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde yer almaktadır. Son cemaat yeri ve üst örtü beyaz boya ile sıvanmıştır. Üç gözlü olan yerin önünde iki paye yer almaktadır. Payeler birbirine sivri kemerlerle bağlanmaktadır. Son cemaat yeri demir doğramalar ve camlar ile çevrilmiş orta bölüme kapı yerleştirilmiştir. (Fot.no. 175)

Minare avlunun kuzeybatı köşesinde avluya giriş kapısının batısında yer almaktadır. Kare kaide üzerine silindirik gövdeli tek şerefeli ve kısa külahlı yapılmıştır.

2.24.10. Süsleme

Yapı genel olarak sadedir.

2.24.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Harimin güney duvarında mihrap yüksekliğine kadar fayans döşenmiştir.

2.24.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Minaresi 1724 tarihinde onarılmış,

Avlunun batısındaki oda 1858 tarihinde tamir görmüştür.

2.24.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.25. Hayrullah Camii

2.25.1. Fotoğraf: 176 - 180

2.25.2. İnceleme Tarihi: 01.10.2020

2.25.3. Yapının Bulunduğu Yer: Harrankapı'da Kendirci mahallesinde bulunaktadır. (Fotoğraf:176)

2.25.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli kitabesi M.1764'dür.[149]

2.25.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.25.6. Tarih - Dönem: Osmanlı döneminde inşa edilmiştir.

2.25.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.25.8. Kitabeler

Caminin avlu kapısında yer alan kitabede:

"*Ammere haza l-minare ve bab*

el-Hac Ali ibni Abdurrahman Beşe sene: 1178

Abdurrahman Beşe (paşa olmalıdır. Çünkü Arapçada paşa "beşe" diye

yazılır.) oğlu Hacı Ali tarafından minare ve kapı tamir edilmiştir. Tamir

tarihi H.1178/M.1764)'dür.

Minber üzerindeki kitâbesi:

Haza ta'mir ve tecdid

Fi şehri safer el-müzaffersene: 1212

Minberin tamiri ve yenilenmesinin kitabesidir. Tamiri yapan ismini yazdırmamıştır. Tamir tarihi H.1212/M.1797)'dir."[150]

[149] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 77.
[150] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 77.

2.25.9. Yapının Planı

Harim ve avludan meydana gelen yapı mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen planlı inşa edilmiştir. Harim üst örtüsü çapraz tonozludur. Harim duvarı mihrap boyuna kadar düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Duvarı boydan boya yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır. (Fot.no. 177)

Mihrap, harim güney duvarının ortasında yer almaktadır. Mihrap üç dilimli sivri kemerli süsleme bulunmamaktadır. Minber mihrabın batısında güney duvara paralel şekilde ahşap malzemeden inşa edilmiştir süsleme bulunmamaktadır.

Avluya harimin güneydoğusundan ve kuzey batısından giriş sağlanmaktadır. Güney doğu giriş kapısı üzerinde 1178 tarihli bir kitabe yer almaktadır (Fot.no. 178). Harimin doğu duvarına bitişik imam hatip odası bulunmaktadır. Avlunun kuzeyinde cami kuran kursu ve abdesthane yer almaktadır. (Fot.no. 179)

Minare, harim duvarının kuzey doğusunda bulunmaktadır.

Harimin kuzey cephe duvarına demir malzemeden sundurma yapılmış ve zemin de orada namaz kılınabilmesi için ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Harime girişi sağlayan kapının doğusunda kavsarasında dört sıra mukarnas kompozisyonlu mihrabiye bulunmaktadır.

2.25.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak, minarede, iç mekân olarak, mihrapta görülmektedir.

2.25.10.1. Minare

Silindirik gövdeye sahip olan minare tek şerefeli inşa edilmiştir. Süsleme gövdede ve şerefe altında bulunmaktadır. (Fot.no. 179)

Şerefe altını üçe bölen iki silmeden altta olanı şerit halinde yön işaretine benzeyen şekillerin birbirini takip ederek daire oluşturacak biçimde yapılmıştır. Üstte yer alan süsleme ise yönü aşağı bakan tek sıra palmetlerin silindir gövdeyi sarmasıyla oluşturulmuştur.

Şerefenin alt kısmında altı sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. En üst ve en alt kısmı bir sıra düğüm motifli silme bulunmaktadır. Şerefe altında belirli

aralıklarla dairesel birer şekil yer almaktadır. Minare kaidesinin kuzeybatı köşesinde de mukarnas kompozisyonu görülmektedir.

2.25.10.2. Mihrap

Mihraptaki süsleme kavsarada ve yanlardaki sütuncelerde bulunmaktadır. Üç dilimli sivri kemerli olan mihrabın kavsarasında altı sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Yanlarda yer alan sütunceler de iki sıra dışa taşkın şekilde sütünce başlıkları bulunmaktadır. Mihrap, genel olarak sadedir. (Fot.no. 180)

2.25.10.3. Yapıda Kullanılan malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş ve ahşap malzeme kullanılmıştır.

2.25.10.4. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı 1764 tarihinde onarım görmüştür.

Yapı 1797 tarihinde onarım geçirmiştir.

2.25.10.5. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.26. Narıncı Camii

2.26.1. Fotoğraf: 181-188

2.26.2. İnceleme Tarihi: 27.12.2019

2.26.3. Yapının Bulunduğu Yer: Eyyübiye ilçesinin Balıklıgöl mevkiinde Akarbaşında yer almaktadır. (Fot.no. 181)

2.26.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tamir kitabesi M.1839'dur.

2.26.5. Bani: Bani bilgisi veren bir kaynak olmadığından bilinmemektedir.

2.26.6. Tarih - Dönem: Osmanlı Dönemi

2.26.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.26.8. Kitabeler

Son Cemaat yerinin batısında bulunan harimin kuzey duvarındaki kitabede:

"Hafiz el-Kur'an Müşir Paşa-yı aliçare kim
Verdi her sene şeref asar- hayr efza e
Rakka'ya kaymakam edüb (Ferik) Ekrem'i
Sayebahs-i deolet oldu lütf-i bi-hemtâ ile
Yani o zat Muhammed (Miri) Paşa kim anin
Hayrdir her dem muradı himmet-i alya ile
Yıkılub viran olub bu cami' olmuşken harab
Yapdı tecdid etdi avn-i Hazret-i Mevlâ ile
Geldi bir hatif anın Sakab dedi tarihini
Cami'i Narncı ra'na oldu nev inşâ ile 1255

Kitabede, *Hafız-1 Kur'an Müşir Paşa, her sene hayırlı eserlerini çoğaltmakla şereflenmiştir. Devletin kendisine bahşettiği eşsiz lütuflarla Rakka'ya Kaymakam olan Muhammed (Miri) Paşa'nın, yüce himmetleriyle daima isteği hayır işlemektir. Bu cami yıkılıp, harap olmuşken, Cenab-1 Hakk'ın yardımı ile yeniden yaptırdı. Şair Sakıb da, yeni inşa ile Narıncı Camii güzel oldu anlamındaki mısraya bir eklemekle tarihini söyledi. Denilmektedir. Son mısra tamir tarihi H.1255/M.1839 tarihi vermiştir."*[151]

2.26.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelen yapı, mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen iki sahınlı olarak planlanmıştır. (Fot.no. 182)

Mihrap güney duvarının ortasında yer almaktadır. Mihrap yarım daire şeklinde sivri kemerli ve üç tarafı silmelerle çevrilmiştir. Mihrap nişi ve çevresi zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Mihrabın üzerinde dikdörtgen bir pano içerisinde ayet ve küçük yuvarlak panolar içerisinde dört halife, Allah lafzı ve Hz. Muhammet yazılıdır. Süslemesiz ve sadedir.

Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde yapılmıştır. Duvar içinden basamaklarla çıkılmaktadır. Minber, korkuluğu ahşap malzemeden ve süslemesiz yapılmıştır. Sahanlık bölümü geometrik şekilli birer sıra baklava dilimi, üçgen ve diş motifleri ile çevrelenmiştir. Silmelerle motifler birbirinden ayrılmıştır. Zeminden gövde kısmına kadar farklı büyüklüklerde düz ve yan boğumlar görülmektedir. Taş malzemeden yapılmıştır. Genel olarak başka bir süsleme görülmemektedir. Minber son yıllarda yapılmıştır, özgün değildir.

"Ahşap minberin 1996 tarihinde yapılan onarımda yıkılıp yeniden taş malzemeden balkon şeklinde inşa edildiği bildirilmiştir."[152]

Öndeki sahında üç adet kubbe görülmektedir. Kubbeleri ortada iki paye taşımaktadır. Kubbelere geçişler tromplarla sağlanmıştır. Payeler birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. İkinci sahında üst örtü üç tane çapraz tonozlu yapılmıştır.

Harimin kuzeyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Üst örtü olarak ahşap malzeme kullanılmıştır.

---

[151] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 116.
[152] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 60.

Avluya giriş kuzeyden ve doğudan sağlanmaktadır. Sivri kemerli olan kuzey girişi alınlığında kitabe yer almaktadır. Avlunun kuzeyinde abdest alma yeri ve avluya giriş kapısı sivri kemerlerle çevrelenmiştir. Avlu doğu girişi basık kemerli ve alınlığında kitabe bulunmaktadır. Alınlığın üstünü de yarım metre kadar derinlikte niş oluşturulmuş sivri kemer çevrelemektedir.

Minare harimin kuzeyinde giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. Tek şerefeli sekizgen ve düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Külah kısmı da sekizgen ve kısadır.

2.26.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu kuzey-doğu giriş kapısında, minarede, harim giriş kapısında, son cemaat yerindeki kitabede, iç mekân olarak minberde görülmektedir.

2.26.10.1. Avlu Kuzey Giriş Kapısı

Dışa taşkın sivri kemer ile çevrelenmiş olan kapının girişi basık kemerli yapılmıştır. Basık kemeri eşit aralıklarla kabartılmış aşağıdan yukarı doğru şeritler oluşturulmuştur. Kemerin ortasında kabartma ile çiçek motifi yapılmıştır. (Fot.no. 183)

2.26.10.2. Avlu Doğu Giriş Kapısı

Düzgün kesme taş malzemeden inşa edilen kapının girişi basık kemerlidir. Alınlık kısmında kitabe yer almaktadır. Kapının yanlarında birer adet sütunce bulunmaktadır. Sütunce başlıklarına kabartma tekniğiyle yönü aşağı doğru bakan altışar adet palmet süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 188)

2.26.10.3. Minare

Avlunun kuzey duvarında yer alan minare, şerefe korkuluğuna ajur tekniği uygulanarak merkezinde altı kollu yıldız, etrafında da iç içe geçmiş birbiriyle girift çemberler görülmektedir. Şerefe altında dört sıra aynı büyüklükte birer sıra, üst kısımları zikzak motifi alt kısımları dışa taşkın saksıya benzer, yüzeyi düz alt kısmı ise yarım daire kabartma tekniği ile yapılan süsleme görülmektedir. Her bir süsleme arasında boşluk olacak şekilde yan yana dizilerek oluşturulmuştur. (Fot.no. 184)

2.26.10.4. Harim Giriş Kapısı

Basık kemerli olan kapının köşelerinde ikişer tane sütunce yer almaktadır. Sütunce başlıkları dikdörtgen şeklinde ve birer tane üst ve alt tarafında silme görülmektedir. Sütunce başlıklarının üzerinde kare çıkıntı içerisinde altıgen pano içerisinde kabartma çiçek motifleri yapılmıştır. Onun üzerinde paralel iki tane küçük paye görülmektedir. Basık kemer eşit şeritlerle ayrılmıştır. Kemerin ortasında bir adet çiçek motifi görülmektedir. Alınlık kısmında bir tamir kitabesi yer almaktadır.

Kapının üstünde iki adet dikdörtgen pencerenin alt kısmında kabartma tekniği uygulanarak bir sıra ters palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. Kapı kanatları ahşap malzemeden yapılmış ve özgün değildir. (Fot.no. 185)

2.26.10.5. Son Cemaat Yerinde Yer Alan Kitabe

Harim duvarının kuzey cephesinde yer alan kitabe, altıgen yan yana beşer panolar içinde yer alan kitabenin üst tarafında, enine doğru altıgen burgulu taş süsleme görülmektedir. Kabartma tekniğiyle yapılan bu pano içerisinde yanlarda küçük boyutlarda, ortada ise daha büyük boyutta bir adet dışa taşkın rozete benzeyen dilimli taş çıkıntıları bulunmaktadır. (Fot.no. 186)

2.26.10.6. Minber

Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde ve dışa taşkın bir yapıya sahip olan minber köşkünün korkuluğu ahşap malzemeden yapılmıştır. Sahanlık alt kısmında bir sıra silme ortasında baklava dilimi geometrik şekiller görülmektedir. Bu süslemenin altında kalınca bir silmeyle ayrılan diş motifi uygulanmış ve onun da altında yönü aşağıya bakan üçgen şekilleri yapılmıştır. Süslemeler bir şerit halinde alt alta sıralanmıştır. Zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar burgular ve düz çizgili şekiller yapılmıştır. Kabartma tekniğiyle yapılan bu süslemelerden başka harimde süsleme görülmemektedir. (Fot.no. 187)

2.26.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minber korkuluğu ve harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.26.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

"Yapı H.1255/M.1839 tarihinde onarılmıştır.

1967 tarihinde onarılmıştır.

1996 tarihinde onarılmıştır."[153]

2.26.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

[153] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 60.

2.27. Kadıoğlu Camii

2.27.1. Fotoğraf: 189-194

2.27.2. İnceleme Tarihi: 18.11.2019

2.27.3. Yapının Bulunduğu Yer: Demokrasi Caddesi (12 Eylül Caddesi)'de, Su meydanındadır. (Fot.no. 189)

2.27.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. Yapıda en erken tarihli kitabe M.1723'tür.

2.27.5. Bani: "*Vakfiyesinde H.1106/M.1694 tarihinde Kadızade Hüseyin Paşa tarafından yaptırıldığı yazıldığı*"[154]bildirilmiştir.

2.27.6. Tarih - Dönem: M.1694 / Osmanlı Dönemi

2.27.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.27.8. Kitabeler

Son cemaat yerinde harim giriş kapısının batısındaki pencere üzerindeki kitabe:

"*mimma emere bi'imaretihi Mevlana Sultan İbni Sultan…*

Tahrip olan kitabenin okunabilen kısımlarından bu metin kalmıştır. Dış kapı üzerinde Minare kaidesinin kuzey yüzündeki kitabede:

Bina etdi minari Bahri Paşa. Sene 1260

Kitabede: Minarenin Bahri Paşa tarafından H.1260/M.1844 tarihinde inşa edildiği yazılmıştır."[155]

Avlu taç kapısının doğusundaki çeşme kitabesinde:

"*Habbeza sahib-i pâk eser Mencekzâde*

Zübde-i ehl-i mesarif güher pâk nejâd

Du rumman lüleden çıkdı Nidayi tarih

[154] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 44.
[155] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 84.

Ruh-i ecdâdına bu çeşme etdi bünyâd sene: 1138

Kitabede, bu çeşmeyi soyu temiz Mencekzâde'nin yaptırdığını kendisinin masraftan kaçınmadığını belirtmiş ve nar gibi iki lüleden iki çıkarmakla tarihini düşürdüğünü belirtmiştir. Çeşmeyi ceddinin ruhu için yaptırdığını yazmıştır. Manzumenin şairi Nidâi'dir. Son mısra harfleri toplanarak iki çıkarılmakla yapılış tarihi 1138 (miladi 1723) tarihi çıktığı söylenmiştir."[156]

2.27.9. Yapının Planı

Harim son cemaat yeri ve avludan meydana gelmiştir. Harim güney duvarına paralel enine dikdörtgen tek sahınlı planlanmıştır. Yapının doğusundan yol geçtiği için dikdörtgen yapı yola göre uyarlanmıştır. Harimin orta kısmı bir kubbe ile örtülmüştür. Kubbeyi ortada dört adet paye taşımaktadır. Kubbeye geçiş tromplarla sağlanmaktadır. Kubbe kasnağı sekizgendir. Yan üst örtüler çapraz tonozlu yapılmıştır. Payeleri birbirine bayan sivri kemerin doğu taraftaki başlangıcında üç sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Duvarda yerden bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Mihrap nişi beşgen şeklindedir ve süsleme olarak sadedir. (Fot.no. 190)

Minber, mihrabın batısında balkon şeklinde düzenlenmiştir. Duvar içinden basamakla çıkılmaktadır. Sahanlık bölümü ahşap malzemeden yapılmıştır.

Minberin batısında bir mihrap daha yapılmıştır. Yapı düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Harimin güneyinde son cemaat yeri bulunmaktadır. Dört gözlü ve önde üç paye yer almaktadır. Üst örtüsü çapraz tonozlu yapılmıştır. Harim girişinin batısında düzgün kesme taş malzemeden mihrabiye yapılmıştır.

Avlunun kuzeydoğusunda beşik tonozlu abdesthane yer almaktadır. Avluya giriş kapısı kuzeydedir. Basık kemerli eyvan şeklinde yapılmıştır ve beşik tonozludur. Avluya giriş kapısının batısında alt ve üst olmak üzere iki oda yapılmıştır. Pencerelerin etrafı sivri kemerli derin niş şeklindedir.

[156] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 194.

Minare avluya giriş kapısının üzerinde görülmektedir. Silindir gövdeli tek şerefelidir. Külah kısmı oldukça kısadır. Avlu kapısının doğusunda bir adet çeşme yer almaktadır.

2.27.10. Süsleme

Yapıda süsleme, avlu taç kapısı, minare, çeşme, son cemaat yerinde görülmektedir.

2.27.10.1. Avlu Taç Kapısı

Avlunun kuzeyinde yer alan kapı girişi yarım daire beşgen kubbeli sivri kemerli yapılmıştır. Giriş kapısı basık kemerlidir. Derin bir nişe sahiptir. Basık kemerin doğu ve batı köşelerinde yedişer sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Alınlık kısmında iki adet altıgen pano yer almaktadır. Alttaki pano içerisine beyaz mermerden üzerine caminin ismi ve tarihi yazılı dikdörtgen bir taş yerleştirilmiştir. (Fot.no. 191)

2.27.10.2. Minare

Avlu giriş kapısının üstünde bulunan minare oldukça kısa bir silindir gövdeli yapılmıştır. Minare, kabartma tekniği ile örgü motifli bir silme ile ortadan ikiye ayrılmıştır. Şerefe farklı büyüklükte üç silme ile çevrelenmiştir. Korkulukları taş malzemeden yapılmış. Korkuluk altlı üstlü olmak üzere ikişerli sekiz köşeli yıldız motifi uygulanmıştır. Bu süsleme korkuluğu çevrelemektedir. Korkuluğun üst kısmında tek sıra şerit halinde küçük ebatlarda altı düz üst kısmı üçgen süsleme görülmektedir. (Fot.no. 192)

2.27.10.3. Çeşme

Avlu giriş kapısının doğusunda bulunan çeşme sivri kemerli ve yaklaşık yarım metre derinlikte nişe sahiptir. Kemer zikzak şeklinde yapılmıştır. Kemerin alt tarafında alınlık bölümünde iki adet altıgen pano ve içerisinde kitabe yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 193)

2.27.10.4. Son Cemaat Yerindeki Pencere

Giriş kapısının batısında bulunan pencerenin üzerinde enine dikdörtgen bir lento üzerinde orta kısmında yer alan kitabenin doğu ve batı tarafında büyük boyutlarda birer palmet yer alır. Palmetin i sağ ve sol tarafında iç kısmında çiçeğe

benzer pek belirgin olmayan kabartmalar yer alır. Lentonun her köşesinde içe bakan çiçeğe benzer fakat yarım şekilli kabartmalar görülmektedir. (Fot.no. 194)

2.27.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır. Minber ve harim duvarı yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır.

2.27.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının kitabelerine göre minare 1844 tarihinde onarılmıştır.

Kuzey cephede yer alan çeşme 1725 tarihinde yapılmıştır.

2.27.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günüme geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.28. Attar Pazarı Camii (Pazar Camii)

2.28.1. Fotoğraf: 195-208

2.28.2. İnceleme Tarihi: 05.12.2019

2.28.3. Yapının Bulunduğu Yer: Haşimiye meydanında Attar pazarı girişinde yer almaktadır. (Fot.no. 195)

2.28.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli kitabesi M.1834'tür.

2.28.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.28.6. Tarih - Dönem: Osmanlı Dönemi

2.28.7. Sanatçı (Mimar): El-Hac Receb [157]

2.28.8. Kitabeler

Minber üzerindeki Kitabede:

"*Kadim minberi kılmışdı işbu cami diltenk*

Muallak oldu divar içre şöyle minber san'atla

Teşekkürle dedim cevherle Sabır bende tarihin

beca vad' oldu minber barekallahu sa'i ve hemişe

sene: 1275

Kitabede: *minberin camiyi dar ettiği, bu yüzden duvar içinde asılı, san'atkarane bir minber yapıldığını söyleyerek, Sabir'in cevher tarih düşürdüğünü, minberin duvardaki yerine konulduğu, Allah'ın mübarek kılmasını isteyerek belirtiyor. Minberin genişletilme tarihi H.1275/M.1858 'dir. Şair Sabır Kindan yazılmıştır. Cevher tarih dediği halde tarih çıkmamaktadır.*

Minber kitabesinin altındaki kitabede:

İnşaü haza'l-minber el-cami

[157]Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 44.

Zikrullahi melike (1-a'lam)

(Da'if allahu ibade'l-ulvi)

el-Hac Receb"[158]

Harimin güney duvarında bulunan pencere kitabesinde:

"*Ehl-i hayratın bu vatanlarıdır*

Yapdılar bu yüzden iki pencere

Eyledim Sabır anı ben de hisab

Tam tarih oldu bâlâ manzara sene: 1280

Kitâbede, hayır sahiplerinin bu pencereyi açtıkları ve açılan bu iki pencere ile cami içinin hem havalı ve hemde ferah olduğu belirtilmektedir. Şair Sabır tarih düşürmüş olup H.1280/M.1863 tarihini vermektedir."[159]

Harimin doğu duvarındaki kitabede:

"*Yazıldı cevherin tarih-i ta'mir*

Okunsun neş'e ba teşbih u tekbir

Tamir tarihini vermesine rağmen tarih çıkmamıştır.

Son cemaat yerinde orta kapının batısındaki kitabede:

Haza musanni'i cedidi safai eyvan

Elfün ve mieteyn ve tis'ine ve ahad

min şehri Ramazan 1291

H.1291/M.1874 tarihinde Son cemaat yerinin yeniden tamir edildiği belirtilmiştir.

Son cemaat yerinin doğusundaki mihrabiye kitabesinde*;*

Bihamdillah meserret oldu me'vā

Hemişe bu makamı olküşâde

İlâhi her dû alemde meded kil

[158] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 44.
[159] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 45.

Keremkâr-i (afvuna et muktezâ)

Yaraşur Sabriya şöhretle şâna

Bu dem Ahmed Efendi Ferdizâde

sene: 1250

Kitabede; Allah'a hamd olsun bu bir sevinç yurdu oldu. Daima bu makamı açarken sürur duyuldu. İlâhi, sen her iki cihanda da yardım et. Ey kerem edici, affinla sonuçlandır. Şair Sabır'a da şan, şöhret yaraşır. Bu defa da Ferdizade Ahmed Efendi bunu yaptırdı. Bilgilerini vermektedir. H.1250/M.1834'de yazılmış olup, Ferdizade Ahmed Efendi adında biri tarafından yapılmıştır. Bu caminin bütün kitabeleri Sabır tarafından yazılmıştır."[160]

2.28.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan oluşturulmuştur. Harim mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen iki sahınlı olarak yapılmıştır. Güney duvarının ortasında mihrap önünde de kubbe yer almaktadır. Giriş kapısına yakın sahının ortası kaburgalı yıldız tonozludur. Yanlardaki üst örtü ise çapraz tonozludur. Yıldız tonoz ve kubbeyi ortada iki paye taşımaktadır. Minber, mihrabın batısında ve sahanlığı balkon şeklidedir ve duvar içinden basamaklarla çıkılmaktadır. Minber kapısının üst tarafında iki pano içerisinde kitabeler yer almaktadır. (Fot.no. 196-197)

Kubbe ile trompların birleştiği yer onikigen şeklindedir. Kasnaksız olan kubbeye geçiş tromplarla sağlanmıştır. Kubbenin dört tarafında birer pencere yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır (Fot.no. 198). Harime kuzeyden üç adet kapı ile girilmektedir.

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde üç gözlüdür. Üst örtüsü çapraz tonozludur. Önde iki payeye oturmaktadır. Payeler birbirine üç adet sivri kemer ile bağlanmıştır. Harime girişi sağlayan sağdaki kapının batısında bir tane mihrabiye yapılmıştır. Ortada yer alan giriş kapısının doğusunda bir adet mihrabiye yer almaktadır. Son cemaat yerinin doğusunda bir oda yapılmıştır. Odanın kuzey cephesinde yerden yaklaşık yarım metre yükseklikte mihrabiye görülmektedir. Önde iki payenin kuzey yüzünde

[160] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 47.

enine dikdörtgen şekilde aynı ayet yer almaktadır. Soldaki payelerde iki adet altıgen pano içerisinde kitabe yer almaktadır. (Fot.no. 199)

Minare avlunun kuzeybatısında yer almaktadır. Minarenin alt bölümü sekizgen, orta bölümü silindir, üst bölümü de onikigen şeklindedir. Tek şerefeli külah kısmı oldukça kısadır. Yapı ve minare düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Avlunun ortasından Halilur-rahman gölünün suyu geçmektedir. Avlunun kuzeybatısında bir tane mezar görülmektedir.

2.28.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu taç kapısında, minarede, avlu kuzeyindeki eyvanlı girişte, son cemaat yerinde, iç mekân olarak; mihrapta, minberde harim üst örtüsünde görülmektedir.

2.28.10.1. Avlu Taç Kapısı

Yarım daire kubbe ile örtülüdür. Sivri kemerin ön yüzü kabartma tekniğiyle tek sıra palmet süslemeleri uygulanmıştır. Kubbenin alt iki köşesinde birer tane mukarnas kompozisyonuna benzer büyük bir şekil yer alır. Kapının yan taraflarında yukarı kısmında diş motifi yapılmıştır. Diş motifiyle aynı doğrultuda rumi motifi kapıyı çevrelemiştir. Alt tarafında kuzey yüzünden iç yan duvarlara devam eden, kabartma tekniğiyle bir şerit halinde ters palmet süslemesi yapılmıştır. Palmetlerin arasında kalan boşluklar da düz palmet motifi oluşturacak şekilde görülmektedir. Giriş kapısı düz ve kapı kanadı demirden yapılmıştır. (Fot.no. 200)

Kapıdan içeri girişte çapraz tonozlu eyvana benzer bir yerden geçilir. Çapraz tonozun ortasında kare bir panoda çarkıfelek kabartması, etrafında da sekiz kollu yıldız motifi yerleştirilmiştir.

2.28.10.2. Minare

Sekizgen bölümün her yüzünde derin olmayan niş ile sağır sivri kemerler görülmektedir. Orta bölümden bir silme ile ayrılmıştır. Orta bölüm sadedir. Onikigen olan bölümde her yüzünde, kaval silmelerle düğüm motifiyle birbirine bağlı kemerler çevrelemektedir. Kemerlerin bazısının içerisinde derin olmayan niş ile dikdörtgen pano yer almaktadır. Dört yönde pencere bulunmakta ve pencereler üzerinde kabartma tekniği ile “La ilahe İllallah Muhammedîn Rasulullah” yazılmıştır. Kal silmelerin iç

kısmında bazı yüzlerde tahrip olmuş geometrik süslemeli rozet ve kabaralar görülmektedir. (Fot.no. 201)

Şerefedeki mukarnas kompozisyonun altında kuzeye bakan yüzünde yarım dairelerinin iç içe geçerek geometrik şekiller oluşturmuş altıgen bir süsleme görülmektedir. Aynı şekilde güney tarafında sekizgen ve iki adet dört kollu yıldızın iç içe geçerek merkezinde sekiz kollu yıldız motifi oluşturduğu görülmektedir. Yıldızların her bir uç kısmında palmet bitkisel süslemesi uygulanmış bir rozet yer almaktadır. (Fot.no. 202)

2.28.10.3. Kuzeyde Yer Alan Eyvan

Çapraz tonozun ortasında kabartma tekniği ile çarkıfelek motifi uygulanmıştır. Etrafında ise sekiz kollu yıldız süslemesi görülmektedir. (Fot.no. 203)

2.28.10.4. Harim Kuzeyinin Sağında Yer Alan Mihrabiye

Mihrabiye köşelerde oldukça ince sütunceler görülmektedir. Kavsara kısmında ortada küçük dışa taşkın rozet yer almaktadır. Rozetten itibaren kesme taşların dardan genişe doğru yanlara yayılarak kemer kısmına kadar genişlemiştir. Kavsaranın doğu ve batısında ikişer tane dışa taşkın üst kısımları tahrip olan mukarnas kompozisyonu görülmektedir. (Fot.no. 204)

Mihrabiyenin üstünde enine dikdörtgen çevresini bir sıra burgu motifi ve iki sıra mukarnas kompozisyonu çevreleyen pano içerisinde altı satırlık altıgen panolar içinde kitabe yer almaktadır. En üstteki iki kitabe arasında bir tane palmet bitkisel süslemesi uygulanmıştır. Ortasında dairesel merkezden yanlara doğru uzanan çizgilerin olduğu rozete benzer geometrik bir süsleme yer alır. Onun altında yönü aşağıya bakan ok işaretine benzer bir süsleme görülmektedir.

Kitabenin üzerindeki küçük boyutta olan mazgal pencerede dört dilimli kaş kemer görülmektedir.

2.28.10.5. Mihrap

Dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer alan mihrap, beyaz, sarı, siyah, pembe renkli taşların kullanılmasıyla yapılmıştır. Köşelerde birer pembe mermerden sütunce görülmektedir Kemer başlangıçlarına büyük siyah taşlar yerleştirilmiş iki sıra sarı taş bir sıra siyah taş dizilerek en dış kemer oluşturulmuştur. İç kısma kemer boyunca bir

sıra sarı taş dizilmiş, derin olmayan bir niş oluşacak şekilde siyah ve sarı taşların dönüşümlü sıralanmasıyla bir at nalı kemeri oluşturulmuştur. Kavsarası altı sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Mihrap nişi yarım daire formundadır. (Fot.no. 205)

Sütunce başlıkları dışa taşkın ve mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Doğudaki sütünce başlığının ön yüzünde "Muhammed Rasulullah" yazmaktadır. Batıya bakan yüzünde ise kıvrık dallar, palmet, rumi bitkisel süslemeleri yapılmıştır. Batıdaki sütun başlığında ise mukarnas kompozisyonun üzerinde laleye benzeyen bitkisel süsleme görülmekte ve büyük çoğunluğu tahrip edilmiştir. Mihrap nişine bakan yönünde kıvrık dallar, rumi ve palmet gibi bitkisel süslemeler görülmektedir.

2.28.10.6. Minber

Mihrabın batısında yer alan balkon şeklinde yapılan minber de süslemenin olduğu tek yer ahşap malzemeden yapılan korkuluk bölümüdür. Korkuluklarında beşgen ve dikdörtgenlerin iç içe geçerek merkezinde on kollu yıldız meydana getirmiştir. Çevresinde de beş kollu on adet yıldız oluşturmuştur. Sahanlığın taban kısmında ortada ahşap malzemeden bir rozet görülmektedir. Ortasında küçük boyutlarda, çevresinde daha büyük boyutlarda üçgenlerin çevrelemesiyle oluşturulmuştur. Minber özgün değildir. (Fot.no. 206)

2.28.10.7. Harim Üst Örtüsü

Urfa'da başka bir camide olmayan kaburgalı yıldız tonoz süslemesi uygulanmıştır. Çevresinde ise üçgenler ve yelpazeye benzeyen geometrik şekiller çevrelemiştir. Yıldız tonozun ortasında sekizgen derin olmayan bir niş içerisinde merkezde altıgenlerin iç içe girmesiyle ortada sekiz kollu yıldız motifi oluşturulmuştur. Her biri kare birimler içerisinde yer almaktadır. Kaburgalı yıldız tonozun orta birimlerinde üçgen elmas şekline benzeyen birer geometrik şekiller görülmektedir. (Fot.no. 207-208)

2.28.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş, siyah bazalt taşı ve pembe ve sarı renkli mermer kullanılmıştır.

2.28.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapının tüm kitabeleri onarım kitabesidir.

Doğuda yer alan mihrabiye 1834 tarihinde,

Minber 1858 tarihinde,

Harim doğu duvarı 1888 tarihinde,

Son cemaat yeri 1874 tarihinde,

Harim güney duvar pencereleri 1863 tarihinde,

Son olarak da 2019 yılında Vakıflar Bölge Müdürlüğü tarafından onarılmıştır.

2.28.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.29. Kutbettin Camii

2.29.1. Fotoğraf: 209-215

2.29.2. İnceleme Tarihi: 15.10.2019

2.29.3. Yapının Bulunduğu Yer: Demokrasi caddesinde yer almaktadır. (Fot.no. 209)

2.29.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. En erken tarihli tamir kitabesi M.1831'dir.

2.29.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.29.6. Tarih - Dönem: Osmanlı Dönemi

2.29.7. Sanatçı(Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.29.8. Kitabeler

Son cemaat yerinde mihrabiye üzerindeki kitabede:

"*Etdi gaye-i ta'mirine sa'ii Bican Ağa'nn*

Huda kim kılup safin gama sakin eyleye ib'ad

Mahal-i altye teşeyytid içün etmiş salá kim

Visalinle hac Osman Ağa ola kim dilsåd

Kuvvetin lütfünle Firdevs aşiyân eyleye Huda kim

Kılubdur dehhr-i devrinde nice asar-1 hasene bünyad

Lal-t nazmla tarihe heft zamm eyledi Muhlis

Huda avniyle bu e+yvan-i mu'alla kerde nev abád

Buranın tamirine Bican Ağa çalıştı. Allah onu ve ailesini kederden uzaklaştırsın. Bu yüce mahalleri yükseltip kuvvetlendirmek için dua ki, Osman Ağa ile buluştukların vakit Osman Ağa dilşad olsun. Allah kuvvetinin lütfuyla Firdevs cennetini yurt etsin. Zamanın da nice hayır ve hasenat eserleri yaptırmıştır. Muhlis, dilsiz nazımla tarihe yedi ekle Allah'ın yardımıyla bu yüksek eyvan yaptırıldı. Anlamına gelmektedir. Bu

eyvan kitabesinin son mısrası 1286 kıymetini verir. Bu rakama yedi eklemekle 1293 hicri (miladi 1876) tarihi çıkar. Bu son cemaat yeri tamir tarihidir."[161]denilmiştir.

Doğuya açılan sokak kapısının iç tarafındaki kitabede:

"*Sad hezeran aferin ustadına*

Cehd kilmiş sadakatiyle bünyadna

Fahriyle mekes eylesün her ruz u geb

Hızır erişüb dembedem imtidadına

Maşaallah 1247

Kitabede: bunun ustasına yüzbinlerce aferinler olsun, sadakatle yapılmasına çok çalıştı. Her gece ve gündüz övünerek dursun, omun bu uzun bekleyişine an be an Hızır Hoca yetişsin. Anlamı ifade edilmiştir.

Kitabe hicri 1247 (miladi 1831) tarihinde yazılmıştır. Yalnız bu ne kitabesidir? Caminin tamirinden veya herhangi bir bölümünün yenilenmesinden bahsetmemektedir. Sanki caminin 1980 yıllarındaki tamiri sırasında başka yerden getirilerek buraya konulmuş düşüncesini vermektedir."[162]Denilmiştir.

Harimin girişindeki kitabede:

"*Zehi tasvir-i huş kamet-i bülend saye-i ra'nd*

Ferâğet guşine terk-i dehr olmuş iken züli

(Güzin) (...) ezmen necat aynden yane

Sırr-i buthane-i dilkeş musalla-1 camiddir takou

Verâ-yi perde-i ğayb-i Huda'dan feyz olup peydd

Kılub mütesehhir şakk-i himmeti dilmürde ihya

O nesl-i pâk-i din-i kadrin müsemma nami Faruki

Giydirdi câme-i hüsn-i nezâfet hame-i teukiri

Temam oldukda çıkdı ab-i zerrin kilk-i tarihi

[161] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 96.
[162]Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 97.

Tamirine sahib-i hayre hami dâr-i sükenä

Gül endam sehi ser u libas-i hil'at ziba

Esas-i mescid-i nev tarh ziver revnak a'la

Kitabede: Burası harabe bir halde unutulmuş olarak zamanın derinliklerine terkedilmişken, böyle letafetli gölgesi ve yüksek boyu ile güzel tasvir edilmiştir. Gönül alıcı mabedin cansız, donuk musalla taşının olan takva gözü ile zamanla kurtarılandan oldu. Geceleri uyumayarak bütün zorluklara katlanıp ve büyük bir dikkatlilikle ibadet etmesi sonucu ölü gönül dirildi ve Cenab-ı Hakk'ın feyzi, gayb perdesinin arkasından açığa çıktı. O yüce dinin pâk neslinden gelen ve Faruk namını taşıyan isimle aynı ismi taşıyan (Ömer Paşa), ağırlama kalemi ile nezafet hissi elbisesini giydirerek bu Cami tamamladı. Camin tamir tarihini kamış kalemden akan altın suyu gibi mürekkeple yazdı. Sakinlerinin evini himaye eden hayır sahibinin tamiri için şu tarihi yazdı. Gül endamlı, başı dik, yakışıklı ve süslü hilat elbisesi giydirilmiş, temelden yeni yapılmış süslü ve parlak yüksek mescit tamamlandı. Anlamı ifade edilmektedir."[163]

2.29.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan oluşmaktadır. Harim bölümü kıble duvarına paralel enine dikdörtgen planlıdır. Üstte sekizgen kasnaklı büyük bir kubbe yer almaktadır. Kubbeye geçişler büyükçe tromplarla sağlanmaktadır. Harim duvarını sivri kemerler çevrelemektedir. Sekizgenin her diliminde birer pencere görülmektedir. Pencerelere vitray süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 210)

Güney duvarın ortasında yer alan mihrap süsleme açısından sade, derin bir nişe sahiptir. Mihrabın yan taraflarında derin dar ve uzun iki niş düzenlemesi görülmektedir. Mihrap düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır Minber ve vaiz mahalli mihrabın doğu ve batısında yer almaktadır. Balkon şeklinde yapılmış, duvar içerisinden basamaklarla çıkılmaktadır.

Harime girişi sağlayan kapının batısında etrafı ahşap korkulukla çevrili müezzin mahfili bulunmaktadır. Kapının üstünde betondan yapılmış balkon düzenlemesi görülmektedir.

[163]Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 99.

Son cemaat yeri harimin kuzeyinde yer almaktadır. Üstünde üç adet aynı büyüklükte düzgün kesme taştan kubbeler yapılmıştır. Son cemaat yerinin doğu duvarında altıgen panolar içerisinde on iki tane kitabe yer almaktadır. Kapı ve pencereler ile avludan ayrılmaktadır. Önde iki adet paye görülmektedir. Harime giriş kapısının doğu ve batı tarafında birer tane küçük boyutlarda mihrabiye yapılmıştır. (Fot.no. 211)

2.29.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu batı giriş kapısında, pencerelerde, harim cephe duvarındaki kemerlerde, iç mekân olarak; harimin güney duvarında görülmektedir.

2.29.10.1. Avlu Batı Giriş Kapısı

Avlunun batısında bulunan giriş kapısı derin olmayan bir niş şeklinde sivri kemerli olan giriş kapısının, sivri kemeri üç adet silmeden oluşmaktadır. İç kısımda, diş motifine benzer üçgenler yan yana sıralanmasıyla kemeri çevrelemiştir. Kemerin orta kısmında dışa taşkın bir kare şeklinde taşın ön yüzünde üç adet baklava dilimli kabartma şekil yapılmıştır. Kemerin sağ ve sol tarafında birer kabara-gülbezek görülmektedir. Çevresi sekiz kollu yıldız merkezinde ise baklava dilimli şekillerin iç içe girerek sekiz kollu şekil oluşturmuş, boşlukları da daha küçük üçgen dilimlere bölünmüştür. Köşelerde ince sütunceler görülmektedir. Sütuncelerin başlık kısmında ön yüze ve kapının içine doğru bakan derin olmayan iki adet yelpazeye benzer geometrik şekiller yapılmıştır. Kemer başlangıçlarında ön yüze ve iç tarafa bakan iki sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Kemer başlangıcından yanlara doğru ve yukarı doğru ilerleyen iki sıra bordür kemerin etrafını çevreleyip bir çerçeve oluşturmuştur. Girişi basık kemerli olan kapının basık kemeri eşit aralıklarla şerit halinde aynı büyüklükte bölünmüş şekilde yapılmıştır. Kapı kanatları demir malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 211)

Avluya batıdan giriş sağlanmaktadır ayrıca doğu tarafta da camiye girişi sağlayan basık kemerli alınlığında yarım daire çerçeve içerisinde hat yazısıyla besmele yazılmış pano bir kapı yer almaktadır. (Fot.no. 212)

2.29.10.2. Pencereler

Yapıda güney duvar cephesi, batı duvar cephesi ve son cemaat yerinde bulunan pencerelerin etrafı sekiz dilimli kaş kemerli ve derin olmayan bir niş şeklinde yapılmıştır. (Fot.no. 213)

2.29.10.3. Harim Güney Duvarı

Mihrabın üstünde doğu ve batı tarafında birer tane kabara görülmektedir. Batıdaki kabaranın orta kısmında çarkıfelek motifi etrafında baklava dilimlerine benzeyen şekiller yer almaktadır. Bu şekillerin etrafında sekiz kollu yıldız motifi oluşturulmuştur. Dışa taşkın şekilde yapılmıştır. Aynı kompozisyon doğudaki kabaraya da uygulanmıştır. (Fot.no. 214)

Mihrap üstünde yarım daire pano içerisinde yer alan besmelenin sağ ve sol tarafında dikdörtgen bir pano içerisinde kabartma tekniği ile birer tane palmet bitkisel süslemesi görülmektedir. Palmetin alt kısmında altı kollu ince yapraklar yanlara doğru yayıldığı görülmektedir.

2.29.10.4. Harim Duvarı Sağır Kemerleri

Harim duvarını çevreleyen sağır kemerler dışa taşkın derin olmayan bir niş şeklinde yapılmıştır. Kemer başlangıçlarında ikişer adet sarkıt görülmektedir. Sarkıtlar yuvarlak şekilde yapılmış ve kabartma tekniği kullanılarak üzerine yaprak motifleri işlenmiştir. (Fot.no. 21)

2.29.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

2.29.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

"1778 tarihinde tamir görmüştür.

1876 tarihinde tamir geçirmiştir.

1831 tarihinde tamir geçirmiştir.

En son 1977 tarihinde tamir edildiği bilgisine ulaşılmıştır."[164]

[164] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 96.

2.29.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.30. Şehbenderiye Camii

2.30.1. Fotoğraf: 216-220

2.30.2. İnceleme Tarihi: 25.02.2020

2.30.3. Yapının Bulunduğu Yer: Topçu meydanında yer almaktadır. (Fot.no. 216)

2.30.4. Yapının İnşa Tarihi: H.1327/M.1903

2.30.5. Bani: Bekir Beg

2.30.6. Dönem: Osmanlı Dönemi

2.30.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.30.8. Kitabeler

Son cemaat yerinin doğusundaki payenin kuzey yüzündeki kitabede:

“Habbeza Şehbenderi cami'i Bekir Beg

Yine bir hayr-i fani etdi inşa

Edüb bu cami'i nev tarz-i bünyad

Cihanda etdi hayr ana misl-i etibba

Kılındı fahre salavat, hamd u salat

Vere banisine ecrini Mevlâ

Dedi tarih Rumi geldi üçler

(...) şu cami oldu inşâ sene 1327

Kitabede: Bekir Bey'in Şehbenderi Camiini ne güzel yaptırdığını, fani bir hayr inşa ettiğini belirtiyor. Cami yeni tarzda yaptığını doktorlar gibi cihanda yardım ve hayr yaptığını anlatmaktadır. Fahr-ı kâinata salavat getirildiğini ve Allah'a hamd

edildiği, bu yüzden bunu yapana Allah'ın mükâfatını vermesini dilemektedir."[165] denilmiştir.

Doğu giriş kapısında yer alan kitabede:

"Bir eserdir bu eserki mesleki peykeri

Nûş ede banisi cennetde sarab-1 kevseri

"Len tenalu 1-birre hatta tanfaku" mefhumun

Güş edince rahuna bezl etdi sim u zeri

Söyledim cevherle bir tarih Emin geldi feri

Pürna-yi hüsrevidir cami'i Şehbenderi sene 1327

Kitabede: Bu eser öyle bir eserdir ki kendi mesleğinin suretidir. Buna yaptıran cennette kevser şarabını içsin. "Sevdiğiniz şeylerden sadaka vermedikçe asla hayır işlemiş olamazsınız"(') anlamını işitince, bu yolda altın ve gümüş sarfetti. Emin cevherle tarihini şöyle söylüyor, bu Şehbenderi Camii padişahlara mahsus yeni bir camidir. Sene 1327."[166] olarak açıklanmıştır.

2.30.9. Yapının Planı

Yapı harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelmiştir. Harim, mihrap duvarına paralel iki sahından oluşturulmuştur. Üst örtü olarak çapraz tonozludur. Üst örtü ortada dört adet payeye oturmaktadır. Yanlarda doğu ve batıdaki duvarlara gömülü payelere oturmaktadır. (Fot.no. 217)

Mihrap güney duvarın doğuna doğru yapılmıştır. Minber de balkon şeklinde mihrabın batısına yapılmıştır. Minberin korkulukları ahşap malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 218)

Harimin kuzeyinde beş bölmeli son cemaat yeri yer almaktadır. Üst örtü çapraz tonozludur. Önde dört adet payeye oturmaktadır. Payeler birbirine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Son cemaat yerinin doğusundaki bölüm kadınların namaz kılması için perdelerle çevrilmiştir. (Fot.no. 219)

[165] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 134.
[166] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 134.

Avlu da harim gibi enine dikdörtgen yapılmıştır. Avlunun kuzeyinde abdesthane ve lavabolar bulunmaktadır.

Minare harimin kuzey doğu köşesinde minber minare olarak yapılmıştır. Avludan basamakla çıkılmaktadır. Avlunun kuzey cephe duvarında bir adet çeşme yapılmıştır. (Fot.no. 220)

2.30.10. Süsleme

Yapıda Son cemaat yerinde harimin kuzey duvarındaki pencerelerde, doğu cephe duvarındaki pencerelerde ve doğu giriş kapısı üzerindeki kaş kemer düzenlemesinden başka süslemeye rastlanmamıştır. Yapı süsleme açısından sadedir.

2.30.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş malzeme kullanılıştır. Minber korkuluğu ahşap malzemeden yapılmıştır.

2.30.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı 1909 tarihinde onarım görmüştür.

Yapı daha sonra 1910 tarihinde onarım geçirmiştir.

Yapının eski Fotoğrafları incelendiğinde yakın zamanda tekrar bir onarımdan geçmiş olduğu söylenebilir.

2.30.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.31. Selahaddin Eyyubi Camii

2.31.1. Fotoğraf: 221-235

2.31.2. İnceleme Tarihi: 17.11.2019

2.31.3. Yapının Bulunduğu Yer: Vali Fuat Bey Caddesinde Büyük yolda bulunmaktadır. (Fot.no. 221)

2.31.4. Yapının İnşa Tarihi: Yapı 1851 yılında yaptırılmıştır.[167]

2.31.5. Bani: Bani bilgisi veren kitabesi bulunmamaktadır.

2.31.6. Tarih- Dönem: 19. Yüzyıl Osmanlı Dönemi

2.31.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.31.8. Kitabeler

Tek kitabesi yapının kuzeyindeki avluda bulunan ve Urfa Müzesine götürülen kitabede:

"…….Halaskarın……

Binsekizyüzellibir…..

Yeniden temelden inşa edildi.

Papaz Zakar'ın……

Aziz Karabed'in…….

Herkesin mükafatını…

…….

……."[168]

2.31.9. Yapının Planı

Yapı Harim ve avludan meydana gelmektedir. Harim enine dikdörtgen üç sahından oluşmaktadır. Üst örtüsü büyükçe harim boyunca beşik tonozlu yapılmıştır. Orta sahın yanlara göre daha geniştir. Sahın aralıkları sütunlarla ayrılmıştır. Sütunlar

[167] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 124.
[168] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 127.

birbirine sivri kemer ile bağlanmıştır. Mihrap güney duvarın ortasında yer almaktadır. Minber mihrabın batısında yapılmıştır. Yapının orta bölümünün doğusundaki duvarda yarım dilimli kubbeli eyvan şeklindedir. Mihrabın doğu tarafında pencerenin üstünde vaiz kürsüsü görülmektedir. Kuzey duvarda ahşap malzemeden geniş olmayan balkon düzenlemesi yapılmıştır. (Fot.no. 222)

Kuzey ve güney duvardaki pencereler derin nişe sahip ve pencere pahlarında ejderha kabartması yapılmıştır. Müezzin Mahfili kuzeyde ortadaki kapının solunda yer almaktadır.

Avlu harimin kuzey ve batısında yer almaktadır. Harimin kuzeyinde abdesthane, onun doğusunda da odalar yer almaktadır. Avluya batıdaki taç kapıdan giriş sağlanmaktadır. Yapı düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 223)

2.31.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; avlu taç kapısında, abdesthanede, imam odası girişinde, harimin batı giriş kapısı, harimin batı cephe duvarında, harim batı giriş kapısında, harimin kuzey giriş kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, minberde, vaiz kürsüsünde, müezzin mahfilinde, balkon korkuluklarında, pencere pahlarında görülmektedir.

2.31.10.1. Avlu Taç Kapısı

Avlunun batısında girişi sağlayan taç kapı, bir sıra silme ile dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Üst tarafı birbirine bitişik baklava dilimli şekillerinden oluşmaktadır. Kapıyı çevreleyen silmeden itibaren koyu kahverengi ve sarı renkli taşlarının belirli aralıklarla dönüşümlü sıralanmasıyla çerçeve iki renkli taş süslemesiyle oluşturulmuştur. Çerçevenin hemen alt bölümünde altıgen bir pano içerisinde kitabe yer almaktadır. Kitabenin yanlarında kabartma tekniği ile yanlara doğru yayılan dallar ve çiçeklerle bitkisel süsleme oluşturulmuştur. Çiçek süslemelerinin yanında da dikdörtgen birer pano içerisinde kitabeler görülmektedir. (Fot.no. 224)

Kapı sivri kemerli yapılmıştır. Alınlık kısmında yarım daire şeklinde sarı nahit taşı üzerinde kabartma tekniği ile yapılmış bitki süslemesi görülmektedir. Merkezinde bir çiçek yapılmış, alt ve üst tarafında çok kollu palmet yan taraflarda ise kıvrık dallarla

çiçeklerin yayılmış olduğu bir süsleme yapılmıştır. Çiçek süslemeleri kıvrık dalların ortasında palmet onun yanlarına ve içe doğru kıvrılan ucunca çiçekler olan süslemeler yapılmıştır. Süslemenin kenarlarında diş motifi uygulanmıştır. Etrafı pembe mermer taşıyla çevrelenmiştir. Pembe taşın da etrafında siyah, koyu kahverengi bazalt taşları ve sarı taşın dönüşümlü sıralanmış olmasıyla dardan genişe doğru yanlara yayılarak uzamasıyla iki renkli taş süslemesi takip etmektedir. İki renkli taş süslemesi kenarlarda çerçeve oluşturan silmeye kadar devam etmektedir.

Kapının girişi basık kemerli yapılmıştır. Basık kemer yedi adet büyük boyutlarda palmet süslemesiyle yapılmış siyah bazalt taşın ve ters altı adet sarı renkli aynı boyutta ters palmet süslemeli taşların dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulmuştur. Üst kısmında basık kemer formunda tek bir şerit halinde siyah bazalt taşları dizilmiştir. Üst tarafında yatay şerit halinde pembe mermer yerleştirilmiştir. Kapının köşelerinde birer adet sekizgen sütunce görülmektedir. Siyah veya koyu kahverenginde bazalt taşları ve sarı renkli taşın dönüşümlü sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Sütun başları dışa taşkın batı ve güney yüzeyinde kabartma tekniğiyle yapılmış palmet süslemesi görülmektedir. Orta kısımda bir kolu palmetlere bağlı birbiri içine girmiş elips şeklinde geometrik süsleme yapılmıştır. Sütunce başlığı sarı taş malzemeden yapılmıştır.

2.31.10.2. Abdesthane ve İmam Odası Girişi

Abdesthane harimin kuzeyinde yer almaktadır. Eyvan şeklinde ve üst örtüsü beşik tonozlu yapılmıştır. Giriş bölümünün ön yüzünde diş motifi görülmektedir. Kemerin orta kısmında palmet benzeri bir kabartma yapılmıştır. Kemer iki silme ile çevrelenmiştir. Abdesthane girişinin köşelerinde yarım metre kadar korkuluk yapılmıştır. Korkuluk ajur tekniği kullanılarak geometrik şekillerle merkezinde sekiz kollu yıldız motifi oluşturulmuştur. Ortada silindir olan geometrik şekiller, yanlarda yarım daire şeklindedir. Avlu duvarlarını dama yakın bölümünde şerit halinde ok ucuna benzeyen şekillerin birbirini takip etmesiyle kabartma tekniği ile süsleme yapılmıştır. (Fot.no. 225)

Kuzeydeki avlunun doğusunda yer alan İmam odası girişinin korkulukları da abdesthane korkuluklarıyla aynı süslemeye sahiptir. Sütunlarla çevrili olan revak birbirine sivri kemerlerle bağlanmıştır. Kemer başlangıçları aynı büyüklüklerde birbirine takip eden geometrik süslemeler görülmektedir. Giriş bölümündeki kemerin

üstünde ön yüzünde ortada dışa taşkın şekilde yapılmış gülbezek görülmektedir. Ortasında çiçek motifi yapılmıştır. Sütunların üst tarafında kabartma tekniğiyle yapılan çiçek süslemeleri görülmektedir. Kemerin orta kısmında sarkıt şeklinde üç boyutlu mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. (Fot.no. 226)

2.31.10.3. Harim Batı Giriş Kapısı

İki adet sütun ve sivri kemerli girişli olan kapının kemer ön yüzünde kabartma tekniğiyle yapılmış yönü aşağıya bakan palmet süslemeleri görülmektedir. Kemerin ortasında büyük boyutta bir adet ters palmet süslemesi üzerinde kitabesi olan süsleme yapılmıştır. (Fot.no. 227)

2.31.10.4. Batı Cephe Duvarı

Balkon düzenlemesi görülmektedir. Korkuluğunun alt ve üst tarafında baklava dilimi süslemesi uygulanmıştır. Enine doğru dikdörtgen derin olmayan bir niş içerisinde etrafında diş motifi olan içerisinde ayet bulunan pano yer almaktadır. Panonun üstünde üçgen derin olmayan bir niş içerisinde avlu taç kapısının alınlığında yer alan bitkisel süslemenin aynısı yapılmıştır. Cephe duvarında üst tarafta yer alan pencerelerin etrafı dört dilimli kemer içerisinde olduğu görülmektedir. Alt tarafında düz ve orta kısmında üç dilimli silme yapılmıştır. Pencere açıklığı basık kemerli yapılmıştır. (Fot.no. 228)

2.31.10.5. Harim Batı Giriş Kapısı

Kapı iç içe geçmiş farklı büyüklüklerde üç adet kaş kemer ile çerçeve oluşturacak şekilde çevrelenmektedir. En dışta ve en büyük olan kemer pembe renkli mermerden yapılmış daha küçük iç kısımdaki kemerler sarı taştan yapılmıştır. İçte yer alan kemerin altında ortaya gelecek kısımda sekiz kollu silindirik bitki süslemesi yapılmıştır. Alınlık bölümünde kaş kemerli beş adet silme ile çevrili içinde yazı olan pano görülmektedir. Alt kısmında lento gibi bir şerit halinde pembe renkli mermer yerleştirilmiştir. (Fot.no. 229)

Basık kemerli olan kapının girişi kemer bölümü büyük boyutlarda siyah bazalt taşı ile sarı renkli taşların, palmet süslemesi oluşturarak dönüşümlü sıralanmasıyla süsleme meydana getirilmiştir. Üst tarafında basık kemer gibi uzanan şerit halinde

siyah bazalt taşı görülmektedir. Kapının yan ve giriş zemini se pembe renkli mermer ile bazalt taşının dönüşümlü sıralanmasıyla oluşturulmuştur.

2.31.10.6. Harim Kuzey Giriş Kapısı

Sivri kemerli eyvan girişlidir. Alınlık kısmında ortada bir küçük bir de büyük ebatlarda enine dikdörtgen iki pano içerisinde yazı olan panolar yer almaktadır. Alınlığın sağ ve sol yanlarında altıgen içinde de yazı olan panolar görülmektedir. (Fot.no. 230)

Eyvan iç kısmında en dışta ikili silme ile sivri kemer oluşturulmuş, iç kısmında farklı boyutta üç adet kaş kemer yapılmıştır. Basık kemerli olan kapı girişinin üst tarafında kaş kemer formunda altı düz bir pano içerisinde yazı mevcuttur. En dışta yer alan kemerin yanlarında sütunce başlığı gibi dışa taşkın bir çıkıntı yapılmıştır. Giriş kapısının önünde ve zemininde siyah, pembe ve sarı taşların dönüşümlü olarak yerleştirilmesiyle renkli taş işçiliği uygulanmıştır.

2.31.10.7. Mihrap

Harimin güney duvarının ortasında dikdörtgen bir çerçeve içerisinde yer almaktadır. Çerçevenin üst kısmı on dört adet yarım daire şeklinde yapılarak taç formunda görülmektedir. Üç sıra bordürden oluşan çerçevenin en dışta olanı beş adet ince boyutta silme ile bölünmüştür. Bordürlerin arasında derin boşluklar oluşturulmuştur. Ortada yer alan bordür mihrabın üç tarafını çevreleyerek ikinci bir çerçeve meydana getirecek şekilde yapılmıştır. Üst tarafında kabartma tekniği kullanılarak enine dikdörtgen dışa taşkın içinde yazı olan pano yapılmıştır. Etrafında yuvarlar şekilde yapılmış geometrik süslemeler çevrelemektedir. Geometrik şekillerin içinde sekiz kollu geometrik süslemeler görülmektedir. Bu panonun üstünde orta kısımda dikdörtgen siyah renkli pano içerisinde Besmele yer almaktadır. (Fot.no. 231)

Mihrap nişi sekizgen yapılmıştır. Kavsarasında mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Üstten alta doğru üç boyutlu sarkıtlar görülmektedir. Kavsaranın en alt kısmında dışa taşkın yönü aşağı doğru olan üçgen çıkıntılar görülmektedir. Alttan ikinci sırada yuvarlak şekiller içinde her birinde küçük yuvarlak oyuklar olan beş adet süsleme yapılmıştır. Mihrap köşesinde dilimli sütunceler görülmektedir. Sütunce başlıklarında dilimli yönü yukarıya bakan kurdeleye benzeyen süsleme uygulanmıştır.

Mihrabın üstünde yer alan pencere dört dilimli kaş kemerli yapılmıştır. Mihrap düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

2.31.10.8. Minber

Mihrabın batısında yer alan minber, kapı söveleri burgulu sütunceler ile yapılmıştır. Kapı girişinin üst tarafında dışa taşkın üç boyutlu üç sıra mukarnas kompozisyonu ve sarkıtlar görülmektedir. Ön yüzeyinde ve yan yüzeyinde bitkisel süslemeler yapılmıştır. Tepelik kısmı girintili çıkıntılı yapılmıştır. Bu süsleme bir taca benzetilmiştir. (Fot.no. 232)

Köşebent ortada bir tam palmet yanlarda yarım palmet süslemesi görülmekte, yüzeyinde ise kabartma tekniği ile bitkisel süsleme oluşturulmuştur. Süpürgelik boşlukları altı dilimli kaş kemerli şekilde oluşturulmuştur. Yüzeyinde kıvrık dallar yapılmıştır. Süpürgelik yanında üçgen şekilde pano içerisinde geometrik şekillerle iç içe geçmiş kıvrık dallar ile süsleme oluşturulmuştur.

Yan aynalık bölümü silindirik şekilde geometrik şekillerin iç içe girerek ajur tekniği ile süsleme oluşturulmuştur. Merkezinde dışa taşkın bir rozete benzeyen şekil görülmektedir. Geometrik şekil etrafı iç içe geçmiş geometrik şekilli kıvrık dallar ve yapraklarla süslenmiştir.

Minber korkuluğu ve köşk korkuluğu ajur tekniği ile birbiri içine girmiş geometrik şekillerin ortada tam bir silindir etrafında da yarım daire oluşturmasıyla süsleme yapılmıştır. Merkezinde sekiz kollu yıldız motifi oluşturulmuştur. Köşk altı, köşk desteğini birbirine bağlayan kemer yüzeyi, geçit boşluğu üstü de aynı şekilde geometrik şekiller ve kıvrık dallarla süsle oluşturulmuştur.

2.31.10.9. Vaiz Kürsüsü, Müezzin Mahfili ve Balkon Korkulukları

Süsleme korkuluklarda görülmektedir. Ajur tekniği ile geometrik şekillerin birbiri içine girmesiyle ortada daire oluşturmuştur. Yanlarda da yarım daire oluşturacak şekilde devam etmiştir. Dairenin ortasında sekiz kollu yıldız tezyinatı yapılmıştır. (Fot.no. 233)

2.31.10.10. Pencere Pahları

Kuzey ve güney duvarda yer alan pencerelerin pahlarında iki adet ejderhanın birbirine sarılmasıyla on iki adet düğüm motifi meydana getirilmiştir. Ejderhaların

kafası dışa taşkın boynuzlu, yüzleri birbirine dönük, ağızları açık ve dilleri birbirine değer şekilde yapılmıştır. Kuyruk kısmından baş tarafına doğru hem genişleyip hem de kalın hale geldiği görülmektedir. Kafaların üstünde köşeli bir çıkıntı şeklinde burgu motifi oluşturulmuştur. Pencereler sivri kemerli ve derin bir nişle yapılmıştır. Köşelerden başlayan kalınca bir silme ile çevrilidir. (Fot.no. 234-235)

2.31.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş ve bazalt taşı kullanılmıştır.

2.31.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

1994 yılında onarım görmüştür.

2.31.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.32. Fırfırlı Camii

2.32.1. Fotoğraf: 236-257

2.32.2. İnceleme Tarihi: 10.12.2019

2.32.3. Yapının Bulunduğu Yer: Vali Fuat Bey caddesinde, Büyük yolda bulunmaktadır. (Fot.no. 236)

2.32.4. Yapının İnşa Tarihi: İnşa tarihini veren kitabesi bulunmamaktadır. "Üslup ve süslemeleri Selahaddin Eyyubi Camii ile benzerlik gösterdiğinden aynı tarihlerde yapılmış olabileceği bildirilmiştir.[169]

2.32.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.32.6. Tarih- Dönem: Osmanlı Dönemi [170]

2.32.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.32.8. Kitabeler: Kitabesi mevcut değildir.[171]

2.32.9. Yapının Planı

Harim ve avludan oluşmaktadır. Harim bölümü, mihrap duvarına paralel enine dikdörtgen, mihraba paralel üç sahınlı yapılmıştır. Orta sahın yan sahınlara göre daha geniştir. Üst örtü olarak orta sahın dört kubbe ile örtülüdür. Yan sahınlar dörder adet çapraz tonoz ile örtülmüştür. Kubbeler dilimli şekilde yapılmıştır. Kubbelere geçiş tromplar ile sağlanmıştır. Mihrap hizasında yer alan kubbede yirmi dört adet pencere yer almaktadır. (Fot.no. 236)

Kubbeler ortada altı adet bazalt gövdeye sahip sütunlara oturmaktadır. Sütunlar birbirine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Yanlarda ise duvarlara gömülü sütunlara oturmaktadır bu sütunlar ise düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. Mihrap güney duvarın ortasına gelecek şekilde yapılmıştır. Minber de mihrabın batısında yer almaktadır. Düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 237)

---

[169] Evren Yılmaz - Süreyya Eroğlu, "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 30 (Aralık 2013): 10.
[170] Kürkçüoğlu, *Şanlıurfa İli Camileri*, 120.
[171] Yılmaz - Eroğlu, "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar", 10.

Harime giriş batıdan sağlanmaktadır. Harimin kuzeyinde ve güneyinde avlu yer almaktadır. Harimin kuzeyindeki avlunun doğu ve batı köşelerinde abdesthane ve lavabolar yer almaktadır. Avlunun güneyinde ise odalar yer almaktadır. Harimde oldukça fazla taş süslemesi görülmektedir.

Harimin batıdaki giriş kapısı sivri kemerli iç taraftan ise yarım kubbelidir. Üstünde üçgen balkon düzenlemesi ve üç pencere bulunmaktadır. Giriş kapısının kuzey ve güney tarafında daha sadece daha küçük birer kapı daha yer almaktadır.

Orta sahının doğu duvarında yarım dilimli kubbeli şekilde yapılmıştır. Kuzey ve güneydeki sahının doğu duvarında birer sekizgen şekilde cephe duvarında dışa taşkın biçimde iki oda bulunmaktadır. "Apsis ve iki yanında yer alan *pastoforion* hücreleri dışardan çıkıntı halindedir".[172] Kuzey taraftaki odada ezan ve sala okunması için düzenlenmiştir.

2.32.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; harim cephe duvarında, köşe kuleciklerde, minarede, harim taç kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, minberde, kubbelerde, tromplarda, kemer başlangıçlarında görülmektedir.

2.32.10.1. Harim Cephe Duvarları

Harimin cephe duvarını çevreleyen dört dilimli kaş kemerli dışa taşkın şekilde yapılmış yan yana ikişer adet süsleme görülmektedir. Bu süslemelerin iç kısmında yan yana ikişer adet basık kemerli derin bir nişe sahip pencere açıklıkları, nişin iç kısmında da dört dilimli kaş kemerli süsleme yapılmıştır. Cephe duvarında yer alan dilimli kaş kemerlerin orta ve dalları yanlara yayılan her dalda birer tane çiçek süslemesi uygulanmıştır. Kolların bitiştiği kısmında birer adet yönü aşağı bakan çok kollu palmet süslemesi yapılmıştır. Süslemeler kabartma tekniği ile uygulanmıştır. Kemerlerin ortasında elips şeklinde dışa taşkın şekil yapılmış üst ve alt kısmı sivrilen şeklin bu uç kısımlarında biri yukarı diğeri aşağıya bakan çok kollu palmet süslemesi yapılmıştır. Elips şeklinde olan çıkıntının ortasında bir rozet bulunmaktadır. Süslemeler kabartma tekniği kullanılarak yapılmıştır. (Fot.no. 238)

[172] Yılmaz - Eroğlu, "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar", 11.

Bu süsleme batı duvarında pencere açıklığı şeklinde görülmektedir. Yine üst ve alt uç kısımlarında yönü aşağı ve yukarı bakan birer çok kollu palmet görülmektedir.

Her iki pencere arasında üç dilimli duvara gömülü sütun bulunmaktadır. Sütunların başlıkları dilimli yarım kubbe şeklindedir. Güney cephede yer alan sütunların ortasında yer alan sütun başlığı diğerlerinden daha uzun ve yan yana beş sıra üst üste dört sıralı iki kollu yaprağa benzer şekiller görülmektedir. En üst tarafında yönü aşağı bakan dört dilimli yoncaya benzer kabartma yer almaktadır. Sütunların başlarının ortasına gelecek şekilde üst tarafında kabartma tekniğiyle palmet süslemesi yapılmıştır. (Fot.no. 239)

Batı cephe duvarında yer alan üç dilimli sütunlar diğer cephelerde olanlardan daha nitelikli ve daha süslüdür. Harim giriş kapısının yanlarında yer alan sütunların başlıkları silme üzerinde burgu motiflidir. Altı adet ortası burgulu sütunceler yer almaktadır. Sütuncelerin üst tarafı burgulu silme ile üst kısımdan ayrılmıştır. Bu bölüm kabartma tekniği kullanılarak yönü aşağı bakan bir sıra palmet süslemesi oluşturulmuştur. Aralarındaki boşluklar da düz palmet süslemesi oluşturulmuştur. Bu bölüm de üst kısımdan burgu silme ile ayrılmıştır. Aynı şekilde alt kısımda anlatıldığı gibi aynı sütunce ve palmet süslemesi görülmektedir. Bu süslemelerin üst tarafında kısa yivli bir gövde görülmektedir. Gövde orta kısımdan dardan genişe doğru yayılan dışa taşkın düzenleme ile ikiye bölünmüştür. (Fot.no. 240)

Harim taç kapı girişlerinin yan tarafında yer alan kapıların yanında yukarıya uzanan üç dilimli sütunların da başlık kısmı bir sıra düz ve burgulu silme ile dışa taşkın olarak yapılmıştır. Üst tarafında altı adet ortadan burgulu silme ile ikiye bölünmüş sütunceler onun üzerinde de dilimli kubbe düzenlemesi görülmektedir. Kubbenin ortasında uzanan bir çıkıntının uç kısmında birer adet çok kollu palmet süslemesi yapılmıştır.

2.32.10.2. Köşe Kulecikler ve Çan Kulesi- Minare

Yapının dam köşelerinde birer adet Kulecikler yer almaktadır. Sekizgen olan kuleciklerin külah kısmını sekiz adet kısa sütunce taşımaktadır. Sütunların başlık kısmı beşgen şekilde yapılmıştır. Sütunların alt tarafında kabartma tekniği ile yapılmış çubuğa benzer şekiller bunların arasında da üçgenlerin olduğu görülmektedir.

Üçgenlerin alt kısmında iki sıra burgu motifi ile yapılan silme yer almaktadır. Silmelerin arasında diş motifine benzeyen süsleme yapılmıştır. Alt kısımda silmeler ile üçe bölünmüş orta kısmı şişkin daha büyük ölçülerde on adet sütun bulunmaktadır. Sütunların altında da bir sıra burgu motifi yer almaktadır. Kuleciklerin alt bölümü sekiz dilimli külaha benzeyen bir şekilde oluşturulmuştur. Gövde ile alt bölümü bir sıra düz bir sıra da burgu motifli silme ayırmaktadır. Kubbeciğin Alt kısmında duvarın köşesinde oval şekilde dışa taşkın olarak oyulmuş ve içerisine madalyon-rozet yapılmıştır. (Fot.no. 241)

Yapının kuzeyinde ortada yer alan minber minarenin alt bölümü çokgen şekilde yapılmıştır. Orta bölüm ile alt bölümü kabartma tekniği ile uygulanan bir şerit halinde yönü sağa ve sola doğru dönük üçgen şekiller ayırmaktadır. Orta bölümü silindirik biçimde oluşturulmuştur. Silindir olan gövde kısmında sekiz adet çiçek motifi yapılmıştır. Külah bölümü altıgen yapılmıştır. Külah kasnağının her diliminde ikişer adet yönü birbirine dönük ay yıldız kabartması bulunmaktadır. Şerefe kısmında altı adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar ortadan silme ile ikiye bölünmüştür. Kaide ve başlık bölümleri iki sıra farklı genişlikte altıgenlerden oluşmaktadır. Sütunlar dilimli altı adet kaş kemer ile birbirine bağlanmaktadır. Âlem olarak yönü göğe bakan metal malzemeden hilal kullanılmıştır. (Fot.no. 242)

Harimin batısında bulunan kule diğerlerinden en büyük olanıdır. Kaide kısmı sekizgen yapılmıştır. Gövde kısmında on adet sütun bulunmaktadır. Sütunları birbirine kaş kemerler bağlamıştır. Kaş kemerlerin üst kısmında her yüzeye kabartma tekniği ile yapılmış bir adet üçgen silme düzenlemesi uç kısmında da çok kollu palmet süslemesi oluşturulmuştur. Aralarında da oval şekilde açıklıklar görülmektedir. Bu bölümün üstünde de küçük boyutlarda sütunlar bulunmaktadır. Külah bölümü ile sütunlar arasında bir sıra üçgenler yerleştirilmiştir. Külah bölümü altıgen şekilde yapılmıştır. Her yüzeyde kaş kemerli pencere açıklığı üst kısımlarında ise kaş kemer formunda silme yer alır. Orta kısmında çok kollu birer adet palmet süslemesi uygulanmıştır. Kilise olarak kullanıldığında çekilen Fotoğraflarda bulunan bu kubbe daha sonraları çekilen Fotoğraflar incelendiğinde rastlanmamıştır. Camiye çevrildiği sıra eklenmiş olabilir. (Fot.no. 243)

2.32.10.3. Harim Taç Kapısı

Bazalt taşından üç dilimli sütun ve sivri kemer ile bir dikdörtgen içerisinde yer almaktadır. Kapı iç kısımdan yarım kubbeli dış kısımdan ise kaş kemerlidir. Pembe mermer taş malzemeden üç farklı ebatlarda kaş kemerli olan kapının girişi basık kemerlidir. Alınlık kısmında altı düz kaş kemer formunda bir pano içerisinde kitabe bulunmaktadır. Kapı kanatları ahşap malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 244)

Kapının sağ ve sol tarafında bir ucu kapıya diğer ucu duvara gömülü sütuna dayanan sivri kemerli dışa taşkın şekilde süsleme düzenlemesi görülmektedir. Kemerin ortasında çiçek motifi yapılmıştır. Kemer boyunca ön yüzeyde iki sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Kemerin iç bölümünde birbirine bitişik iki adet dilimli kaş kemer yapılmıştır. İki kemerin bitiştiği yerde yönü aşağı bakan çok kollu palmet süslemesi görülmektedir. Kaş kemerlerin etrafını bir sıra iki adet burgu motifli silme çevirmektedir. Kemerlerin orta kısmının üst tarafında oval burgu motifli bir kabartma yapılmış alt ve üst tarafındaki uçlarda birer çok kollu palmet yer almaktadır. Oval kabartmanın içerisinde birer çiçek motifi yapılmıştır.

Giriş kapısının üstünde balkon düzenlemesi görülmektedir. Yarım altıgen olan düzenlemenin alt bölümü sarı taş malzemeden yapılmıştır. Ortadaki yüzeyde yarım kubbe şeklinde iç kısmı üç sıra mukarnaslı alt kısmında bir şerit halinde dört adet yarım çiçek motifi oluşturulmuştur. Kubbenin ön yüzeyi iki sıra mukarnaslıdır. Yan taraflarında yuvarlar dışa taşkın sarkıtlar yer almaktadır. Etrafını on adet yönü aşağı bakan sarkıt palmet süslemesi çevrelemektedir. Balkon düzenlemesinde üç adet dilimli kaş kemerli pencere bulunmaktadır. Köşelerde iki adet sarı taş malzemeden duvara gömülü sütunce ye oturan kemerler ortada ise iki adet bazalt taş malzemeden yapılmış sütuna oturmaktadır. Kaide ve başlık bölümlerinde dilimli süslemeler görülmektedir. Pencerelerin üst kısmında da dışa taşkın silmeler kemer oluşturup yukarıya doğru sağa ve sola doğru genişleyip üst kısımda birleşmeleriyle oval bir şekil oluşturmuştur. Orta kısımda pencere açıklığını çevrelemektedir. Yan yüzeylerde ise derin olmayan niş oluşturmuştur. (Fot.no. 245)

Taç kapının yanlarında birer adet daha küçük ve daha sade iki kapı görülmektedir. Aynı şekilde iki dilimli ve kaş kemerli olan kapının kemerin orta

kısmında yaprak ve dalları yanlara yayılan uçlarında da çiçek motifleri olan bitkisel süsleme yapılmıştır. Pembe mermer taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 246)

Taç kapının iç tarafında ise yarım kubbenin kasnak diyeceğimiz bölümünde şerit halinde iki sıra mukarnas kompozisyonu bir sıra düğüm motifi görülmektedir. Orta kısmının üstünde istiridye motifi uygulanmıştır. Kubbe dilimli şekilde yapılmış istiridye motifinden itibaren yanlara doğru yayılarak genişlemektedir. Köşelerde sütunceler yapılmıştır. Kapının yanlarındaki giriş kapıları da dilimli kaş kemerli ve etrafında iki sıra silme çevreleyip sivri kemer oluşturmuştur. (Fot.no. 247)

2.32.10.4. Mihrap

Silmenin mihrabı çevrelemesiyle sivri kemer oluşturmuştur. Silmenin oluşturduğu kemerin alınlık kısmında dikdörtgen bir pano içerisinde siyah renkli yazıyla yazılmış kitabe bulunmaktadır. Mihrap nişi iki adet sivri kemerden meydana getirilmiştir. İç kısımdaki kemer üç sıra silme ile oluşturulmuştur. Kavsaranın şerit halinde bir sıra yönü aşağıya bakan yan yana dizilmiş üçgenlerden yapılmıştır. Alt kısmı düz ve dışa taşkın şekilde kabartma tekniği ile oluşturulmuştur. Üst tarafı da üçgenlerin yan yana dizilmesiyle geometrik süsleme oluşturulmuştur. Kavsaranın ortasında istiridye motifi uygulanmıştır. Mihrabın köşelerinde birer adet sütunce görülmektedir. Sütunce başlıkları dışa taşkın ve iki sıra diş motifi yapılmıştır. Sütunce başlıklarından itibaren iki sıra silme ile sivri kemer oluşturulmuştur. Kemerin ortasında alt tarafı dar üst tarafa doğru genişleyen bir dikdörtgen çıkıntı yer almaktadır. Ön yüzeyinde üç sıra farklı boyutlarda yan yana karşı karşıya üçgen geometrik süsleme uygulanmıştır. Kemerin alt kısmının ön yüzünde bir sıra diş motifi yapılmış onun da altında yönü aşağıya bakan bir sıra üçgen şekiller uygulanmıştır. Mihrap düzgün kesme taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 248-249)

2.32.10.5. Minber

Minber giriş kapısı dilimli kaş kemerli olarak yapılmıştır. Süsleme kemerin ortasında ve yanlarında görülmektedir (Fot.no. 250). Orta kısmında bir adet yaprakları yanlara yayılan palmet süslemesi yapılmıştır. Palmetin batısında ters hilal, doğusunda beş kollu yıldız süslemesi uygulanmıştır. Kemerin yanlarında ise gövdesi uzunca kaş kemer formunda yapılmış olup, yaprakları yanlara yayılan birer adet palmet görülmektedir. Süslemelerin üst kısmında beş dilimli kemer yapılmıştır. Süsleme

kabartma tekniği kullanılarak düzgün kesme sarı taş malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 251)

Minberin sahanlık bölümünde iki adet duvara gömülü sütunce, önde de iki adet yivli – burgulu sütunce bulunmaktadır. Sütunce başları iki farklı ebatlarda kare şeklindedir. Birbirine kaş kemerlerle bağlanmıştır. Ön yüzde bulunan kemerin orta kısmına bitişik yaprakları yanlara yayılan bir adet palmet süslemesi yapılmıştır. Palmetin sağ ve sol tarafında sekizgen içerisinde geometrik şekilli üçgenlerden oluşan rozet – kabartma uygulanmıştır. Minber kubbe dilimli şekilde yapılmıştır. Kubbe ile kemer arasında bulunan yerlerde üç tarafı çevreleyen iki sıra silme ile alt tarafında diş motifine benzer üçgenler şerit halinde kubbe altını çevrelemiştir. Âlem metal malzemeden yapılmış hilaldir.

Taht korkuluğu düzgün kesme taştan yapılmıştır. Korkuluk altı kare bir pano içerisinde geometrik üçgenlerle çevrelenmiştir. Ortasında ise çember içerisinde yer alan üçgenler sekiz kollu yıldız süslemesi oluşturmuştur.

Süpürgelik ve sahın altı geçişi sağlayan yerin üst kısmı bir şerit halinde üçgen geometrik şekiller ve onların uç kısmında yönü aşağı bakan beş kollu çiçek motifi uygulanmıştır.

2.32.10.6. Kubbeler

Kubbeler dilimli ve kaburgalı şekilde yapılmıştır. Mihrap hizasına denk gelen kubbe diğerlerine göre daha niteliklidir. Kubbe kasnağında yirmi dört adet dilimli kemerli yapılmıştır. Her bir pençelere arasınca sütunce yer almaktadır. Sütunce ve kemer dışa taşkın şekilde yapılmıştır. Kubbede bulunan her kaburga arasında üç sıra silme ile kaş kemer oluşturulmuştur. En üst sıradaki burgulu yapılmıştır. Kemerlerin üst kısımlarında birer adet çok kollu palmet bitkisel süslemesi yapılmıştır. (Fot.no. 252)

Diğer kubbeler dilimli kaburgalı yapılmıştır. Kaburgaların uç kısımları dışa taşkın ve dilimli şekilde yapılmıştır. (Fot.no. 253)

Batı duvarının orta kısmındaki yarım altıgen nişin üzeri de yarım kubbe şeklinde ve kaburgalı yapılmıştır. Kaburgaların uç kısımlarının alt tarafında şerit halinde dışa taşkın üçgenler yer almaktadır. (Fot.no. 254-255)

2.32.10.7. Tromplar

Kubbelere geçişleri sağlayan tromplar yarım kubbe şeklinde oluşturulmuş uç kısımları dışa taşkın ve mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Tromp başlangıcından başlayarak şerit halinde mukarnas uygulanmış diğer uçta bitirilmiştir. Pencereli olan üçüncü kubbenin tropları da diğer tromplara göre farklıdır. Dört dilimli ve kaş kemerli oluşturulmuştur. Mukarnas kompozisyonu daha fazla dışa taşkın uygulanmıştır. Bu kubbedeki trompların sağ ve sol köşelerinde birer adet üçgen pano içerisinde çiçek motifleri yapılmıştır. (Fot.no. 256)

2.32.10.8. Kemer Başlangıçları

Kemer başları dışa taşkın şekilde ve mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Köşelerinde ucunda yuvarlak taş olan sarkıtlar yer almaktadır. Kubbeler arasında bir tarafı duvara gömülü ve başlığında dilimli yuvarlak taş olan sütunce bulunmaktadır. (Fot.no. 257)

2.32.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

2.32.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı 1956 yılında camiye dönüştürülmüştür.

Yapının eski Fotoğraflarından yola çıkarak batı cephesinde yer alan minare-Çan kulesi uzunca bir dönem olmadığı daha sonra eklendiği gözlemlenmiştir.

2.32.13. Yapının Bugünkü Durumu

Günümüze geçirdiği onarımlardan sonra genel olarak sağlam ulaşmıştır.

2.33. Peygamber Camii (Circis)

2.33.1. Fotoğraf: 258-261

2.33.2. İnceleme Tarihi: 10.02.2020

2.33.3. Yapının Bulunduğu Yer: Kamberiye mahallesi, müftülüğün bitişiğinde bulunmaktadır (Fot.no. 258).

2.33.4. Yapının İnşa Tarihi: H.1260/M.1844 kilise olarak yapılmıştır.[173]

2.33.5. Bani: Bani kitabesi bulunmamaktadır.

2.33.6. Tarih- Dönem: Sultan Abdulmecid Dönemi.

2.33.7. Sanatçı (Mimar): Sanatçı kitabesi bulunmamaktadır.

2.33.8. Kitabeler

Harime girişi sağlayan kapı yanındaki kitabede:

"*Dün deyr idi oldu beyt-i ma'mur*

idrâk ulaşır mi raz-i Hakk'a

Kim derdi ki batılın makarrı

Me'vâ ola şahbaz-i Hakk'a

Çarhoğlu Muhammed etdi himmet

Mazhar olub imtiyaz-i Hakk'a

İmrense gerekdir ehl-i iman

Ol mü'min-i serfiraz-i Hakk'a

Circis Nebi sevinmesin mi

Bak cilve-i dilnevâz-1 Hakk'a

Saf saf gelüb Urfa halkı

Dursun el açub niyaz-i Hakk'a

[173] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 125.

Tarihini abdest alub yaz

İhlas ile koş namaz-1 Hakk'a

hicri: 1385

Son mısrada tamir tarihi düşürülmüştür. Cami 1385 (miladi 1965) de tamir edilerek, bu tarihte cami olarak ibadete açılmıştır. Kitabede belirtildiği gibi daha önce kilise olarak yapılan bu bina, 1965 tarihinde tamir edilmiş ve camiye çevrilmiştir. Tamirini Muhammed Çarhoğlu yaptırmıştır."[174] Denilmiştir.

Harimdeki kuzeyde yer alan paye üzerindeki Arapça kitabede:

"*Kad ibtenet haza'l-kinisa (kilise) biiradeti fetat*

Sultan salatini zamann nasıreddinü'l-islam hazreti

Sultan Hakan Abdulmecid Han halladallahu mülkehu

ila ahere'd-devran fi zamani müşire'l-ekrem alûvi'l-

himmet hazreti Salih Vechi Paşa edamallahu hilaluhu

fi naibi dairetü Kaymakam müşarün-

ileyh Hazreti Bahri Paşa zade ikbaluhu bime'muriyeti

Hüseyin Ağa Çerkezî zide kadruhu. Sene sittine ve

mieteyn ve elf.fi şehri receb el-mürecceb.

Kitabede*: Bu kilise, zamanın sultanı genç padişah Sultan Abdulmecid Han (1839-1861) devrinde -Allah onun mülkünü daim etsin- ve himmet sahibi müşiriekrem Salih Vechi Paşa zamanında -Allah onun dostluğunu devam ettirsin- ve kaymakam dairesinin vekili Bahri Paşa'nın kaymakamlığı zamanında -Allah onun ikbalını arttırsın- ve Çerkez Hüseyin Ağa'nın memuriyeti ile -Allah onun kadrini arttırsın- 1260 senesi Recep ayında tamamlandı." bilgileri verilmektedir. O zaman Urfa surları dışında kalan bu yer Circis Peygamberin makamı kabul edilmektedir. Hicri 1260 (miladi 1844) tarihinde kilise olarak yaptırılmıştır. Cumhuriyet devrinde harabe haline gelen bu kilise yeniden Muhammed Çarhoğlu tarafından tamir edilerek, cemaati kalmadığından dolayı, camiye çevrilmiştir. Diğer sütunda da bir kitabe olup,*

[174] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 123.

Süryanice olduğunu sanmaktadır. Kitabe hem Arapça ve hem de Süryanice yazılmıştır."[175] Denilmiştir.

2.33.9. Yapının Planı

Harim, son cemaat yeri ve avludan meydana gelmiştir. Harim, mihrap duvarına paralel enine doğru dikdörtgen ve üç sahınlıdır. Mihrap güney duvarının ortasında yer almaktadır. Minber mihrabın batısında balkon şeklinde yapılmıştır. Duvar içinden basamakla çıkılmaktadır. (Fot.no. 259)

Orta sahın yan sahınlara göre daha geniştir. Üst örtü olarak çapraz tonoz kullanılmıştır. Üst örtü ortada ve batıda ikişer sekizgen sütuna oturmaktadır. Sütunlar bazalt taşındandır. Doğuda ise dikdörtgen t biçiminde iki adet payeye oturmaktadır. (Fot.no. 260)

Yapının batısında balkon düzenlemesi görülmektedir. Buraya duvar içerisinden basamaklarla çıkılmaktadır. Güney duvarın doğusunda da bir adet mihrabiye yapılmıştır. Müezzin mahfili harim giriş kapısının üzerinde yer almaktadır. (Fot.no. 261)

Harimin kuzeyinde üç bölümlü son cemaat yeri yapılmıştır. Üst örtüsü çapraz tonozludur. Önde iki payeye oturmaktadır. Giriş kapısının doğu ve batısında birer mihrabiye bulunmaktadır. Son cemaat yeri demir doğrama ve camlarla kapatılmıştır. Harimin batısında harime ek bir yer daha mevcuttur. Üst örtü olarak çapraz tonozludur. Tonozlar ortada üç adet payeye oturmaktadır. Güney duvarın ortasında mihrap yer almaktadır. Buraya girmek için harim batısında ve son cemaat yerinin batısında kuzey duvarında açılan bir kapıdan giriş sağlanmaktadır. (Fot.no. 262)

Minare harimin kuzey batısında ve tek şerefeli olarak yapılmıştır. Silindirik gövdeye sahip minare düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir.

Avlunun üç tarafında odalar yapılmıştır ve odaların önü revaklarla çevrilidir. Revaktaki sütunlar birbirine sivri kemerler ile bağlanmıştır. Avluya kuzey ve doğu taraftan giriş sağlanmaktadır. Harim düzdün kesme taş malzemeden yapılmıştır.

[175] Karakaş, *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*, 125.

2.33.10. Süsleme

Yapıda süsleme dış mekân olarak; kuzey avlu kapısında, harimin kuzey cephe duvarında, minarede, son cemaat yerinde, harim giriş kapısında, iç mekân olarak; mihrapta, minberde, kemer başlangıçlarında görülmektedir.

2.33.10.1. Kuzey Avlu Kapısı

Giriş kapısının köşelerinde ikişer adet sütunce görülmektedir. Sütunceler başlık kısmında bitişmektedir. Sütunce başlığı dışa taşkın şekildedir ve üst tarafında kare bir taş üzerinde sekizgen pano içerisinde birer çiçek motifi yapılmıştır. Çiçek motifinin üst tarafı Sütuncelerin devamı niteliğinde olup kare sütunce şeklinde ilerlemektedir. Kapının üstünde çerçeve oluşturacak şekilde Sütunceleri birleştiren yatay şerit halinde dışa taşkın olarak yapılan yönü aşağı bakan tek sıra üçgen şekiller görülmektedir. Kapı girişi basık kemerlidir. Kemer siyah boya ve kabartma tekniğiyle eşit aralıklarla bölünmüştür. Alındık kısmında dikdörtgen pano içerisinde kitabe ve tarih yer almaktadır. Kapı kanatları demir malzemeden yapılmıştır. (Fot.no. 263)

Kapı iç taraftan girişi eyvan şeklinde yapılmıştır. Kapıya denk gelen revakın sivri kemerin ortasında yuvarlak bir sarkıt ortasında Allah lafzı yazılıdır. Etrafında ise yedi adet palmet süslemesi uygulanmıştır. (Fot.no. 264)

2.33.10.2. Harimin Kuzey Cephe Duvarı

Son cemaat yerinin orta bölümünde yer alan sivri kemerin orta kısmında sarkıt şeklinde kabartma tekniğiyle yapılmış süsleme görülmektedir. Ortasında yuvarlak bir çini içerisinde Allah lafzı yer almaktadır. Etrafı renkli bitkisel süslemeler ve kıvrık dallarla süslenmiş ve on kollu yıldız motifi yer almaktadır. Yıldız kollarının arasında kalan boşluklar ise yeşil kırmızı sarı renkli dallarla süslenmiştir. (Fot.no. 265)

Çini süslemenin etrafında alt tarafta yönü aşağı bakan beş adet çift boğumlu uzun dallı palmet süslemeleri yapılmıştır. Ortadaki palmet diğerlerine göre daha büyük ve çok dallı şekilde uygulanmıştır. Üst tarafta ise farklı ebatlarda beş adet yönü yukarı bakan iki dilimli yaprak motifi yapılmıştır.

Son cemaat yerinin batısında kapının hizasına gelen tarafta oval pencere açıklığının etrafında palmet ve çiçek motifleri görülmektedir. Pencerenin üst tarafında yer alan yönü yukarı bakan palmet çok kollu ve çiçek motifleriyle süslenmiştir. Sağ ve

sol tarafında birer tane yuvarlar dilimli çiçek motifli kabartmalar yapılmıştır. Pencerenin altındaki palmet ise çok kollu ve sade sadedir. Sağ ve sol tarafında yuvarlak dilimli birer çiçek kabartması yer almaktadır. (Fot.no. 266)

2.33.10.3. Minare

Minarede süsleme sadece şerefede ve külaha geçişte yer almaktadır. Şerefe korkuluğu çokgen yapılmıştır. Her yüzey diğerinden ajur tekniği ile ayrılmış durumdadır. Aralarda kalan boşluklar farklı ebatlarda yedişer adet baklava dilimleri oluşturacak şekilde uygulanmıştır. (Fot.no. 267)

Şerefe altında mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. En üst taraftaki süsleme sarkıtlar, prizmatik şekillerle hareketlendirilmiştir. Bir sıra silme ile ayrılan alt bölüm ise daha sadedir.

Külah kısmına geçişi sağlayan bölümde ise yönü aşağı bakan istiridye motifleri görülmektedir. Aralarına da prizmatik üçgenler yerleştirilmiştir.

2.33.10.4. Son Cemaat Yeri

Üç adet çapraz tonozla yapılan üst örtünün ortadakinde kabartma tekniği kullanılarak yuvarlak şekilde birbirine bitişmiş palmet süslemesi görülmektedir. Beyaz renge boyanmıştır. Harim kuzey cephe duvarında giriş kapısının doğu ve batısında birer adet mihrabiye yer almaktadır. Mihrabiyeler derin olmayan nişe sahiptir. Yanlarda bir sıra silme birleşerek kaş kemer oluşturmuştur. Ortasında bir adet çiçek motifi yapılmıştır. Kavsara kısmı sivri kemerli ve daha iç kısımda kalmıştır. Kemerin başlangıcından diğer uca doğru birer şerit halinde zig zag motifi ve onun altında ise dışa taşkın prizmatik üçgenler yer almaktadır. En alt kısımda bir sıra mukarnas kompozisyonu görülmektedir. (Fot.no. 268)

2.33.10.5. Harim Giriş Kapısı

Avluya giriş kapısında görülen süsleme harim kapısında da aynı şekilde görülmektedir. Alınlık kısmında enine dikdörtgen sekizgen pano içerisinde yazı ve tarih yer almaktadır. Üst tarafında iki adet derin olmayan niş şeklinde pencere görülmektedir. Pencere altında şerit halinde dışa taşkın şekilde yapılmış prizmatik üçgenler görülmektedir. Pencerenin köşelerinde ikişer adet kare sütunce yapılmıştır. Sütunce başlıkları dışa taşkın ve üçgen şekillerle süslenmiştir. Pencerenin üst tarafı

beş dilimli kemerli yapılmıştır. Kemerin üst tarafında basık kemer yer almaktadır. Kemerler arasında bir sıra dışa çıkıntılı uçları düz üçgen şekiller yapılmıştır. Pencerelerin üstünde ortaya gelen tarafta küçük yuvarlak bir pencere açıklığı yapılmıştır. Etrafında uç kısımları dışa taşkın düz üçgen şekiller uygulanmıştır. (Fot.no. 269)

2.33.10.6. Mihrap

Derin bir nişe sahip olan mihrap ve çevresi zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar ahşap malzeme ile kaplanmıştır. Köşelerde birer sütunce bunmaktadır. Sütunce başlıkları dışa taşkın bir şekilde yapılmıştır. Üst sırada üçgen şekiller yer alır. Alt tarafta yönü aşağı bakan uç kısımlarında küçük yuvarlak şekiller olan üçgen kabartmalar yapılmıştır. Sütuncelerin dış tarafında bir adet üç sıra halinde bordür yapılmıştır. Aynı süsleme mihrabın iç köşelerinde de görülmektedir. Sütunce başları ile sivri kemer arasında kalan boşlukta ve mihrabın iç bölümlerine bakan köşelerde birer adet çiçek motifi uygulanmıştır. Kemer başlarında üçer adet uçlarında küçük üçgen olan üçgenler görülmektedir. Kemerin üst tarafında üçgenler iç içe geçerek çiçek motifini andıran şekiller oluşturmuştur alt tarafında ise yarım daireler ve derine doğru oyulduğundan mukarnas kompozisyonunu andıracak şekilde yapılmıştır. (Fot.no. 270)

Kavsara bölümü iki sıralı sivri kemerli görülmektedir. En alt kısmında şerit halinde iki sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Orta kısımda uç kısımlarında küçük boyutlarda üçgenlerin olduğu dışa taşkın üçgen şekiller yer almaktadır. Üst kısımda ise bir sıra şerit halinde zikzak görülmektedir.

Kavsarada yer alan kemerlerin ön yüzlerinde üstte olanda yan yana gelmiş üçgen geometrik şekiller, altta olanda ise küçük boyutlarda ucunda yuvarlak şekillerin olduğu üçgen süslemeler görülmektedir. Kavsaranın ortasında istiridye motifi yapılmıştır.

Mihrabın üst kısmında geometrik şekillerle yapılmış dikdörtgen bir pano içerisinde yazı ve yer almaktadır. Panonun üst orta tarafında bir adet istiridye motifi görülmektedir. Üstünde etrafını üçgen şekilde çevreleyen geometrik şekilli ve üçgenlerin yan yana dizilmesiyle dışa taşkın bir silme oluşturulmuştur. Üçgen kısmın

üst tarafında iki adet kandile benzeyen dışa taşkın şekiller görülmektedir. Bu şekillerin ortasında da palmet süslemesi yapılmıştır.

Güney duvarın doğu tarafında bir adet daha mihrabiye yer almaktadır. Yan tarafından silmelerin birleşmesiyle kaş kemer oluşturulmuştur. Kavsara kısmı geometrik şekilli ve prizmatik üçgenlerle çevrelenmiştir. Kemerin ortasında beş kollu yıldız motifi görülmektedir. Üst tarafında ise beş kollu yıldız motifi etrafında üç adet hilal çevrelemiş şekilde yapılmıştır. (Fot.no. 271)

2.33.10.7. Minberler

Mihrabın doğu ve batısında yer alan simetrik minberlerde süsleme tahtın alt kısımlarında ve sahılığın kemer kısmında görülmektedir. Beş dilimli basık kemerlidir. Kemerin sağ ve sol köşelerinde ay yıldız süslemesi ve kemerin alt ve üst köşelerinde tam ve yarım çiçek motifleri yapılmıştır. Kemeri bir sıra burgulu silme çevrelemiştir. Üst tarafında dikdörtgen bir pano içerisinde yazı görülmektedir.

Sahanlık korkuluklarının alt kısmı bir sıra zikzak yapılmış alt bölümünde ise on bir adet dışa taşkın üçgen ve yivli ve boğumlu alt kısma doğru daralan şekiller yapılmıştır. Bu şekilleri alt kısımdan bir şerit halinde silme ayırmaktadır. Silmenin alt tarafında ise yönü aşağıya bakan ucunda yuvarlak çıkıntıların olduğu üçgen şekiller çevrelemektedir. Al kısım yivli şekilde genişten zemine doğru daralmakta ve burgulu bir silmeye kadar uzanmaktadır. Zeminden yaklaşık bir metre yüksekliğe kadar bir tarafı duvara gömülü sütunceye andırmaktadır. Zemine yakın bölümü burgulu ve şişkin dışa taşkın şekilde yapılmıştır. Üst kısmı ise üçgen ve geometrik şekillerle üslenmiştir. (Fot.no. 272)

2.33.10.8. Kemer Başlangıçları

Doğu duvarı ve Payelerde yer alan kemer başlangıçları ters dilimli kemer formunda yapılmıştır. Kuzey paye üzerinde kemerin alt tarafında ortada bir yuvarlak delik etrafında da altı delik ile çiçek motifine benzeyen şekil oluşturulmuştur. Payelerin batı yüzünde dikdörtgen panolar içinde birer adet kitabeler bulunmaktadır. (Fot.no. 273-274)

2.33.11. Yapıda Kullanılan Malzeme

Yapıda malzeme olarak düzgün kesme taş kullanılmıştır.

2.33.12. Yapının Geçirdiği Onarımlar

Yapı 1844 yılında eskiden bulunan kilise üstüne temelden tekrar inşa edilmiştir.

Uzun zaman boş kalan yapı 1965 yılında tekrar onarılarak camiye çevrilmiştir.

Eski Fotoğraflarla yapılan araştırma sonucu yakın zamanlarda yine onarımdan geçmiş olduğu söylenebilir.

2.33.13. Yapının Bugünkü Durumu

Yapı onarım geçirdiği halini koruyarak günümüze kadar ulaşmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DEĞERLENDİRME

3.1. Urfa'daki Tarihi Camilerde Görülen Süslemeler

3.1.1. Geometrik Süsleme

Geometrik motifler; kırık, düz çizgiler, şeritler ve geometri bilgisinden yararlanılarak oluşturulan kompozisyonlardır. Geometrik süsleme, İslam sanatında en çok uygulanan ve en yaygın kullanım alanı olan süsleme çeşitlerindendir. Tarih boyunca birçok toplum tarafından gerek mimari gerekse el sanatlarında birçok alanda kullanıldığı bilinmektedir.

"Geometrik kompozisyonların, belirgin, sürekli ve tutarlı bir özellik haline gelişi, Karahanlı, onu izleyen Büyük Selçuklular zamanında gerçekleşmiştir. XI.- XII. yüzyıllarda Horasan-İran Bölgesinden başlayıp, Azerbaycan aracılığıyla Anadolu'ya ulaşmıştır."[176]

"Geometrik ve bitkisel örnekler, figürler, ortak özellikler gösteren düzenlerdedir ki, sınırsızlık, sonsuzluk, çeşitlilik içindeki birlik gibi tasavvuf görüşleri ile uyum gösterirler. Örneklerin kendilerine ayrılan alanı sınır kabul etmemesi, devamlı kesişmelerle yeni görüntüler ve aynı anda çeşitli görüntüler yaratmaları, merkezler etrafında gruplaşmaları, yeryüzünün sayısız değişken görüntüsünün tanrıyı yansıtmasını ifade etmektedir."[177]

"Anadolu-İslâm mimarisindeki geometrik düzenlemelerin Buhara, Öz kent, Semerkant yapılarından Karahanlılar aracılığıyla İran'a, oradan da Anadolu'ya geçtiği bilinmektedir."[178]

"Karahanlı, Gazneli ve Büyük Selçuklu mimarisinde, XI. yüzyıl ve Xll. Yüzyıllarda ortaya çıkan rumi ve palmetlerle birbirini kesen sekizgen ve altıgenlerden

---

[176] Selçuk Mülayim, *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler: Selçuklu çağı* (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982), 19; Mehmet Nuhoglu, "Çok Kollu Yıldız Tasarımlarının Temsiliyet ve Hazır Tasarım Bakımından Günümüzdeki Kullanımları Üzerine Bir İnceleme", *Idil Journal of Art and Language* 7/49 (30 Eylül 2018): 1193.

[177] Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi* (İstanbul: Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, 1994), 63.

[178] Gülsen Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme* (Doktora Tezi, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, 2006), 265.

meydana gelen çeşitli geometrik süslemeler, Anadolu'da, Selçuklu ve Osmanlı sanatında XVI. yüzyıl başlarına kadar devam etmiştir."[179]

"XIII. yüzyıl taş tezyinatı bakımından en güzel örneklerin verildiği, geometrik motiflerde altın çağ yaşandığı bilinmektedir."[180]

Urfa tarihi camilerindeki geometrik süslemeler en çok taç kapılarda, mihrap, minber, pencere pahları, kubbe, kemer başlangıçlarında, ayak, minare, duvar, zemin çok kollu yıldız, farklı renkte taşların dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulan motifler olarak görülmektedir. Geometrik süslemelerle kompozisyon oluşturulan şekillerin başında; daire, çokgen, baklava dilimi, üçgen, kare, yıldız motifleri gelmektedir.

3.1.1.1. Basit Geometrik Şekillerden Oluşan Süslemeler

Geometrik motifler dikdörtgen, altıgen, sekizgen, üçgen, diş, baklava dilimleri, motiflerin açık bir şekilde birleşmesi veya kesişmesiyle oluşmaktadır.

Eski Ömeriye Camii minber ve vaiz kürsüsü taban kısmında (Fot. no. 34), Nimetullah Camii taç kapı yan taraflarındaki kitabe panolarının çevresinde (Fot. no. 44), İmam Sekaki Camii minare gövdesinde (Fot. no. 51), Dabakhane Camii müezzin mahfili kuzey cephe duvarında, minare gövdesinin onikigen olan bölümündeki sağır kemer çevresinde (Fot. no. 80,83), Damat Süleyman Paşa Camii doğu giriş kapısının kemer boyu ve bordürlerinde, harim taç kapısında, mihrap çevresindeki bordürde (Fot. no. 105,107,109), Yusuf Paşa minberinin yan aynalıkta (Fot. no. 121), Narıncı Camii minber sahanlığının taban kısmında (Fot. no. 187), Selahaddin Eyyubi Camii avlu taç kapı girişinin taç kısmında, abdesthane eyvan kemer çevresinde, harim batı duvar cephesinde, mihrap nişinde ve minber kubbe çevresinde (Fot.no. 224,225,228,249,250), Peygamber Camii minare korkuluğunda, mihrap nişinde, minber sahanlık alt bölümünde, güney duvarında (Fot. no. 267,270) görülmektedir.

3.1.1.2. Tek Motifli Basit Geometrik Süslemeler

Kompozisyon art arda birbirini takip eden aynı büyüklükte karmaşık olmayan motiflerin birleşmesiyle oluşmaktadır.

[179] Oktay Aslanapa, *Türk Sanatı*, 2. (İstanbul: Remzi Kitapevi, 1989), 306.
[180] Mülayim, *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler*, 28.

Bu süsleme, Eski Ömeriye Camii mihrabında (Fot.no. 33), Hekim Dede Camii harimin kuzey cephe duvarındaki kitabe panosunda (Fot.no. 63) görülmektedir. Nimetullah Camii harim taç kapısı kitabe pano çevresindeki geometrik motifler (Fot.no. 44,45) görülmektedir.

3.1.1.3. Daireler ile Yapılan Basit Geometrik Süslemeler

Kompozisyon, iç içe geçmiş kendini tekrar eden dairelerden oluşmaktadır. Dairelerden oluşan geometrik şekiller hem birbiri içine girift şekilde hem iç içe girmiş şekilde yapılmıştır.

Süsleme görülen camiler; Selahaddin Eyyubi Camii minber korkuluğu, aynalık ve köşk korkuluğunda (Fot.no. 218), Hızanoğlu Camii Mihrabında (Fot.no. 143), Yusuf Paşa Camii mihrap çevresindeki bordürde (Fot. no. 119), Nimetullah Camii mihrap çevresindeki bordürde (Fot. no. 46) görülmektedir.

3.1.1.4. Balık Sırtı ile Yapılan Basit Geometrik Süsleme

Kompozisyon, aynı yöne karşılıklı uzanan düz çizgi şeklinde belli bir açıyla genişten dara doğru uzanan bir ucundan bitişik dışa taşkın olarak kabartma tekniğiyle oluşmaktadır.

Bu süsleme Hızanoğlu Camii mihrabında (Fot.no. 127), Hayrullah Camii minare gövdesinde (Fot.no. 158), Selahaddin Camii avlu kuzey duvarı boyunca Fot.no. 211), Hızanoğlu Camii mihrabında (Fot.no. 127) görülmektedir.

3.1.1.5. Diş Motifi ile Oluşturulan Kompozisyonu

Kompozisyon küçük eşit büyüklükte çıkıntıların belli aralıklarla girintili çıkıntılı yerleştirilmesiyle oluşmaktadır.

Bu süsleme, Dabakhane Camii minaresinin onikigen bölümünde sağır kemerlerin çevresinde (Fot.no. 62), Nimetullah Camii harim taç kapısının yanlarındaki kitabe panolarının çevresinde (Fot.no. 33) bulunmaktadır. Narıncı Camii minber sahanlığının tabanında (Fot.no. 165), Selahaddin Eyyubi Camii abdesthane giriş kemeri boyunca (Fot.no. 211) Fırfırlı Camii mihrap sütünce başlıklarında (Fot.no. 236) yer almaktadır. Damat Süleyman Paşa Camii harim taç kapısı kemer boyunca (Fot.no. 90). Attar Pazarı Camii kuzey giriş kapısında (Fot.no. 176). Yusuf Paşa Camii minaresi gövdenin orta kısmında (Fot.no. 101), Eski Ömeriye Camii son cemaat yerinde harim

kuzey duvarındaki pencerelerde (Fot.no. 21), Eski Ömeriye Camii minber ve vaiz kürsüsünde (Fot.no. 23) görülmektedir.

3.1.2. Karmaşık Geometrik Şekillerden Oluşan Süslemeler

3.1.2.1. Düğümlü Birbirini Kesen Süsleme Kompozisyonu

Kompozisyon, yan yana sıralanan aynı büyüklükteki dairelerin düğümlenerek birleşmesinden ve kesmesiyle oluşmaktadır.

Bu süsleme, Halil-ur Rahman Camii müezzin mahfili korkuluklarında (Fot.no. 200), Selahaddin Eyyubi kuzey avlu duvar korkuluklarında (Fotoğraf210), Nimetullah Camii avlu kuzeyindeki mezar odası dam kenarlarında (Fot.no. 27), Hızanoğlu Camii mihrap bordüründe (Fot.no. 143) görülmektedir.

3.1.2.2. İç İçe Geçmiş Düğümlü Daire Kompozisyonu

Nimetullah Camii harim taç kapısının yanlarındaki kitabe panolarında (Fot.no. 35), Yusuf Paşa Camii mihrabında (Fot.no. 102) görülmektedir. Nimetullah Camii mihrabında ve harim taç kapısının yan taraflarında (Fot.no. 32-35), Hızanoğlu Camii mihrabında (Fot.no. 127), Dabakhane Camii batı giriş kapısının yanlarında (Fot.no. 57) görülmektedir.

3.1.2.3. Tek Sıra Oluşturulan Düğüm Kompozisyonu

Kompozisyon, bir sıra kaval silmelerin birbirine bağlanmasıyla meydana gelen düğümlerden oluşmaktadır.

Bu süsleme, Attar Pazarı Camii (Pazar Camii) onikigen olan kısımda silmelerden oluşan kaval düğüm motifi (Fot.no. 177), Dabakhane Camii kaideye yakın olan onikigen kısımda (Fot.no. 62), Dabakhane Camii batı giriş kapısı yan nişlerin üstünde (Fot.no. 57), Nimetullah Camii harim taç kapısı yanlarındaki panolarda (Fot.no. 33) görülmektedir.

3.1.2.4. Yıldız Motifi ile Yapılan Kompozisyon

Kompozisyon, gerek geometrik şekillerin iç içe geçip, altıgen veya çokgenlerin birbirini kesmesiyle merkezinde yıldız motifi oluşturmasıyla uygulanmıştır. Kabartma, oyma ve ajur tekniği ile yapıldığı görülmektedir.

Bu süsleme, Pazar Camii minber korkuluğunda altıgenlerin birbirini kesmesiyle, merkezinde on kollu etrafında da beş kollu yıldızlar oluşturduğu (Fot.no. 187) görülmektedir. Pazar Camii avlu giriş eyvanı üst örtüsünde sekiz kollu yıldız (Fot.no. 179), Ulu Camii harim taç kapısının zemininde sekiz kollu yıldız (Fot.no. 6) bulunmaktadır. Pazar Camii harim ikinci sahının üst örtüsünde kaburgalı yıldız tonoz (Fot.no. 183) görülmektedir. Yusuf Paşa Camiinde sekiz kollu yıldız minber korkuluklarında (Fot.no. 104) yer almaktadır. Nimetullah Camiinde sekiz kollu yıldız harim etrafında ve harim taç kapısının etrafındaki geometrik süslemelerin merkezinde (Fot.no. 32-35), Kadıoğlu Camiinde sekiz kollu yıldız minare şerefe korkuluğunda (Fot.no. 169), Kutbettin Camii mihrabında ve batı avlu kapısında (Fot.no. 188-190) görülmektedir.

3.1.2. Bitkisel Süslemeler

Anadolu'da İslam dönemi süsleme sanatında en yaygın ve en nitelikli uygulanan süsleme çeşitlerinden biridir. Yapılan süslemeler doğrudan doğayı yansıttığı gibi yer yer bunları üsluplaştırarak doğadan soyutlanmış şekilde uygulandığı görülmektedir.

Urfa tarihi camilerinde en fazla uygulanan bitkisel tezyinat; Palmet, rumi, kıvrık dalların yapıldığı görülmektedir. Bitkisel süslemeler genellikle mihrap, minber, taç kapı, minarede uygulanmıştır. Taç kapıların alınlık bölümünde, kapının üç tarafını çevreleyen bordürlerde, kıvrık dallar ve palmet süslemesi, taç kapıların sütunce başlıklarında veya mihrap sütunce başlıklarında sade şekilde uygulanmış, alınlık kısmında pano içerisinde bitkisel süslemeler yapıldığı görülmektedir. Minarelerin gövdelerinde ters, düz palmet ve çiçek motifleri uygulanmıştır.

3.1.2.1.Palmet Motifi

Palmiye dalı, yelpaze şeklinde kabartma bezek olarak adlandırılır.[181] Yanlara doğru uzanan en az üç kollu uygulanan palmet süslemesi çok kollu olarak da görülmektedir.

[181] Doğan Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 2. Bs (İstanbul: Yapı - Endüstri Merkezi Yayınları, 1979), 387.

Urfa'da en fazla minare, taç kapı, minber ve mihraplarda uygulanmıştır. Rızvaniye Camii minaresinde ters palmet (Fot.no. 131). Selahattin Eyyubi Camii batı giriş kapısı kemeri boyunca ters palmet (Fot.no. 213), batı giriş kapısı sütünce başlıklarında ve alınlık bölümümde, taç kısmında (Fot.no. 210). Attar Pazar Camii avlu kuzey kapısında (Fot.no. 176). Fırfırlı Camiinin cephe duvarlarında birçok yerinde görülmektedir (Fot.no. 227-233). Kara Musa Camii minaresinde (Fot.no. 84). Yusuf Paşa Camii minaresinde (Fot.no. 101), Hasan Paşa Camii minber kapısında (Fot.no. 69). Hızanoğlu Camii minaresinde ters palmet (Fot.no. 127). Peygamber Camii avlu kuzeyindeki revakta (Fot.no. 251), Peygamber Camii son cemaat yeri kuzey duvar yüzünde ve harim kuzey cephe duvarında (Fot.no. 252-253), Hayrullah Camii minaresinde (Fot.no. 158) görülmektedir.

3.1.2.2. Çiçek ve Kıvrık Dal Motifi

Türk mimari sanatında en çok uygulanan süslemelerdir. Geometrik süslemelerin arasında kalan boşluklarda, kitabe panolarında, yüzeylerde uygulanmıştır. Bitkisel motifler, basit kompozisyon olarak görülen kıvrık dallar, dalgalı ve gidiş istikametine hareketin fazla belirmesi için aksi yönlere yaprak salan, gayet dengeli ve süsleme komposizyona hem canlılık hem ahenk vermektedir. Anadolu Selçuklularının taş süslemelerinde kıvrık dal çok fazla kullanılmadığı görüşü mevcuttur."[182]

Urfa tarihi camilerinde; Eski Ömeriye Camii harim sütunlarının tabanında (Fot.no. 25), Yusuf Paşa Camii doğu kapısı sütünce başlıklarında (Fot.no. 98), Hasan Paşa Camii minber kapı kanatlarında (Fot.no. 69), Rızvaniye Camii harim giriş kapı kanadında (Fot.no. 137) Peygamber Camii harim giriş kapısında (Fot.no. 249). Fırfırlı Camii kubbeye geçiş tromplarında (Fot.no. 249), Yusuf Paşa Camii mihrap bordüründe geometrik süslemelerin ortasında (Fot.no. 102) Selahaddin Eyyubi Camii batı giriş kapısında (Fot.no. 213), Dabakhane Camii minare gövdesinde vazo motifi içerisinde çiçekler (Fot.no. 59) görülmektedir.

[182] Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 1. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966), 81.

3.1.2.3. Rumi Motifi

Anadolu'ya ait anlamına gelen rumi ilk olarak Selçukluda kullanılmıştır. Farklı şekillerde uygulanmış çeşitleri bulunmaktadır. Urfa'da azda olsa görülmektedir.

"Rumi, bazı yerlerde bitkisel süsleme olarak nitelendirilmesi yanlış olarak nitelendirildiği aslında hayvan figürü stilize ettiği, zamanla hayvanların gövdelerinden soyutlanmasıyla günümüzdeki haline bürünmüş olduğu, on sekizinci yüzyıldan itibaren batı etkisiyle tamamen soyutlanarak bazı hallerde yaprak ve bitkisel görünüm aldığı görüşü hâkimdir."[183]

Bu Süsleme, Selahaddin Eyyubi Camii minber yan aynalıklarında (Fot.no. 218) görülmektedir. Dabakhane Camii batı avlu duvarındaki kitabe panosunda ve son cemaat yeri batı duvarında (Fot.no. 59-60), Yusuf Paşa Camii minber giriş kapısı alınlığında (Fot.no. 105). Rızvaniye Camii avlu giriş kapısının alınlığında (Fot.no. 130), Pazar Camii kuzey avlu kapısının kemer yanlarında (Fotoğraf176), Rızvaniye Camii harim kapı kanadında (Fot.no. 137), Selahattin Eyyubi Camii avlu taç kapısında (Fot.no. 210) görülmektedir.

3.1.3. Figürlü Süsleme

Figür, doğada var olan hayvanları veya insanları temsilen yapılan anlamları farklı manaları olan süsleme amacı da taşıyan taş, maden, ahşap gibi malzemelerle yapılan tasvirlerdir.

Anadolu Selçuklularında heraldik hayvan figürleri ve kozmolojik anlamlar taşıyan tasvirler ustalıkla işlenmiştir.[184] "Anadolu Selçukluda evren ve tasavvufi anlamlar yüklendiği figürlü kompozisyonların pek çok yapıda uyguladığı görülmektedir."[185] Sivas Divriği Ulu Camii batı giriş kapısında çift başlı kartal figürü, Erzurum Çift Minareli medresede kartal figürü, Karatay Han'da birbirine düğümlenmiş Ejder tasvirleri figürlü kompozisyonlara örnek teşkil etmektedir.

---

[183] Azade Akar - Cahide Keskiner, *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motifler* (İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978), 19.
[184] Semra Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 1. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966), 90.
[185] Semra Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi* (İstanbul: Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, 1994), 63.

Urfa tarihi camilerinde görülen süslemeler arasında figürlü süsleme diğer süsleme örneklerine göre daha az yapılmıştır. Selahaddin Eyyubi Camii pencere pahlarında ve Rızvaniye Camii harim giriş kapısındaki yan sütuncelerinde, minare şerefesinin altındaki tabanında şerit halinde görülmektedir.

Urfa tarihi camilerinde görülen figürlü süslemeler; Selahaddin Eyyubi Camii harim pencere pahlarında, birbirine sarmal yüzleri birbirine dönük halde iki ejderha figürü (Fot.no. 220-221), Rızvaniye Camii harim giriş kapısında köşe sütuncelerinde birbirine sarmal şekilde yüzleri birbirine zıt yönde ve yüz hatları belirsiz yılan figürü (Fot.no. 130), Rızvaniye Camii şerefe tabanı, burgulu silmenin altında bir sıra yönü yukarı bakan balık figürü (bazılarının kuyruk kısmı tahrip olmuştur) görülmektedir. (Fot.no. 131)

3.1.4. Mimari Süsleme (Plastik Motifler)

3.1.4.1. İstiridye Motifi

İstiridye süslemesi, merkezden çevreye doğru yayılarak genişleyen, şekli yelpazeye benzeyen girintili çıkıntılı yivleri olan plastik motiflerden biridir.[186]

Urfa tarihi camilerinde mihrapta, taç kapılarda kubbe kasnaklarında, tromplarda görülmektedir.

İstiridye motifi Urfa'da; Damat Süleyman Paşa Camii minaresinde orta şerefesinde (Fot.no. 89), Fırfırlı Camii harim giriş kapısının iç tarafında ve Mihrap kavsarasında (Fot.no. 234-236), İmam Sekaki Camii minaresinde (Fot.no. 40). Pazar Camii harim üst örtüsünde (Fot.no. 183), Attar Pazarı Camii son cemaat yerinin doğunda bulunan mihrabiye kavsarasında (Fot.no. 180), Peygamber Camii mihrapta (Fot.no. 257) görülmektedir.

3.1.4.2. Mukarnas

Mukarnas, "Osmanlı'da Karnas, (Yakut Türkçesinde çıkıntı, burun) Düşey bir yüzeyden, üzerinde bulunan · daha taşkın bir yüzeye geçmek ve ona bindirmelik görevi yapmak için taş veya tuğladan küçük prizmalar şeklinde birbiri üzerine oturan bindirmeliklere verilen ad, sarkıt, Sinan çağında bunlara teki bir olarak mukarnes,

[186] İstiridye, ılıman sıcak denizlerde yaşayan kaburgasız yumuşakçalar familyasına giren hayvan türüdür. Kabukları yelpaze şeklinde derin girinti çıkıntı yivler olan bir şekle sahiptir.

çoğul olarak da mukarnesat denilmiştir. Karnasın çeşitli bölümlerine asaba, pah, badem, peş, kanat, yırtmaç, diş, püskül gibi adlar verilmiştir."[187]

"Mimaride konsol ya da kemer gibi unsurlara göre taşıyıcı ve görsel işlevleri üstlenmekle birlikte yatay ve düşey doğrultuda zengin imkânlarla üretilebilen, özellikle içbükey dönüşlerde, kubbelerin iç yüzeylerinde, sütun başlıklarını kavrayan konumlarda kolayca uygulanabilmesi, kısacası bir yüzeyden ötekine geçerken sağladığı akışkan doku üstünlüğü mukarnasa bir kullanım rahatlığı getirmiştir."[188]

"Mukarnas Anadolu'da ortaya çıkmış olan Türk mimarisine ait olduğu en önemli mimari elemanlardan biridir."[189]

"Mukarnaslar, prizmatik veya sade üçgen şekillerden oluştuğu gibi içi motif dolgulu bölümler halinde farklı doğrultularda yayılan, bazı türlerde de damla şeklinde sarkıtlar oluşturduğu örnekler vardır."[190]

Urfa tarihi camilerinde en fazla mihraplarda, taç kapılarda, sütünce başlıklarında, kubbe kasnağı ve kubbe geçişlerinde, kemer ve başlangıçlarında, minare şerefe tabanlarında görülmektedir. Nimetullah Camii taç kapısında, avlu kuzey duvarında, mihrabında, kubbe geçişlerinde (Fotoğraf 37-35-32), Hüseyin Paşa Camii son cemaat yerindeki kemer başlangıçlarında (Fot.no. 115), Yusuf Paşa Camii mihrap etrafındaki çerçevesinde, kavsarada ve minber giriş kapısında (Fot.no. 105), Nimetullah Camii kubbe geçişlerini sağlayan tromplarda (Fot.no. 37), Kadıoğlu Camii avlu giriş kapısının yanlarında (Fot.no. 168), Mevlevihane Camii mihrabında görülmektedir (Fot.no. 144).

3.1.4.3. Silmeler

Silme, yapılarda hem süsleme anlamında hem de farklı bölümleri ayırmak için uygulanan kesit veya çıkıntılarla yapılan kabartma kenar. Sözlük anlamı, "Saçaklarda, pencere kenarlarında, kemerlerde düz veya yuvarlak şekillerden meydana gelen kabartma kenardır."[191]

---

[187] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 364,263.
[188] Selçuk Mülayim, "Mukarnas", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, t.y.), 31: 126.
[189] Cezmi Karasu, "Anadolu Selçuklu Mimarisi", *O.G.Ü.*, Türk Sanat Tarihi Ders Notları, 2012.
[190] Mülayim, "Mukarnas", 31: 126.
[191] "Kubbealti Lugati - silme kelimesi anlamı, silme nedir?", erişim: 10 Eylül 2020, http://lugatim.com/s/silme.

3.1.4.3.1.Kaval Silme

"Kaval silme, yarım veya dörtte bir kesitli silmeye denilmektedir."[192] Kapı, iç ve cephe duvarı, minare, mihrap gibi yapılarda farklı yerlerde bölümleri ayırmak süsleme oluşturmak için uygulanmaktadır.

Kaval silme, Ulu Camii doğu giriş kapısında (Fot.no. 2), Hasan Paşa minare gövdesinde (Fot.no. 84), Eski Ömeriye Camii avlu giriş kapısında ve son cemaat yerindeki pencerelerde (Fot.no. 20-21). Yusuf Paşa Camii minare gövdesinde (Fot.no. 101). Kara Musa Camii minare gövdesinde (Fot.no. 84), Hayrullah Camii minaresinde (Fot.no. 156), Kadıoğlu Camii minare gövdesinde (Fot.no. 166), Nimetullah Camii minaresinde hem düz hem burgulu silme (Fot.no. 28). Dabakhane Camii minare gövdesinde (Fot.no. 62). Mevlidi Halil Camii harim duvarı, avlu duvarının saçaklarında, minare gövdesinde (Fot.no. 41-42-44), Damat Süleyman Paşa Camii avlu giriş kapısı (Fot.no. 88), Hızanoğlu Camii minare gövdesinde (Fot.no. 119) görülmektedir.

3.1.4.3.2. Kaval Düğümlü ve Örgülü Silme

Kaval silmelerin zemin boyunca düğüm oluşturmasıyla meydana gelmektedir. Urfa'da minare gövdelerinde uygulanmıştır.

Düğümlü ve örgülü silme, Dabakhane Camii minare gövdesinde (Fot.no. 59), Hızanoğlu Camii minare gövdesinde (Fot.no. 119), Pazar Camii minare gövdesinde (Fot.no. 178) görülmektedir.

3.1.4.4. Köşe Sütunceleri

"Türk mimarisinde kapı ve hücre ayaklarının köşelerine konulmuş olan ve kum saati denilen ince sütunlara köşe sütuncesi denir."[193] Taşıyıcı destek amaçlı olmayıp süsleme amaçlı kullanım alanı olan mimari eleman bulunmaktadır.

"Köşe sütunceleri, işlevsel taşıyıcı veya destekleyici eleman olma özelliğinden farklı olarak süsleme amacıyla yapılma rolü vardır. "[194]

[192] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 268.
[193] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 474.
[194] Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 1966, 95.

Köşe sütunceleri taç kapı köşeleri, mihrap, pencere pahları, minber sahanlıklarında görülmektedir. Urfa tarihi camilerinde; Rızvaniye Camii harime giriş kapısı ve avlu giriş kapısında (Fotoğraf130-135), Hasan Paşa Camii mihrabında (Fot.no. 68), Ulu Camii harime giriş kapılarının yanlarında (Fot.no. 4). Çakeri Camii mihrabında (51), Ulu Camii harim içinde (Fot.no. 13), Nimetullah Camii mihrabında (Fot.no. 35), Behramlar Camii mihrabında (Fot.no. 71), Hekim Dede Camii mihrabı ve batı duvarına bitişik çeşmede (Fot.no. 79-82), Kara Musa Camii mihrabında (Fot.no. 85), Yusuf Paşa Camii doğu avlu kapısında (Fot.no. 98). Hacı Lütfullah Camii mihrabında (Fot.no. 109), Mevlevihane Camii mihrabında (Fot.no. 144), Hayrullah Camii mihrabında (Fot.no. 157), Narıncı Camii harim giriş kapısında (Fot.no. 163), Pazar Camii mihrabında (Fot.no. 181). Halil-ur Rahman Camii mihrabında (Fot.no. 201) Eski Ömeriye Camii harim giriş kapı köşelerinde (Fot.no. 18), Selahaddin Eyyubi Camii avlu batı taç kapısında (Fot.no. 210) görülmektedir.

3.1.4.5. Sütun Başlıkları

Sütun başlığının lügat manası, "Taştan yapılmış taşıyıcı direk. Eskiden sütun sözü daha çok kagir, silindirsel ayakları anlatmakta kullanılır, Silindir biçiminde dikili taştır."[195] "sütunun taşıdığı, kemer, kubbe, tavan vb. ile birleştiği yayvan ve çıkıntılı kısımdır."[196] Ahşap, taş, mermer malzemeden çeşitleri bulunmaktadır. Urfa'da en çok uygulanan sütun başlığı taş malzemeden yapılanlardır. Uygulanan süsleme ise mukarnas kompozisyonu ve bitkisel tezyinat şeklindedir.

Urfa tarihi camilerinde; Yusuf Paşa Camii avlu doğu giriş kapısı ve mihrabındaki sütunce başlıkları bitkisel tezyinat yapılmıştır (Fot.no. 98-102), Nimetullah Camii mihrabının köşe sütunce başlıkları mukarnas kompozisyonlu yapılmıştır (Fot.no. 35). Çakeri Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 51), Hasan Paşa Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 68), Behramlar Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 74), Hekim Dede Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı ve harim cephe batısındaki çeşme köşelerindeki sütunce başlıklarında mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 79-82). Damat Süleyman Paşa Camii

[195] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 470.
[196] "Kubbealti Lugati - sütun kelimesi anlamı, sütun nedir?", erişim: 07 Eylül 2020, http://www.lugatim.com/s/s%C3%BCtun.

mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 91), Hacı Lütfullah Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı üçgen geometrik motifli (Fot.no. 109), Hüseyin Paşa Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 117) görülmektedir. Hızanoğlu Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 126), Rızvaniye Camii avlu doğu kapısı, harim kapısı ve mihrabındaki sütunce başlıklarında bitkisel süslemeli (Fot.no. 130-135-138), Mevlevihane Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 144), Hayrullah Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonu (Fot.no. 157) uygulanmıştır. Attar Pazarı Camii mihrap köşelerindeki sütunce başlığı mukarnas kompozisyonlu (Fot.no. 181), Selahaddin Eyyubi Camii batı kapısındaki sütunce başlıkları bitkisel süslemeli (Fot.no. 210), Fırfırlı Camii mihrabının köşelerindeki sütunce başlıkları diş motifi (Fot.no. 236-240) uygulanmıştır.

3.1.5. Yazı Süslemeleri

Türk İslam sanatında uygulanan süslemeler arasında yazı süslemesi önemli bir yere sahiptir. Yazı süslemesi, el yazmalarında, kitabelerde, mezar taşlarında görülmektedir. Yazı süslemesini konumuzla ilgili olan kitabelerde ele alacağız.

Urfa tarihi camilerini incelediğimizde kitabelerin, Osmanlıca ve Arapça dilinde yazıldığı görülmektedir. Yapıların en çok taç kapı, mihrap, minber, minare kaidelerinde görülmektedir. Yazı tipleri, nesih hat yazı tarzı kullanılmış bunun yanında Kûfi, Ma'kili hat yazı da kullanılmıştır. Urfa tarihi camilerinde yer alan yazı içerikleri ise Lafzatullah, kelime-i tevhit, ibadet ile ilgili ayet ve hadisler, dört halife isimleri, yapının inşa tarihi, onarım tarihi, bani hakkında bilgi veren yazılar görülmektedir.

Yazı süslemeleri Urfa'da, Dabakhane Camii mihrabında kûfi ma'kili hat yazısı (Fot.no. 64), Nimetullah Camii minare kaidesinin batı yüzünde üç dilimli kemer içerisinde sülüs hat yazısı (Fot.no. 28), Nimetullah Camii harim taç kapısının köşelerinde ahşap pano içerisinde ve kapı alınlığında talik hat yazısı (Fot.no. 31-32-33), Nimetullah Camii harim duvarının güneybatı cephe duvarında üç sıra mukarnas kompozisyonu altında kûfi ma'kili hat yazısı (Fot.no. 30), Çakeri Camii harim giriş kapısında sülüs hat yazısı (Fot.no. 49). Dabakhane Camii güneydoğu avlu giriş kapısı

alınlığında, avlu batı duvarında, avlu taç kapısının batısındaki çeşme üstünde, son cemaat yerinin batı duvarında, avlu kuzey kapısının iç tarafında talik hat yazısı, mihrap alınlığında ma'kili hat yazısı (Fot.no. 56-58-59-60-64) görülmektedir. Hekim Dede Camii harim batı cephe duvarının yanındaki çeşme alınlığında (Fot.no. 79), Kara Musa Camii minaresinin batı yüzünde nesih hattı (Fot.no. 101) Behramlar Camii batı giriş kapısında sülüs hattıyla (Fot.no. 70), Narıncı Camii mihrabında son cemaat yerinde talik hattı (Fot.no. 160-164), Kadıoğlu Camii avlu kuzey cephe duvarındaki çeşme alınlığında talik hattı (Fot.no. 170), Peygamber Camii harim doğu payelerinin batı yüzünde ve mihrabında sülüs hattı (Fot.no. 259-260), Selahaddin Eyyubi Camii batı avlu giriş kapısında, mihrabında, harim kuzey giriş kapısında, harim batı giriş kapısında, harim batı cephe duvarında talik hattı (Fot.no. 210-214-215-216-217), Attar Pazarı Camii harimde yer alan payelerin üstünde sülüs hattı ile yazı süslemesi görülmektedir (Fotoğraf175).

3.2. Süslemelerin Bulunduğu Mimari Öğeler

3.2.1. Dış Mekân

3.2.1.1. Avlu ve Cepheler

Urfa'da tarihi camilerin avlu ve duvarlarında süslemeler görülmektedir. Tarihi camilerde süslemeler özellikle kuzey cephe duvarlarında görülmektedir.

Süsleme, taç kapıların üç tarafını çevreleyen bordürlerde, alınlık kısmında, sütunce başlıklarında, geometrik şekiller, bitkisel süslemeler olarak görülmektedir.

Urfa'da cephe süslemelerinin görüldüğü camiler; Nimetullah Camii, Mevlidi Halil Camii, Hasan Paşa Camii, Hekim Dede Camii, Rızvaniye Camii, Attar Pazarı Camii, Selahaddin Eyyubi Camii, Peygamber Camii, Fırfırlı Camii, Kadıoğlu Camii, Hekim Dede Camii, cephe duvarlarında süsleme görülmektedir.

Nimetullah Camii güneydoğu köşesinde üç sıra mukarnas kompozisyonu altında ma'kili hat yazısı ile yapılan süsleme görülmektedir (Fot.no. 30). Mevlidi Halil Camii imam odası giriş kapısının yanları ve üst tarafında, avlu duvarlarında, bitkisel süsleme, palmet, çini ve yazı ile süsleme uygulanmıştır (Fot.no. 43). Hasan Paşa Camii

harim kuzey cephe duvarında mukarnas kompozisyonlu iki adet mihrabiye ve payelerin kuzey yüzünde yazı süslemesi yer almaktadır (Fot.no. 66). Hekim Dede Camii batı cephe duvarına bitişik yapılan hem güneye hem de batıya bakan iki çeşme yer almaktadır. Çeşmenin alınlığında sekizgen rozet ve yazı panosu, çeşmenin çevresinde mukarnas kompozisyonlu bordür ile çerçeve oluşturacak şekilde üç tarafını kuşatmıştır. Çeşme sivri kemerli, kemerin yanlarında ikişer adet kabara yer almaktadır. Köşelerde yivli sütunceler ve başlıklarında mukarnas kompozisyonu görülmektedir (Fot.no. 80). Hekim Dede Camii kuzey duvar cephesinde pano içerisinde yazı süslemesi ve kitabe görülmektedir (Fot.no. 81). Kadıoğlu Camii avlu giriş kapısının doğusunda zikzak sivri kemerli alınlığında yazı süslemesi olan çeşme yer almaktadır (Fot.no. 170). Attar Pazarı harim kuzey duvarında etrafı iki sıra mukarnas kompozisyonlu altıgen ikişerli pano içerisinde yazı süslemesi, panoların arasında güneş ve palmet süslemesi yer almaktadır. Yazının altında küçük boyutta, yerden yarım metre yükseklikte mihrabiye bulunmaktadır. Mihrabiye kavsarasının yanlarında iki dizi mukarnas görülmektedir (Fot.no. 180). Selahaddin Eyyubi Camii harim batı duvarında derin olmayan bir niş şeklinde etrafı diş motifli kitabe panosu, panonun üstünde üçgen derin olmayan bir niş içerisinde de bitkisel süslemelerin yer aldığı pano görülmektedir (Fot.no. 214). Fırfırlı Camii hariminin tüm cephesinde kaş kemerler, palmet süslemeleri, batı cephesinde mukarnas kompozisyonlu giriş üstü, palmet süslemesi, bitkisel tezyinat ve dam bölümünde köşe kuleleri yer almaktadır (Fot.no. 225-227).

Rızvaniye Camii avlu kuzeyinde medrese duvarında üç dilimli üç sıra sağır kemerler, orta kemer içinde yeşil zemin üzerine altıgen sekiz adet pano yer almaktadır (Fot.no. 132). Selahaddin Eyyubi Camii kuzey avluda yer alan abdesthane girişindeki kemer boyunca diş motifi ve avlu duvarı, revak boyunca balıksırtı süslemesi yer almaktadır (Fot.no. 211-212). Peygamber Camii avlu kuzey revakta çıkıntı şeklinde palmet süslemelerinin ortasında Allah lafzı olan süsleme yer almaktadır (Fot.no. 251). Hızanoğlu Camii son cemaat yeri harimin kuzeyinde değil alışılmış dışında harimin güneybatısında yer almaktadır Urfa tarihi camilerinde tek örnek olan camidir (Fot.no. 139).

3.2.1.2. Harim ve Avlu Taç Kapıları

Taç kapı, "büyük bir yapının zengin biçimde süslenmiş, anıtsal girişine denir."[197] Taç kapılar, yapıdaki diğer kapılara göre daha nitelikli süslemeye sahip, cepheden dışa taşkın, daha yüksek abidevi şekilde inşa edilmektedir.

Taç kapılar, yapıların tezyinatında taş işçiliğinin en nitelikli en güzel süslemelerin yapıldığı, yapıların yüzünü yansıtan önemli bir öğesidir. "Onunla doğal bir bütünlük sağlamaktadır. Süslemelerin oluşturulduğu mimari elemanlarda yapıyı yansıtacak bir şekilde meydana getirilmektedir."[198]

Urfa tarihi camilerinde süslemenin en fazla uygulandığı mimari elemanların başında taç kapı gelmektedir. Taç kapı ile mihrap süslemesi genellikle aynı eksende ya birbirinin aynı ya da yakın süslemelerden oluşturulmaktadır. Urfa tarihi camilerin taç kapı süslemelerinde en fazla uygulanan yerler; kapının üç tarafını çevreleyen bordürlerde, sütunce başlıklarında, alınlık kısmında yoğun olarak görülmektedir. Alınlık kısmında kıvrık dallar, renkli taş işçiliği, palmet uygulanmıştır. Bordürlerde geometrik şekiller ve bitkisel motifler görülmektedir. Bazı taç kapılarda renkli taşların dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulan süslemeler görülmektedir. Bazı taç kapı girişlerinin yan taraflarında kavsarası mukarnas kompozisyonlu mihrabiye nişi görülmektedir. Sütunce başlıklarında mukarnas kompozisyonları ve çiçek motifleri uygulandığı görülmektedir. Taç kapıların alınlık kısmında yazı süslemesi de görülebilmektedir.

Süslemelerin, kabartma, oyma ve renkli taşların dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulduğu görülmektedir. "Estetik bir görünüş ve başarılı bir tasarım; ana bordürde zeminden başlayan süslemenin tekrarlanması, kompozisyonun taç kapının çevresini kesintisiz bir şekilde dolaşarak diğer kanatta yine süsleme tekrarlanmasıyla bitmesine bağlıdır."[199]

Urfa tarihi camilerinde taç kapı süslemeleri; genellikle sütunce başlıklarında mukarnas kompozisyonu, bordürlerde geometrik şekiller; altıgen ve sekizgen sonsuz

[197] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 482.
[198] Semra Ögel, *Anadolu Selçuklularının Taş Tezyinatı*, 1. baskı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966), 145.
[199] Mustafa Bulut, "Anadolu Selçuklu Taç kapılarında Ana Bordür Tasarımları", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 26/44 (19 Mart 2020): 39.

karakterli motifler uygulanmıştır. Geometrik şekillerin merkezinde yıldız veya çiçek süslemesi görülmektedir.

Yapıların cephesinde görülen süsleme en çok kuzey cephe duvarında görülmektedir. Kuzey cephe duvarında en önemli mimari eleman da taç kapıdır. Giriş kapıları içinde taç kapılar diğer cephe kapılarına göre daha nitelikli ve daha süslü yapılmıştır.

Urfa tarihi camilerindeki taç kapılarda uygulanan süslemeler çağdaşı olan yapılardan etkilense de bölgeye has özelliklerle yoğurularak kendi tarzında süslemeler meydana getirmiş fakat nitelik açısından ve uygulanan süsleme çeşitliliği bakımından daha sade daha ikinci sınıf işçiliklidir.

Urfa'da taç kapı süslemesi; Eski Ömeriye Camii, Hacı Yadigâr Camii, Çakeri Camii, Dabakhane Camii, Behramlar Camii, Sultanbeyli Camii, Damat Süleyman Paşa Camii, Yusuf Paşa, Kadıoğlu Camii, Attar Pazarı Camii, Kutbettin Camii, Selahaddin Eyyubi Camii avlu giriş kapılarında süsleme görülmektedir.

Urfa avlu taç kapıları; Ulu Camii avlu doğu girişi alınlığında bitki tezyinatı görülmektedir (Fot.no. 3). Eski Ömeriye Camii giriş kapısında geometrik şekillerden oluşan süsleme uygulanmıştır (Fot.no. 20). Hacı Yadigâr Camii alınlığında altıgen panolar içinde yazı yer almaktadır (Fot.no. 16). Dabakhane Camii batı giriş kapısında palmet bitkisel süslemesi, kapının yanlarında geometrik şekillerden oluşan süsleme, kemer boyunca palmet görülmektedir. Kapının batısında çeşme nişi ve kitabe panosu, mihrabiye nişleri görülmektedir (Fot.no. 56). Dabakhane Camii güneydoğu avlu giriş kapısının alınlıkta ve lentosunda yazı süslemesi mevcuttur (Fot.no. 56). Kutbettin Camii kemer boyunca diş motifi, kemer ortasında bitkisel süsleme, kapını yanlarında rozetler görülmektedir (Fot.no. 188). Damat Süleyman Paşa Camii doğu giriş kapısında bordürlerinde kapıyı çevreleyen geometrik şekillerden oluşan motifler bulmaktadır (Fot.no. 88). Yusuf Paşa doğu kapısında kaş kemer, sütunce başlıklarında bitkisel süslemeler ve alınlığında yazı uygulanmıştır (Fot.no. 98). Rızvaniye Camii doğu giriş kapısı renkli taşların dönüşümlü olarak kullanılarak uygulanan palmet süslemesi, sütunce başlıklarında bitkisel süsleme, girişin alınlığında sarı taş üzerine kabartma tekniği ile kıvrık dallarla bitkisel (Fot.no. 130), Kadıoğlu Camii kapının köşelerinde mukarnas kompozisyonu yer almaktadır.

Harim taç kapıları; Nimetullah Camii, Çakeri Camii, Hüseyin Paşa Camii, Rızvaniye Camii, Selahaddin Eyyubi Camii, Fırfırlı Camii'nde süsleme yer almaktadır.

Nimetullah Camii harim giriş kapısında bir sıra büyük ebatlarda mukarnas kompozisyonlu bordür görülmektedir. Kapı yanlarında ahşap pano üzerine siyah mürekkep ile yazı süslemesi pano etrafında da geometrik şekillerin birbirini örgü şeklinde takip edip çerçeve alt kısmında ise diş motifi oluşturmaktadır (Fot.no. 31-32). Çakeri Camii kapının alınlık ve lentosunda yazı süslemesi uygulanmıştır (Fot.no. 49). Selahaddin Eyyubi Camii batı harim girişinde renkli taş süslemesi palmet ve yazı süslemesi görülmektedir. Kuzey kapısında üç içe geçmiş farklı büyüklükte sivri ve kaş kemer alınlıkta ise yazı uygulanmıştır (Fot.no. 215-216). Fırfırlı Camii iç içe üç sıra kemerli, kapı çerçevesi ve dış kemeri bazalt taştan yapılmıştır. Alınlıkta pembe mermer üzerinde pano içinde yazı uygulanmıştır. Kapı üzerinde mukarnas kompozisyonu palmet ve bitkisel süslemeler yer almaktadır (Fot.no. 234).

3.2.1.3. Minare

Minare, namaz vakitlerini duyurmak amacıyla müezzinlerin üzerine çıkıp ezan okuduğu, yüksekçe silindirik, çokgen veya kare planlı yapılan mimari elemandır.

Urfa tarihi minarelerinde de güney etkileri bariz şekilde görülmektedir. Kaidesi kare, birinci bölümü sekizgen, ikinci bölümü silindirik, üçüncü bölümü on ikigen veya sekizgen şekilde minareler görülmektedir. Urfa'da minareler çoğunlukla silindirik, sekizgen, onikigen bazı minarelerde de hem silindirik hem çokgen bölümler yapılmıştır.

Urfa tarihi cami minarelerinin bir kısmı boyu kısa, birkaç basamakla çıkılacak şekilde yapılmıştır. Genellikle cephe duvarı, taç kapı üstü veya harimin kuzey duvarında bir yerde konumlandırılmıştır.

Urfa tarihi cami minareleri düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. Süslemelerde; bitkisel tezyinatlar palmet, rumi, çiçek, geometrik motifler, çok kollu yıldız, kaval silme, düğüm motifli kaval silme, sağır sivri kemer, diş motifi, çini mozak süslemesi görülmektedir. Süslemelerde; kabartma, oyma, kakma tekniği uygulanmıştır.

Nimetullah Camii, Dabakhane Camii, Kara Musa Camii, Damat Süleyman Paşa Camii, Yusuf Paşa Camii, Hüseyin Paşa Camii, Hızanoğlu Camii, Rızvaniye Camii Hayrullah Camii, Narıncı Camii, Attar Pazarı Camii, Fırfırlı Camii minaresinde süsleme yer almaktadır.

Dabakhane Camii Urfa minareleri arasında süslemenin en fazla uygulandığı ve çini mozaik süslemenin kullanıldığı bir örnektir. Gövdenin alt bölümünde örgü motifli silme yer almaktadır. Orta bölüm iki kaval silme ile bölünmüştür. Bu bölümde ters palmet ve sekiz köseli geometrik şekil yıldız süslemesi üst bölümde ise kabartma tekniği ile düz palmet süslemesi gövdeyi birer sıra çevrelediği görülmektedir. Gövdenin kaval silmelerle bölündüğü bir üst bölümde diş motifi kullanılarak sağır kemer nişi görülmektedir. Kemerlerin ortasında altı köşeli geometrik şekilli içerisinde çiçek olan turkuaz çiniler yer almaktadır. Minarenin şerefe tabanına mukarnas kompozisyonu alt bölümüne yönü aşağı bakan kabartma tekniği kullanılarak palmet dizisi uygulanmıştır. Minare gövdesinin bu bölümünde vazo içerisinde yanlara yayılan çiçek süslemesi, vazonun alt bölümünde altıgen turkuaz çini süslemesi, onikigen olan gövdenin çiçek süslemesi olmayan yüzeylerinde sekiz köşeli yıldız ışıklık açıklığı görülmektedir (Fot.no. 62).

Nimetullah Camii minare kaidesinin batı yüzünde üç dilimli kemer ortasında yazı düzenlemesi, gövdenin alt kısmında bir sıra kabartma tekniği kullanılarak palmet süslemesi uygulanmıştır. Minare gövdesi üç adet silme ile dörde bölünmüştür üstteki silme yivli, burgulu, ortadaki balık sırt, alttaki ise kaval silme şeklinde yapılmıştır. Şerefenin taban bölümünde mukarnas kompozisyonu yer almaktadır (Fot.no. 28).

Damat Süleyman Paşa, Urfa camileri arasında minaresi üç şerefeli olan tek camidir. Süsleme şerefelerde görülmektedir. En üst şerefenin korkuluklarında sekiz köşeli yıldız düzenlemesi ve şerefe tabanında mukarnas kompozisyonu mukarnas altındaki silmenin alt kısmında yönü aşağı bakan palmet süslemesi yer almaktadır. Ortadaki şerefenin korkuluklarında ise üçerli baklava dilimleri görülmektedir. Şerefe tabanında üst sırada küçük alt üç sırada büyükçe yelpaze veya istiridye şeklini andıran süsleme uygulanmıştır. Bu süslemeler altında yönü aşağı bakan palmet süslemesi yer almaktadır. Alttaki şerefenin tabanında ise dört sıra örnek ayağını andıran şekillerle oluşturulmuş süsleme yer almaktadır. Bu şerefenin kapısının üstünde kabartma tekniği

kullanılarak yönü yukarı bakan hilal ve üstünde beş kollu yıldız görülmektedir (Fot.no. 89). Yusuf Paşa Camii iki kaval silme ile üçe bölünmüş süsleme en çok orta bölümle yer almaktadır. Kaideye yakın bölümle bir sıra kabartma tekniği ile palmet süslemesi yer alır. Orta bölümde pencere açıklıklarının etrafında diş motifi üst kısmında da üç tarafını çevreleyen kaval silme görülmektedir. Kaval silmenin üst kısmında turkuaz çini yer almaktadır. Sekizgen olan orta bölümde pencere açıklığı olmayan yüzeylerde diş motifli dikdörtgen pano içerisinde üç dilimli sağır kemer görülmektedir. Her yüzeyde çarkıfelek, bitki süslemeli kabartma rozetler yer almaktadır (Fot.no. 101).

Hüseyin Paşa Camii minaresinde, şerefe korkulukları ajur tekniği uygulanarak iç içe geçmiş geometrik şekiller, şerefe tabanında mukarnas kompozisyonu ve gövdesinde bir sıra palmet ile üçer sıra turkuaz çini süslemesi yer almaktadır (Fot.no. 116). Hızanoğlu Camii minaresinde, ters palmet, kaval silme ve mukarnas kompozisyonu, rozet, altı köşeli yıldız, gül bezek yer almaktadır (Fot.no. 119).

Rızvaniye Camii minaresinde, ajur tekniği uygulanarak geometrik şekiller oluşturulan şerefe korkuluğu, şerefe tabanında mukarnas kompozisyonu, şerefe tabanındaki bölümde balık figürü, aleminde balık figürü yer almaktadır (Fot.no. 131). Hayrullah Camii minaresinde, gövde kısmında bir sıra ters palmet, balıksırtı silme yer almaktadır (Fot.no. 158). Narıncı Camii minaresinde, süsleme şerefe korkuluğunun ajur tekniği ile merkezinde altı kollu yıldız etrafında da silindirik şekiller oluşturacak şekilde uygulanmıştır. Şerefe tabanında dört sıra birbirine birkaç santim aralıklarla üst kısmı zikzak alt kısmı düz derin şeritler oluşturan saksıyı andıran süsleme yer almaktadır (Fot.no. 162). Attar Pazarı Camii minaresinde, kaval düğümlü silme, mukarnas kompozisyonu, yazı süslemesi yer almaktadır (Fot.no. 178).

3.2.2. İç Mekân

3.2.2.1. Mihrap

Mihrap, harimin güney duvarında yer alan, kıble yönünü gösteren ve imamın namaz kıldırdığı yarım daire veya yarım çokgen şeklindeki nişe denir. Urfa tarihi camilerinde süslemenin en çok uygulandığı mimari elemanlardandır.

Mihrap süslemeleri Anadolu Selçuklularında, "XII. yüzyıllarda gelişim göstermiş asıl gelişimini XIV. yüzyıllarda göstermiş ve hem süsleme hem malzemede çeşitlilik artmaya başlamıştır."[200] Uygulanan süslemeler, çini mozaik, mukarnas kavsaralar, geometrik motifler ve bitkisel süslemeler görülmektedir. Süslemeler, Anadolu Selçuklu yapılarında da Osmanlı yapılarında da aynı eksen üstünde yapıldığı görülmektedir. Mihrap süslemeleri de taç kapı süslemeleriyle büyük ölçüde benzerlik gösterecek şekilde uygulanmıştır.

Urfa tarihi camilerin mihraplarında süsleme bordürlerde, alınlık kısmında, kavsarada, sütunce başlıklarında görülmektedir. Bordürlerinde geometrik süsleme ve bitkisel tezyinatlar, sütunce başlıklarında ve kavsarada mukarnas kompozisyonu görülmektedir. Alınlık kısmında genellikle yazı süslemesi, kabara, gülbezek uygulanmıştır. Kabartma tekniği, renkli taşların dönüşümlü sıralanmasıyla süsleme oluşturulmuştur.

Urfa tarihi camilerinde görülen mihrap süslemesi; Eski Ömeriye Camii, Nimetullah Camii, Çakeri Camii, Dabakhane Camii, Hasan Paşa Camii, Behramlar Camii, Hekim Dede Camii, Damat Süleyman Paşa Camii, Yusuf Paşa Camii, Hacı Lütfullah Camii, Hüseyin Paşa Camii, Hızanoğlu Camii, Rızvaniye Camii, Mevlevihane Camii, Attar Pazarı Camii, Selahaddin Eyyubi Camii, Fırfırlı Camii mihraplarında süsleme yer almaktadır.

Eski Ömeriye Camii mihrabında birbirini takip eden oval şekildeki çemberlerin mihrabın üç tarafını çevreleyen bordür oluşturulmuştur (Fot.no. 23). Nimetullah Camii mihrabında, mukarnas kompozisyonlu bordürle mihrabın üç tarafını çevreleyerek çerçeve oluşturulmuştur. (Fot.no. 35). Çakeri Camii sütunce başlıklarında ve kavsarasında mukarnas kompozisyonu yer almaktadır (Fot.no. 51). Dabakhane Camii mukarnas kavsaralı ve mihrabın üst tarafında ma'kili yazı süslemesi yer almaktadır. Hasan Paşa Camii, mihrabın yanları, sütunceleri ve mihrap nişinin kavsaraya kadar sarı ve pembe mermerlerin dönüşümlü yerleştirilmesiyle renkli taş süslemesi uygulanmıştır. Sütunce başlıkları mukarnas kompozisyonlu yapılmıştır (Fot.no. 68). Behramlar Camii, sütunce başlıklarında ve kavsarasında mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Üç dilimli sivri kemerli mihrap üstünde yazı yer almaktadır (Fot.no.

[200] Tuğba Erzincan, "Mihrap" (TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2005), 30: 33.

71). Hekim Dede Camii, kavsarasında ve sütunce başlıklarında mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır (Fot.no. 82). Damat Süleyman Paşa, üçgen baklava dilimli bordür, kavsarası bir uçtan bir uca aynı süsleme görülmektedir (Fot.no. 92). Yusuf Paşa Camii, yivli olan sütuncelerin başlıkları ve kavsara mukarnas kompozisyonludur. Bir sıra mukarnas kompozisyonu ve iç içe geçmiş geometrik şekillerin merkezinde çiçek süslemesi oluşturduğu bordür çerçeve oluşturmuştur (Fot.no. 102). Hacı Lütfullah Camii, kavsarası ve sütunce başlıkları mukarnas kompozisyonu yer almaktadır (Fot.no. 109). Hüseyin Paşa Camii, sütunce başlıkları ve kavsarası mukarnas kompozisyonludur. Üç dilimli sivri kemer uygunlaşmıştır (Fot.no. 117). Hızanoğlu Camii, dışta mukarnas kompozisyonlu iç tarafta geometrik şekillerin iç içe geçmesiyle dairesel şekiller oluşturduğu iki sıra bordür görülmektedir. Altı dilimli sivri kemerli ve kavsarası mukarnaslı yapılmıştır (Fot.no. 126). Rızvaniye Camii, mihrabın yanları ve kavsaraya kadar siyah bazalt taşı ile sarı renkli taşların dönüşümlü dizilmesiyle oluşturulmuştur. Sivri kemeri siyah ve sarı renkli taş malzemeden yapılmıştır, sütunce başlıkları pembe mermerden yapılmıştır Mihrap nişi siyah bazalt ve sarı renkli taşların dönüşümlü zikzak şekilde dizilmesiyle oluşturulmuştur. Kavsarası mukarnas kompozisyonlu sütunce başlığında bitkisel süsleme yer almaktadır (Fot.no. 138). Mevlevihane Camii, mihrap çevresinde mukarnas kompozisyonu ile bordür yer almaktadır. Sütunce başlıkları mukarnas kompozisyonludur. (Fot.no. 144).

Attar Pazarı Camii, at nalı kemerli sarı taş ve siyah bazalt taşı kullanılmıştır. Sütunce pembe mermerden sütunce başlıkları sarı taş malzemeden mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Kavsarada be-ş sıra yelpazeye veya istiridye motifine benzeyen şekiller yer almaktadır (Fot.no. 181). Selahaddin Eyyubi Camii, kavsarası mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır. Mihrap üstünde bulunan yazı panosu geometrik şekillerle oluşturulmuştur (Fot.no. 217). Fırfırlı Camii, sivri kemer ve sütunce başlıklarında diş motifi, kavsarasında bir kemer daha yer almaktadır bir uçtan bir uca yatay düzlemde baklava dilimlerine benzeyen geometrik şekiller görülmektedir. Kavsaranın ortasında istiridye motifi yer almaktadır (Fot.no. 236).

3.2.2.2. Minber

"Minber, nebr kelimesinden türetilmiş, yükseklik anlamına gelmektedir."[201] Minber, cami ve mescitlerde imamın basamak yoluyla üzerine çıkıp hutbe okuduğu yüksekçe yere denir. Minberler, harimde genellikle mihrabın batısında yer almaktadır.

Anadolu Selçuklularında ahşap malzemeden kündekâri tekniğiyle en güzel örnekleri görülen minber, Osmanlı döneminde taş ve mermer malzeme ile inşa edildiği bilinmektedir. Minber süslemesi giriş kapısı, alınlık, yan aynalık, süpürgelik, köşk ve basamak korkulukları ve kubbesinde uygulanmaktadır. Osmanlı döneminde ise mermer malzeme kullanılmaya başlanmıştır.

Urfa tarihi camilerin minberlerinde süsleme; yan aynalık, sahanlık korkulukları, giriş kapısında uygulanmıştır. Süslemeler yan aynalık ve korkuluklarda altıgen, sekizgen, prizmatik uzantılar gibi geometrik şekillerden uygulanmıştır, giriş kapısı ve kapı yanlarında ise kıvrık dallar, palmet, rumi gibi bitkisel tezyinatlar görülmektedir. Kabartma ve şebekeli oyma teknikleri uygulanarak süsleme oluşturulmuştur. Urfa tarihi camilerindeki minberler düzgün kesme taş malzemeden inşa edilmiştir. "Urfa tarihi camilerin süslemeleri genel olarak sade, süslemenin az yapıldığı görülmektedir."[202]

Urfa'daki bazı tarihi camilerin minberleri harimin güney duvarında bir niş içerisinden basamakla çıkılacak şekilde inşa edilmiştir. "Bu tip minberler iki tip olarak inşa edilmiştir. Bunlardan birincisi kıble duvarının doğusunda birkaç basamak yükseklikte, duvar içerisinden on ile on yedi basamaklar arasında bir buçuk veya iki metre yükseklikte kare bir alana çıkılmasıyla oluşturulan tiptir. İkinci tip ise mihrap duvarının doğu ve batısında birkaç basamak yükseklikte duvar içine gömülü şekilde yer alan minber tipidir."[203] Bu tarz minberlerin olduğu yapıları incelediğimizde, iç mekânın yeterli büyüklükte olmadığı camilerde uygulandığı ve harimin böylelikle daha geniş kaldığı söylenebilir. En güzel örneklerini Eski Ömeriye Camii minber ve

[201] Hasol, *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, 356.
[202] Şebnem Özen, *Tarihi Urfa Camii Minberleri* (Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2019), 66.
[203] Özen, *Tarihi Urfa Camii Minberleri*, 70.

vaiz kürsüsünde, Rızvaniye Camii ve Attar Pazarı Camii minberlerinde görmekteyiz (Fot.no. 34,147,206).

Urfa tarihi camileri minber süslemeleri; Ulu Camii'nin minber sahanlığının kemer yanlarında, doğu ve batı yüzünde hilal, yıldız, diş motifi, giriş kapısının alınlığında yazı, yelpazeye benzer şekiller, hilal ve yıldız süslemesi görülmektedir (Fot.no. 9-11). Eski Ömeriye Camii'nin sahanlığında ve kubbesinde süsleme yer almaktadır (Fot.no. 23). Hasan Paşa Camii'nin sahanlık korkuluğunda, sahanlık altı bölümünde ajur tekniği ile geometrik süslemesi görülmektedir. Giriş kapısının ahşap kanatlarında kıvrık dallar ile çiçek süslemesi, kapının basık kemerinde ve yanlarında palmet, hilal içinde palmet süslemesi, dilimli dış kemer üzerinde ters ve düz üst üste iki palmet görülmektedir (Fot.no. 68-69).

Yusuf Paşa Camii'nin, minber giriş kapısı ve kubbe taban kenarlarında mukarnas kompozisyonlu bordür, taç bölümü ön yüzünde bitkisel süslemeler bulunmaktadır. Basamak korkulukları burgu motifli silme ve sekiz köşeli yıldız süslemesi yan aynalıkta diş motifli açıklık yer almaktadır (Fot.no. 104-105). Hüseyin Paşa Camii'nin minber yan korkuluğunda, yan aynalıkta, sahanlık altında ajur tekniğiyle geometrik şekiller uygulanmıştır. Dilimli kubbeyi taşıyan sütunların başlık ve tabanları mukarnas kompozisyonu yer almaktadır (Fot.no. 118). Hızanoğlu Camii'nin minber korkuluklarında ajur tekniği ile geometrik süsleme yer almaktadır (Fot.no. 120). Rızvaniye Camii'nin minber korkuluk ve kubbesinde ajur tekniği ile geometrik ve bitkisel süsleme yer almaktadır (Fot.no. 139). Attar Pazarı Camii'nin ahşap malzemeden yapılan minberin korkulukları ve alt yüzünde süsleme yer almaktadır (Fot.no. 182). Halilurrahman Camii'nin minber tabanında geometrik şekiller ve yivli sütunce ile süsleme yer almaktadır (Fot.no. 199). Selahaddin Eyyubi Camii'nin minber yan aynalığında bitkisel süsleme ve ajur tekniği ile geometrik süsleme yer almaktadır (Fot.no. 218). Fırfırlı Camii'nin minber giriş kapısında bitkisel süsleme, hilal, yıldız süslemesi, sahanlık sütununda yivli sütunlar, sekizgen rozet, diş motifi süslemesi yer almaktadır (Fot.no. 235).

3.2.2.3. Kubbe ve Üst Örtü

Kubbe, kürenin yarım şekliyle oluşturulmuş bir mimari oluşumdur. Kubbe cami mimarisinde de yoğun olarak kullanılmıştır. Urfa tarihi camilerinde de kubbenin

hem mihrap önü hem de harimin üstünü örten bir üst örtü olarak karşımıza çıkmaktadır. Urfa tarihi camilerinde uygulanan kubbeler de zaman içinde değişim ve gelişim göstermiştir.

Ulu Camii, Nimetullah Camii, Rızvaniye Camii, Attar Pazarı Camii, Halil ur Rahman Camii, Fırfırlı Camii'nde yer almaktadır.

Ulu Camii kubbe kasnağında bir sıra şerit halinde mukarnas kompozisyonu yer almaktadır (Fot.no. 10). Nimetullah Camii kubbe geçiş elemanı tromplarda sekiz sıra mukarnas kompozisyonu uygulanmıştır (Fot.no. 37). Rızvaniye Camii kubbe kasnağında bir sıra sağır kaş kemer, kemer başlangıçlarında ikişer mukarnas ve kasnağın üst kısmında yivli bir silme görülmektedir (Fot.no. 140). Attar Pazarı Camii harim üst örtüsünde kaburgalı yıldız tonoz, ortasında sekizgen geometrik şekil içerisinde sekiz kollu yıldız ve yelpazeye benzer şekiller yer almaktadır. Avlu kuzey girişin eyvan üst örtüsünün ortasında da sekiz kollu yıldız süslemesi görülmektedir (Fot.no. 179-183). Fırfırlı Camii harim orta kubbeye geçişlerinde yarım kubbe dört dilimli kaş kemer, yatay bir sıra mukarnas kompozisyonu, yanlarında üçgen pano içerisinde çiçek süslemeleri, diğer kubbeler ise dilimli uygulanmıştır. Kemer başlangıçlarında da mukarnas kompozisyonu uygulandığı görülmektedir (Fot.no. 224-243).

3.2.2.4. Zeminler

Urfa tarihi camilerinde zemin süslemeleri renkli taşların dönüşümlü sıralanmasıyla veya renkli taşların kakma tekniği kullanılarak oluşturulmuştur.

Urfa tarihi camilerinde görülen zemin süslemesi; Ulu Camii ve Selahaddin Eyyubi Camii zemininde yer almaktadır. Ulu Camii harime girişi sağlayan ortadaki ana giriş kapısının zemininde renkli taş ve renkli mermer kullanılarak mozaik tekniği ile sekiz kollu yıldız motifi yapılmıştır (Fot.no. 6). Selahaddin Eyyubi Camii harime girişi sağlayan batı kapısının zemininde bazalt ve sarı nahit taşı ile uygulanmıştır (Fot.no. 215).

3.3. Malzeme ve Teknikler

3.3.1. Taş Malzeme

Anadolu'da yapı ve süsleme malzemesi olarak en fazla taş kullanımı tercih edilmiştir. Taşın tercih edilmesinde sağlam, uzun ömürlü, kolay ulaşılabilen olması temel etkenlerden olmuştur.

"Anadolu mimarisinde hemen her dönemde mimarinin ana malzemesi olarak taş kullanılmıştır. Bunun en büyük sebebi taşın coğrafi konumu ve bölgenin jeolojik yapısı nedeniyle Anadolu coğrafyasında bol bulunmasıdır."[204]

"Orta Anadolu'da kalker- kireç taşı yoğun olarak bulunduğu göz ardı edilemez. Anadolu'da ender bulunan mermer ise önem arz eden yapılarda kullanılmış, diğer yapılarda kalker taşı, bazı yapılarda da renklerin zıtlıklarından faydalanılarak tezyinat oluşturulmuştur.

"Anadolu taş tezyinatının gelişmesini belirleyen genel şartlar, kendine özgü mimari süsleme yapabilme imkânı, yerli ustaların bölgesel işçilik özellikleri ve kısmen devşirme malzemeden gelmektedir."[205]

"Anadolu Selçuklu, taşı özellikle dini ve sivil eserlerinin kapılarında büyük ustalık ve incelikle bezeyerek Anadolu'ya özgü bir tarz yaratılmıştır. Selçuklular, ana malzemenin tuğla olduğu İran Selçuk mimarisinden sonra, Anadolu'ya yenilikler getirmişler. Taş süslemenin taç kapılardan başka kullanılma alanı minare, mihrap, minber, konsol, kemer, eyvan, profiller, pencere kemerleri, tonozlar ve sütun başlıklarıdır."[206] "Birçok mimari yapıda taşın tercih edilmesinin temel nedenlerinden sağlam, uzun ömürlü, görsel anlamda daha estetik olması yatmaktadır."[207]

Urfa tarihi camilerinin mimari yapı ve süslemelerinin temel malzemesi taştır. Urfa'daki taş ocaklarından çıkarılan kireç taşı yumuşak, işlemeye elverişli ve kolay ulaşılabilir olmasından dolayı en çok tercih edilen taş çeşidi olmuştur.

---

[204] Baş, *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*, 252.
[205] Mülayim, *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler*, 54.
[206] Öney, *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*, 9.
[207] İkbal Erbaş, "Taş ve Taş Yapı Kültüründe değişim ve Dönüşüm", *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi* 2/1 (18 Temmuz 2018): 31.

Kireç taşı dışında kullanılan diğer bir taş çeşidi ise bazalt taşıdır. Kuzey Suriye'de uygulanan süslemelerden etkilenilmiş özellikle işlemesi zor olan bazalt ve mermer taşlarının Zengîler tarafından dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulan renkli taş süslemesi Urfa'da da uygulanmıştır. "Suriye taş süslemeleri silme, mukarnas ve renkli kakma geçmelerden oluşturulan kompozisyonlar uygulanmıştır. 1120'den sonra Konya'da uygulanmaya başlandığı görülen geçmeli kemerler, çift renkli mermer kakmaların Anadolu'ya Suriye'den geçtiği bilinmektedir."[208]

3.7.1.1. Taş Çeşitleri

Urfa tarihi camilerinde de yapı malzemesi ve süsleme olarak en fazla kireç-kalker taşı olan düzgün kesme taş kullanılmıştır. Yapıların süslemelerinde malzeme olarak kireç taşı, bazalt (karataş) ve farklı renklerde mermerler kullanılmıştır. Volkanik bir dağ olan Karacadağ'dan püsküren lavlardan oluşan bazalt taşı Viranşehir ve Siverek'te yoğun olarak bulunmaktadır. "Kireç taşı-kalker taşı ise Urfa merkez, Halfeti ve Birecik'te taş ocakları bulunmaktadır."[209]

Urfa tarihi camilerinin taş tezyinatında kalker-kireç taşının yoğun olarak kullanılmasında Urfa çevresinde taş ocağı bulunması, kolay ulaşılır olması en büyük etkenlerdendir. Bölge iklim koşullarına uygun yapıda olması, kolay işlenebilmesiyle bölge ustalarının bu taş çeşidine aşina olmasını sağlamıştır.

Yapılarda kullanılan taşların özelliklerine bakıldığında;

Bazalt taşı bölgede bulunan volkanik dağ olan Karacadağ'ın püskürüğünden oluşmaktadır ve yörede en çok bulunan taş çeşitlerindendir. Bazalt taşlar sert yapıda olduğundan işlemesi zor ve dayanıklıdır. Bu özelliklerinden dolayı farklı renkte taşların dönüşümlü olarak sıralanmasıyla oluşturulan süslemede kullanılmıştır.

Kireç-kalker taşı (Nahit taşı) Urfa çevresinde eski çağlara kadar uzanan taş ocaklarının bulunduğu bilinmektedir. Yumuşak ve işlemesi kolay bir taş çeşididir. Rüzgâr ve suya temas ettikçe sertleşen, direnç kazanan bir taş cinsidir. Bu

[208] Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 1966, 119,120.
[209] Okay Gürpinar v.dğr., "Birecik Şanlıurfa Yöresinin Temel Jeolojik Özellikleri ve Jeolojik Miras Envanteri", *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, 2 (01 Mart 2004): 163.

özelliklerinden dolayı pek çok yapıda kalker-kireç taşıyla bitkisel tezyinatlar ve geometrik motifler oluşturulmuştur.

Bazalt taşı kullanılan camilerde, genellikle sütun veya payelerde, sütuncelerde, taç kapıların kemerlerinde, mihrapta kullanılmıştır. Bazalt taşı kullanılan yapılar; Fırfırlı Camii Harim giriş kapısı çevresi ve müezzin mahfilinde (Fot.no. 243,244), Hüseyin Paşa Camii harim giriş kapısında ve harimde payelerde uygulanmıştır (Fot.no. 131). Rızvaniye Camii avlu taç kapısı, harim taç kapısı ve mihrabında (Fot.no. 146-156), Selahaddin Eyyubi Camii batı taç kapı girişinde, harimin batı giriş kapısında ve zemininde (Fot.no. 224), Attar Pazarı Camii mihrabında (Fot.no. 205) görülmektedir.

Mermer kullanılan yapılar; Ulu Camii harim taç kapısının zemininde (Fot.no. 6), Hasan Paşa Camii mihrap ve minberinde (Fot.no. 89,90), Pazar Camii mihrabındaki sütuncelerde (Fot.no. 205), Rızvaniye Camii mihrabının sütunce başlıkları ve bir sıra niş boyunda (Fot.no. 156) görülmektedir.

3.3.1.2. Taş Renkleri

Urfa tarihi camilerinde kullanılan taş renkleri; kalker-kireç taşı denilen sarı nahit taşı ve beyaz kesme taş, volkanik püskürük taşı olan siyah ve koyu kahverengi bazalt taşı ve sarı, pembe, beyaz, gül kurusu renklerinde mermer taşı kullanılmıştır.

Bazalt taşı ve mermerin işlenmesi zor olduğundan farklı renkte taşların dönüşümlü sıralanmasıyla veya kakma tekniği kullanılarak süsleme oluşturulmuştur. Rızvaniye Camii avlu taç kapısı, harim giriş kapısında, mihrabında (Fot.no. 146-156), Selahaddin Eyyubi Camii avlu taç kapısında ve harim batı girişinde (Fot.no. 224), Hüseyin Paşa Camii harim giriş kapısında (Fot.no. 131), Attar Pazarı Camii mihrabında (Fot.no. 205), Eyyubi medresesinin taç kapısında (Fot.no. 275), Gümrük Hanı kuzey ve doğu cephesinde (Fot No 276) uygulanmıştır. Kullanılan renkler genellikler koyu kahverengi, siyah bazalt taşı ve sarı, beyaz kalker taşlarının dönüşümlü sıralanmasıyla süsleme oluşturulmuştur.

Mermer kullanılarak uygulanan süslemeler; Ulu Camii harim taç kapı girişinin zemininde siyah bazalt, sarı, beyaz, pembe, beyaz renkli mermerlerin kakma tekniği uygulanarak çok kollu yıldız geometrik süslemesi yapılmıştır (Fot.no. 6,13). Hasan

Paşa Camii mihrap ve minberinde pembe, sarı renk mermer kullanılmıştır. Gümrük hanı taç kapı girişi de sarı, pembe, beyaz renkli mermer kullanılmıştır (Fot.no. 277).

3.3.2. Teknikler

Urfa tarihi camilerindeki taş süslemelerde en çok görülen teknikler; oyma, kabartma, ajur tekniği (delik işi) kakma tekniğidir. İşlemesi zor olan bazalt ve mermer ise farklı renkli taşların dönüşümlü sıralanmasıyla oluşturulan teknikle veya kakma tekniği ile süsleme uygulanmaktadır. (Fot.no. 6).

3.3.2.1. Kabartma Tekniği

"Bir yüzeyi alçaklı yüksekli değerlendirerek bir biçimin ortaya çıkarılmasıdır. Çıkıntılar hafifse alçak kabartma, çıkıntılar derinse yüksek kabartma denilmektedir."[210]

Urfa tarihi camilerinde en çok tercih edilen süsleme tekniklerinden biridir. En fazla taç kapı, minare, mihrap, minberde görülmektedir. Palmet, rumi, rozet, geometrik şekiller uygulanmıştır. Nimetullah Camii harim taç kapısında ve mihrabında (Fot.no. 42,46), Ulu Camii avlu doğu giriş kapısı alınlığında (Fot.no. 3), Hızanoğlu Camii mihrabında ve minaresinde (Fot.no. 139,143), Rızvaniye Camii harim giriş kapısının sütuncelerinde (Fot.no. 153), Attar Pazarı Camii avlu taç kapısında ve minaresinde (Fot.no. 200,202), Selahaddin Eyyubi Camii avlu taç kapısı alınlığında, sütunce başlıklarında, harim batı duvarında ve pencere pahlarında (Fot.no. 224,228,235), Fırfırlı Camii harim batı giriş kapısı üstünde, cephe duvarlarında, tromplarda (Fot.no. 243,256), Halilurrahman Camii güney cephe duvarında (Fot.no. 22), Yusuf Paşa Camii mihrabında (Fot no 119) görülmektedir.

3.3.2.2. Kakma Tekniği

"Kakma tekniği, bir malzeme üzerine oyuklar meydana getirerek, başka bir malzemenin yerleştirilmesiyle (kakılmasıyla) oluşan bir tekniktir. Türk el sanatlarında, maden üzerine değerli taş ya da maden ve ahşap üzerine sedef, bağa, fildişi, kemik ve

[210] Adnan Turani, *Sanat Terim Sözlüğü*, 3. (Ankara: Toplum Yayınevi, 1975), 57.

başka renkte yine ahşabın kakılmaktadır."[211] "Maden, ahşap, fildişi, bağa, mermer gibi malzeme üzerine istenen motife göre açılan yuvalara farklı renkte aynı cinsten veya farklı cinsten, genellikle daha kıymetli malzemeden kesilmiş parçaların yerleştirilmesiyle yapılan bir süsleme türüdür."[212]

Kakma tekniği Urfa tarihi camilerinde farklı renkli mermer malzeme ile uygulanmıştır (Fot.no. 6). Bir diğer kakma tekniği uygulanan yapı ise Dabakhane Camii minaresidir, turkuaz renkli mozaik çiniler uygulanmıştır. Minaredeki çini mozaiklerin bazıları tahrip olsa da büyük çoğunluğu özgünlüğünü korumaktadır (Fot.no. 83). Kakma tekniğinin uygulandığı diğer bir örnek ise Rızvaniye Camii özgün harim kapı kanatlarıdır. Kündekâri ve kakma tekniği ile geometrik şekiller ve bitkisel tezyinatın uygulandığı güzel ve tek örnektir (Fot no 155).

Zeminlerde mozaik kakma tekniği kullanılmıştır. Bazı yapılarda Zengî mimarisini yansıtan renkli taşların dönüşümlü olarak dizilmesiyle oluşturulmuş süsleme görülmektedir.

3.3.2.3. Ajur veya Delik işi (Şebekeli Oyma) Tekniği

Şebekeli oyma, malzemenin geometrik motif veya bitkisel tezyinat oluşturacak şekilde yüzeyin tamamen oyularak istenilen kompozisyonu oluşturmak için kullanılan süsleme tekniğidir. Anadolu Selçukluları tezyinatında özellikle en fazla ahşap malzemelerde uygulanan; miner korkuluklarında, kapı ve pencere kanatlarında, rahle, kürsülerde uygulanmıştır.

Urfa tarihi camilerinde; minber korkuluğu, minber kubbesi ve minber aynalıklarında, rozetlerde, taç kapı ve minare şerefe korkuluğunda işlemesi kolay olan kalker-kireç taşı kullanılarak geometrik motifler, bitkisel tezyinatlar oluşturulmuştur.

Rızvaniye Camii minber kubbesi, harim giriş kapı aynalığında bitkisel tezyinat, mihrabın yanlarında yer alan havalandırma boşluklarında geometrik motifler (Fot.no. 156,157,159,160), Selahaddin Eyyubi Camii minber korkuluklarında, müezzin

[211] Nevin Ayduslu, "Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Kakma Çiniler Ve Günümüz Sanatından Bir Kaç Örnek", *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 29 (18 Kasım 2013): 18.
[212] Nebi Bozkurt, "Kakmacılık- TDV İslâm Ansiklopedisi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, erişim: 28 Aralık 2020, /kakmacilik.

mahfilinin korkuluğunda, avlu duvar korkuluklarında, abdesthane korkuluğunda geometrik motifler (Fot.no. 225,226,232,233), Hüseyin Paşa Camii miner korkuluklarında ve yan alınlığında (Fot.no. 135). Yusuf Paşa Camii minber korkuluğunda (Fot.no. 121), Hızanoğlu Camii minber korkuluğunda geometrik motifler (Fot no 137), Hasan Paşa Camii minber yan aynalıklarında ve minber korkuluğunda geometrik motifler (Fot.no. 90) görülmektedir.

3.4. Yapılardaki Süslemelerin Değerlendirilmesi

Urfa tarihi camilerindeki taş süsleme programı incelendiğinde XII. ve XX. yüzyıl arasında inşa edilen camilerin taş süslemelerinde bir program uygulandığı tespit edilmiştir. XII. yüzyıldan itibaren Eyyubiler, Zengîler dönemlerinde yapılan süslemelerin daha az nitelikli, ikinci sınıf işçilikli ve süslemelerin uygulandığı mimari elemanların sınırlı tutulduğu gözlemlenmiştir. XV. ve XVIII. yüzyıllarda Osmanlı döneminde uygulanan süslemelerin daha nitelikli ve süslemelerde farklı motif ve kompozisyonların görülmeye başlandığı, bu dönemlerde süslemenin daha zengin olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı Döneminde yapılan motifler daha niteliklidir. Bu dönem eserlerinde en fazla geometrik motifler ön plana çıkmaktadır.

İlk dönemlere göre Osmanlı döneminde kullanılan malzemeler aynı olmakla birlikte kullanım şekli ve süsleme niteliği, motif çeşitliliği farklılık göstermektedir. Malzeme ve teknik daha nitelikli kullanılmaya başlanmıştır.

Urfa tarihi camilerinin çağdaşı ve diğer merkezlerdeki taş süslemelerin daha nitelikli, birinci sınıf işçilik ile uygulandığı, kullanılan malzemenin daha çeşitli olduğu tespit edilmiştir. Süslemelerdeki malzeme ve kompozisyon, motif benzerlik gösterse de Urfa'daki taş süsleme daha az niteliklidir.

Diyarbakır'da Behram Paşa tarafından inşa ettirilen Behram Paşa Camii (1564-1572) taç kapısında mukarnas kompozisyonlu bordürleri, iç içe geçmiş geometrik süslemeli mihrap bordürü, dilimli kavsara kemeri, sarkıt mukarnaslarıyla Urfa Nimetullah Camii (1500) taç kapı çevresindeki mukarnas kompozisyonlu çerçevesi benzerlik göstermektedir. Gaziantep Şeyh Fetullah Camii (1563) harim taç kapısındaki

kavsara sarkıt mukarnas kompozisyonu, Urfa'da Nimetullah Camii (1500) taç kapı kavsarasında yer alan sarkıt mukarnaslarla benzerlik göstermektedir (Fot no 42).

XVI. yüzyıla ait en eski tamirat kitabesine göre tarihlendirilen Diyarbakır'daki Safa Parlı Camii (1531-1532) hariminin kuzey cephe duvarında yer alan pencere alınlığındaki düğüm motifi, Nimetullah Camii (1500) harim taç kapısının köşelerindeki kitabe panosunun çevresindeki düğümlü motiflerle aynıdır. (Fot no 45).

Urfa Yusuf Paşa Camii (1709) ve Nimetullah Camii (1500) taç kapı çevresindeki bordürlerinde uygulanan mukarnas kompozisyonu, birbirine girift sekizgen geometrik motiflerin merkezindeki kabartma tekniği kullanılarak yapılan çiçek tezyinatları, Diyarbakır İskender Paşa Camii (1551/1554), Ali Paşa Camii (1534-1537) ve Behram Paşa Camii (1564-1572) harim taç kapı bordürlerindeki mukarnas kompozisyonlarına ve mihrap bordürlerindeki birbirine girift sekizgen geometrik süslemelere benzerlik göstermektedir (Fot.no. 42,46,119).

Şebekeli oyma tekniği; Rızvaniye Camii minber kubbesi, harim giriş kapı aynalığı, mihrabın yanlarında (Fot.no. 156), Selahaddin Eyyubi Camii minber korkuluklarında (Fot.no. 232,233), Hüseyin Paşa Camii miner korkuluklarında ve alınlığında (Fot.no. 135) görülmektedir. Kabartma tekniği; Ulu Camii doğu giriş kapısı alınlığında (Fot.no. 2,3), Halilurrahman Camii güney cephe duvarında (Fot.no. 22), Eski Ömeriye Camii harim sütun tabanlarında (Fot No 36), Nimetullah Camii Harim duvarının güneydoğu köşesinde (Fot.no. 41), Dabakhane Camii avlu taç kapısında (Fot No 74), Dabakhane Cami minaresinde (Fot.no. 83), Attar Pazarı Camii minaresinde (Fot.no. 201) geometrik ve bitkisel süslemeler görülmektedir.

"Eyyubi mimari tezyinatının en önemli özelliklerinden biri çok renkli mermer kakmalarla bezenmiş olan mihraplardır. Önceleri Suriye'de Zengî sanat çevresinde görülen bu tip mihrap süslemeleri Eyyubilerden sonra Memluk sanatında bütün cepheyi kaplamıştır."[213] "Suriye taş süslemeleri silme, mukarnas ve renkli kakma geçmelerden oluşturulan kompozisyonlar uygulanmıştır. 1120'den sonra Konya'da uygulanmaya başlandığı görülen geçmeli kemerler, çift renkli mermer kakmaların Anadolu'ya Suriye'den geçtiği bilinmektedir."[214]

[213] Engin Beksaç, "Eyyubiler", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 1995.
[214] Ögel, *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, 1966, 119,120.

Renkli taş kullanılarak oluşturulan tezyinat, Diyarbakır, Mardin, Gaziantep, Urfa ve Nizip'te yani kuzey Suriye'ye yakın olan yerlerde yoğun olarak görülmektedir. Nadiren de olsa ustaların bu süslemeyi İç Anadolu'ya Ege'ye kadar bu süslemenin uygulandığı görülmektedir. "Bu bölgede Eyyubi ve Memluk egemenliği güneydoğu etkilerini Kapadokya'ya kadar uzatmıştır. Güneydoğu daha çok Suriye'nin bir uzantısı olarak ele alınması gereken bir bölgedir. Fakat renkli taş işçiliğinin etkisi, Beylikler döneminde Ege kıyılarına kadar uzanmaktadır."[215]

"Renkli taş süslemesi ile bazı geometrik tezyinatın XI. ve XII. yüzyıllarda kuzey Suriye'den Güneydoğu Anadolu'ya geldiği bilinmektedir."[216]

Urfa'daki tarihi camilerin bir kısmında renkli taşların bir araya getirilmesiyle yapılmış süsleme bulunmaktadır. Bu süslemeler genellikle taç kapı, mihrap ve cephe duvarlarında farklı renkli taşların dönüşümlü sıralanmasıyla oluşturulmuştur. Yapıların zeminlerde ise renkli taş veya mermerlerin kakma tekniği uygulanarak oluşturulduğu görülmektedir.

Memlük ve Zengî mimarisini yansıtan renkli taş süslemesini Urfa örneğinde de hem sivil hem dini yapılarda görmekteyiz. "VIII. XIII. Ve XIV. yy'larda Emevi ve Memlukler döneminde restorasyonlardan geçen Hama Ulu Camii"[217] dönemlerini yansıtan süslemelere güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Yapının zemininde renkli taş süslemesini; Urfa'da Ulu Camii'nin harim taç kapısı zemininde, Selahaddin Eyyubi harim batı giriş zemininde görülmektedir. Dar bir alanda uygulanmıştır fakat Gaziantep Boyacı Camii (1357) ve Kozanlı Camii (1647) avlu zemininde renkli taşların avluya yayıldığı görülmektedir (Fot.no. 6,280,281).

Komşu sanat merkezlerinde uygulanan renkli taş süslemeleri, Urfa'da uygulanan renkli taş süslemelerine göre motif çeşitliliği ve kompozisyon açısından daha işçilikli daha nitelikli uygulanmış ve renkli taşların renk çeşitliliği daha fazladır. Diyarbakır'da Safa Parlı Camii (1531-1532), Fatih Paşa Camii (1516-1521), Ali Paşa Camii (1534-1537), İskender Paşa Camii (1551-1554), Behram Paşa Camii (1564),

[215] Mesut Gül, *Güneydoğu Anadolu'daki İslam Mimarisinde Renkli Taşın Süsleme Amaçlı Kullanımı* (Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015), 23-24.
[216] Mülayim, *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler*, 61.
[217] John Warren, *Architecture of the Islamic World* (London, 1978), 234.

Hüsrev Paşa Camii (1521-1531), Şeyh Mutahhar Camii'nde (1500), Gaziantep'te Bostancı Camii (1574), Şeyh Fetullah Camii (1563) (Fot.no. 282), Ağa Camii (1554) (Fot.no. 279), İhsan Bey Camii (18. yüzyıl), Eyüpoğlu Camii 81586) (Fot.no. 278), Handan Bey Camii (1647-1791), Boyacı Camii (1357), Nuri Mehmet Paşa Camii'nde (1786) süslemeler farklı olsa da uygulanan renkli taş işçiliği bağlamında benzerlik göstermektedir. Mardin'de Latifiye Camii (1371) taç kapısında uygulanmıştır. Süslemeler genellikle taç kapılarda, mihraplarda, pencerelerde, zemin ve cephe duvarlarında uygulanmıştır. Nitelik, işçilik Urfa'daki işçiliğe göre daha iyi uygulanmıştır. Renkli taşlar Urfa'da harim taç kapısı, avlu taç kapısı, mihraplarda görülüyorken, Diyarbakır ve Gaziantep'te renkli taş işçiliğinin uygulandığı camilerde süsleme; mihrap, minber, pencere, zeminler ve cephe duvarlarını da kapsayacak şekilde yapılmıştır.

Renkli taş süslemesi Zengî ustaları tarafından farklı bölgelere gidilerek birçok toplumu etkisi altına almıştır. "Suriyeli sanatçılar tarafından uygulanan iki rengin dönüşümlü olarak kullanılmasından oluşan çizgili duvar ve yer döşemesi Anadolu Selçuklu ve Osmanlı mimarlarını da etkilemiştir. Suriye'deki Humus Ulu Camii'nin renkli taş döşemeleri Gaziantep'teki Şirvani, Bostancı, Hacı Nasır, Handan Bey, Karatarla, Nuri Mehmet Paşa, Tahtani camilerindeki uygulamalarla benzerlik görülmektedir."[218]

Urfa tarihi camilerinde uygulanan süsleme ne kadar komşu şehirlerdeki sanat ortamıyla ve çağdaşlarıyla etkileşim halinde olsa da farklılıklar her zaman mevcudiyetini korumuştur. Bunun en belirgin sebeplerinden biri de "Anadolu sanatının birbirinden farklı, özgür olması dini bir programa tabi olma gerekliliği bulunmamasına bağlıdır. Merkezi bir kurumlaşma dini yapılara bağlayıcı bir program belirlememiştir. İslam ülkelerinde cami yapılarının birbirinden farklı olabilmesi bu sayede mümkün olabilmiştir."[219]

Urfa'da tarihi camilerde görülen taş süslemenin benzer örnekleri yine Urfa'da İslami döneme ait diğer yapı türlerinde de görülmektedir. Özellikle sivil mimari örnekleri olan evlerde yoğun taş süslemeyle karşılaşılmaktadır. Süslemeler avluya

[218] Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", *Sanat Tarihi Dergisi* 25/1 (17 Ağustos 2016): 96.
[219] Ögel, *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*, 1994, 62.

girişi sağlayan kapı girişinde, pencere pahlarında, avlu iç duvarlarında ve evlerin içinde görülmektedir. Özellikle "Taş üzerine işlenmiş çeşitli bitkisel motif, rozet, mukarnas ve yıldızlar avlu cephelerinde uygulanması Urfa'ya özgüdür."[220]

[220] Zahide Akkoyunlu, *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri* (Gazi Üniversitesi, 1988), 195.

SONUÇ

Türk İslam sanatında süsleme, özellikle taş süsleme mimariye bağlı süslemeler İslam döneminde çok nitelikli örneklerle karşımıza çıkmaktadır. Büyük Selçukluların ve Anadolu Selçukluların temellerini oluşturup gelişim gösterdiği XII. yüzyılda en güzel en gelişmiş örnekleri verilen Türk süsleme sanatı, Osmanlı ile gelişim göstermeye devam etmiş ve XVI. yüzyılda Türk süsleme sanatının doruk noktası olmuştur. Anadolu'da yüzyıllarca oluşturulan mimari süslemelerin etkisinde kalan Urfa'da, yörede yoğun olarak kullanılan taş malzemelerle süsleme oluşturulmuştur.

Urfa'daki tarihi camilerde bulunan taş süslemeleri XII. ve XVIII. yüzyılları arasında Zengî, Eyyubi ve Osmanlı dönemlerine ait yapılarda görülmektedir.

Urfa'daki tarihi camilerde taş süsleme, mihrap, minber, taç kapı, minare gibi mimari elemanlarda yoğunlaşmıştır. Süsleme örnekleri az da olsa yapıların zeminlerinde de görülmektedir. Taş süslemeler mihrapta; üç tarafı çevreleyen bordürlerde, alınlık kısmında, sütunce başlıklarında, kavsaralarda görülmektedir. Minberlerde; yan aynalık, basamak ve sahanlık korkuluklarında, minber giriş kapısında görülmektedir. Taç kapılarda, kapıların üç tarafını çevreleyen bordürlerinde, sütunce gövde ve başlıklarında, yan duvarlarında, aynalık bölümünde, kemelerinde görülmektedir. Minarelerde; kaidelerinde, gövdelerinde, şerefe korkulukları ve şerefe altlarında bulunmaktadır. Taş süslemeler ayrıca yapıların kubbe kasnaklarında, nadiren de olsa pencere pahlarında ve taç kapının önündeki zeminlerde de uygulanmıştır.

Urfa'daki tarihi cami süslemelerinde geometrik, bitkisel, mimari, figürlü ve yazı olmak üzere beş farklı süsleme görülmektedir. Bu süslemelerden en çok yapılanı geometrik süslemedir. Geometrik kompozisyonlarda, geometrik altıgen, sekizgen çok kollu yıldızlar, geometrik şekillerin merkezinde yer alan çiçek veya çarkıfelek motifleriyle yapılmış süslemeler görülmektedir.

Tarihi camilerde bitkisel süslemeler geometrik süslemeden sonra en çok görülen kompozisyonlardır. Süslemede, palmet, kıvrık dallar, rumi ve çiçek motifleri ile yapılmış motif ve kompozisyonlar görülmektedir.

Figürlü süsleme cami süslemelerinde en az görülen gruptur. Figürlü süslemelerde, ejdere benzeyen yılan ve balık gibi hayvan figürleri görülmektedir.

Camilerde yazı daha çok kitabe olarak karşımıza çıkmaktadır. Yazı tipi olarak, ta'lik, celi sülüs, rika, kufi, ma'kili, nesih hüsn-ü hat yazıları tarzı görülmektedir.

Urfa tarihi camilerindeki süslemelerde yoğun olarak kullanılan malzeme kireç-kalker taşı olmuştur. Taş ocaklarından çıkarıldığında yumuşak ve işlemeye elverişli olmasından ve zamanla hava ve su ile temas ettikçe sertleşmesinden uzun ömürlü olması gibi sebeplerle tercih edilmiştir. Tarihi camii süslemelerinde bazalt taşı ve mermer de kullanılmıştır.

Urfa tarihi cami taş süslemelerinde yapım tekniği olarak yüksek kabartma, alçak kabartma, kakma, ajur (delik işi) teknikleri kullanılmıştır. Bu tekniklerden en çok kullanılanı ise kabartma tekniğidir.

Urfa tarihi camilerinde görülen taş süslemede, bir süsleme programının olduğu tespit edilmiştir. Süslemelerin yapılarda daha çok mihrap, minber, taç kapı, minare, kubbe, pencere gibi mimari elemanlarla, kuzey cephe duvarı, avlu cephe ve harim duvarlarında yapıldığı görülmektedir.

Bölgedeki diğer merkezlerde bulunan tarihi camilerdeki süslemelerin, Urfa'daki tarihi cami süslemelerinden daha zengin motif ve kompozisyonlara sahip olduğu, daha yoğun uygulandığı ve daha nitelikli yapıldığı görülmektedir. Antep, Mardin, Diyarbakır gibi merkezlerde iki renkli taş işçiliği ile yapılan süslemelerin renk çeşitliliği, uygulanan kompozisyon ve motifler daha niteliklidir. Süslemeler yapıların genelini kapsayacak şekilde uygulanmıştır. Taç kapı, cephe ve avlu duvarları, avlu zeminleri pencere, minare, harim duvarları, mihrap, minber, kubbe kasnağı, sütun ve payelerde yoğun olarak görüldüğü yerlerdir.

Urfa tarihi camilerindeki taş süslemenin komşu merkezlerdeki dini yapılarda görülen süslemelere göre daha az motif çeşidine sahip olduğu, süslemenin yapıların taç kapı, minare, mihrap ve minber gibi belli bir mimari elemanlarında toplandığı, süslemelerde bu bölgeye has taşın kullanıldığı, süslemede görülen kompozisyonlar ve bunlarda kullanılan tekniklerin daha az nitelikli yapıldığı görülmektedir.

Urfa tarihi camilerinde Zengîler ve Eyyubiler 'den etkilenerek, renkli taşların dönüşümlü dizilmesiyle yapılan süslemeler Osmanlı Döneminde de uygulandığı görülmektedir.

Sonuç olarak Urfa tarihi camilerinde taş süsleme programı çalışmamız ile Urfa'da XII. yüzyıl ile XX. yüzyıl arasında inşa edilen camilerde bir süsleme programının olduğu süslemenin yapı içinde mihrap, minber, kubbe yapı dışında minare, taç kapı gibi mimari elemanlarda yoğunlaştığı, erken dönemlerde XII. yüzyıldan XV. yüzyıla kadar olan dönemde süslemelerin motif ve kompozisyon çeşitliliğinin çok olmadığını, daha sade yapıldığını, Osmanlı Döneminde inşa edilen camilerde süslemenin motif ve kompozisyon çeşitliliğinin arttığını, süslemenin daha geniş bir alanda yapıldığını ve daha kaliteli bir işçiliğe sahip olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca Urfa tarihi camilerinde görülen taş süslemenin çağdaşı komşu sanat merkezleriyle, etkileşim içerisinde olduğu ve süslemeler arasında benzerliklerin bulunduğu fakat özellikle malzeme, motif, kompozisyonlar ve bunların yapılışıyla ilgili Urfa şehrine ait özelliklerin görüldüğünü de söyleyebiliriz.

KAYNAKÇA

Akar, Azade - Keskiner, Cahide. *Türk Süsleme Sanatlarında Desen ve Motifler*. İstanbul: Tercüman Gazetesi, 1978.

Akbıyık, Mehmet. *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (Şanlıurfa Coğrafyası)*. 2. Ankara: Şurkav, 2002.

Akkanat, Cevat. "Peygamber Diyarı Urfa'da: Ulu Camii". *Diyanet*. 232 (2010): 58-61.

Akkoyunlu, Zahide. *Geleneksel Urfa Evlerinin Mimari Özellikleri*. Gazi Üniversitesi, 1988.

Arslan, Muhammet. "Şanlıurfa Nimetullah (AK) Camii Taç kapısı". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 0/21 (Ocak 2008): 1-14.

Aslanapa, Oktay. *Anadolu'da İlk Türk Mimarisi Başlangıcı ve Gelişmesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2007.

Aslanapa, Oktay. *Türk Sanatı*. 2. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1989.

Ayduslu, Nevin. "Selçuklu Ve Beylikler Döneminde Kakma Çiniler Ve Günümüz Sanatından Bir Kaç Örnek". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*. 29 (18 Kasım 2013): 17-33.

Baş, Gülsen. *Diyarbakır'daki İslam Dönemi Mimarisinde Süsleme*. Doktora Tezi, Van Yüzüncüyıl Üniversitesi, 2006.

Beksaç, Engin. "Eyyubiler". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 1995.

Bizbirlik, Alpay. *16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbekir Beylerbeyliğinde Vakıflar*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, 1995.

Bozkurt, Nebi. "Kakmacılık - TDV İslâm Ansiklopedisi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 28 Aralık 2020. /kakmacilik.

Bulut, Mustafa. "Anadolu Selçuklu Taç kapılarında Ana Bordür Tasarımları". *Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 26/44 (19 Mart 2020): 38-48.

Erbaş, İkbal. "Taş ve Taş Yapı Kültüründe değişim ve Dönüşüm". *ATA Planlama ve Tasarım Dergisi* 2/1 (18 Temmuz 2018): 29-37.

Erzincan, Tuğba. "Mihrap". TDV İslam Araştırmaları Merkezi, 2005.

Goodwin, Godfrey. *Architecture of the Islamic World*. London, 1978.

Gül, Mesut. *Güneydoğu Anadolu'daki İslam Mimarisinde Renkli Taşın Süsleme*

Amaçlı Kullanımı. Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, 2015.

Güler, Gül. "Urfa Halilü'ür-Rahman Camii Haziresindeki Mezar Taşları". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi* 39/39 (28 Eylül 2018): 104-119.

Güler, Gül. "Urfa Mevlevihânesi'nin Tarihçesi, Geçirdiği Son Restorasyon ve Günümüzdeki Durumu ve Konumu". *Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırmaları Enstitüsü Yayınları* 10/4 (2017): 1350-1359.

Güler, Gül. "Urfa Mevlid-i Halil Camisi Haziresindeki Mezartaşları". *Vakıflar Dergisi*. 46 (30 Aralık 2016): 145-162.

Güler, Gül. "Urfa Ulu Camii Haziresindeki Mezar Taşları ve Süslemeleri". *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*. 42 (30 Haziran 2019): 147-152.

Güler, Mustafa. *12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri*. Doktora Tezi, İTÜ, 2005.

Güler, Mustafa. "12. yüzyıl Anadolu Türk Camileri". *İTÜ Dergisi* 5/2 (Eylül 2006): 83-90.

Gürpinar, Okay - Yalçin, M. Namık - Gözübol, Ali Malik - Tuğrul, Atiye - Dalgiç, Süleyman - Korkanç, Mustafa - Hoşgörmez, Hakan v.dğr. "Birecik Şanlıurfa Yöresinin Temel Jeolojik Özellikleri ve Jeolojik Miras Envanteri". *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*. 2 (01 Mart 2004): 157-168.

Hasol, Doğan. *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*. 2. Bs. İstanbul: Yapı - Endüstri Merkezi Yayınları, 1979.

Karakaş, Mahmut. *Cumhuriyet Öncesi Şanlıurfa'da Kültür ve Eğitim*. Konya: T.C Şanlıurfa Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları Şehir Kitaplığı Dizisi: 12, 2012.

Karakaş, Mahmut. *Şanlıurfa ve İlçelerinde Kitabeler*. 1. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Eğitim Müdürlüğü Yayınları:12, 2001.

Karasu, Cezmi. "Anadolu Selçuklu Mimarisi". *O.G.Ü.* Türk Sanat Tarihi Ders Notları. 2012.

Keskin, Yusuf Ziya. *Geçmişten Günümüze Şanlıurfa`da Dini Hayat*. 1. Bs. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

"Kubbealti Lugati - silme kelimesi anlamı, silme nedir?" Erişim: 10 Eylül 2020.

"Kubbealti Lugati - sütun kelimesi anlamı, sütun nedir?" Erişim: 07 Eylül 2020.

Kürkçüoğlu, A. Cihat. *Şanlıurfa İli Camileri*. Uzerler Matbaacılık. Ankara: Şanlıurfa Belediyesi Kültür ve Sosyal işler Müdürlüğü Yayınları, 2013.

Mülayim, Selçuk. *Anadolu Türk mimarisinde geometrik süslemeler: Selçuklu çağı*. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 1982.

Mülayim, Selçuk. "Mukarnas". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31: 126-128. İstanbul: TDV Yayınları, t.y.

Nuhoglu, Mehmet. "Çok Kollu Yıldız Tasarımlarının Temsiliyet ve Hazır Tasarım Bakımından Günümüzdeki Kullanımları Üzerine Bir İnceleme". *Idil Journal of Art and Language* 7/49 (30 Eylül 2018): 1191-1199.

Ögel, Semra. *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. 1. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966.

Ögel, Semra. *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*. 1. baskı. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1966.

Ögel, Semra. *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*. İstanbul: Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, 1994.

Ögel, Semra. *Anadolu'nun Selçuklu Çehresi*. İstanbul: Akbank Yayınları Kültür ve Sanat Kitapları, 1994.

Öney, Gönül. *Anadolu Selçuklu Mimarisinde Süsleme ve El Sanatları*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992.

Özen, Şebnem. *Tarihi Urfa Camii Minberleri*. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi, 2019.

Özgür Yıldız, Şenay. "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler". *Sanat Tarihi Dergisi* 25/1 (17 Ağustos 2016): 85-110.

Selahaddin E. Güler. *Uygarlığın Doğduğu Şehir: Şanlıurfa (Eski Çağdan Kurtuluş Savaşına kadar Urfa'nın Tarihi)*. 2. Ankara: Şurkav, 2002.

Silk Buckingham, James. *Travels in Mesopotamia*. London: H. Colburn, 1827.
Ş. Barihüda Tanrıkorur. "Urfa Mevlevihanesi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2012.

Tanrıkorur, Ş. Barihüda. "XVIII. yüzyılda Urfa'da kurulan Mevlevî tekkesi." *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 42: 175-177. İstanbul, 2012.

Turan, Ahmet Nezihi. "Şanlıurfa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38: 336-341. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Turan, Ahmet Nezihi. "Şanlıurfa- TDV İslâm Ansiklopedisi". 2010.

Turan, Ahmet Nezihi. *XVI. Yüzyılda Ruha (Urfa) Sancağı*. 1 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2012.

Turani, Adnan. *Sanat Terim Sözlüğü*. 3. Ankara: Toplum Yayınevi, 1975.

Uluçam, Abdusselam. "Halilürrahman Camii". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Erişim: 09 Ocak 2021. /halilurrahman-kulliyesi.

Warren, John. *Architecture of the Islamic World*. London, 1978.

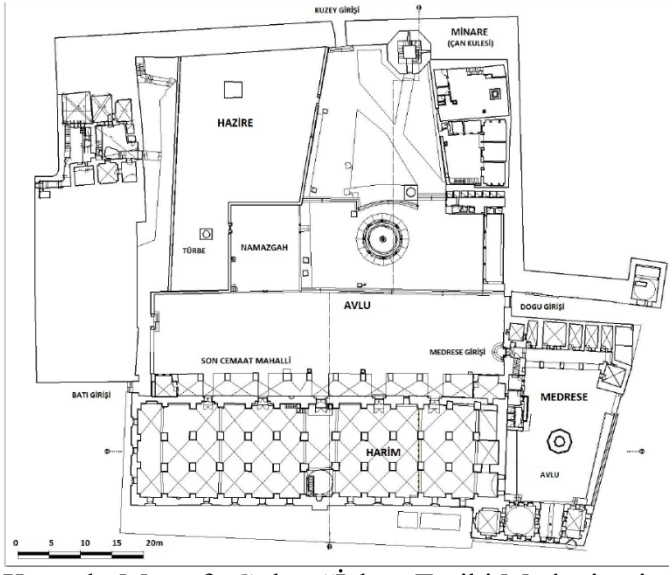
Yetki, Gaye CANSUNAR - Çobancaoğlu, Tülay. "Dünden Bugüne Gaziantep Geleneksel Mimarisinde Taşın Kullanımı". *Art-Sanat Dergisi*. 12 (31 Temmuz 2019): 129-162.

Yılmaz, Evren - Eroğlu, Süreyya. "Edessa'dan Urfa'ya: Urfa'da Kilise'den Camiye Dönüştürülmüş Yapılar". *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*. 30 (Aralık 2013): 1-12.

EKLER

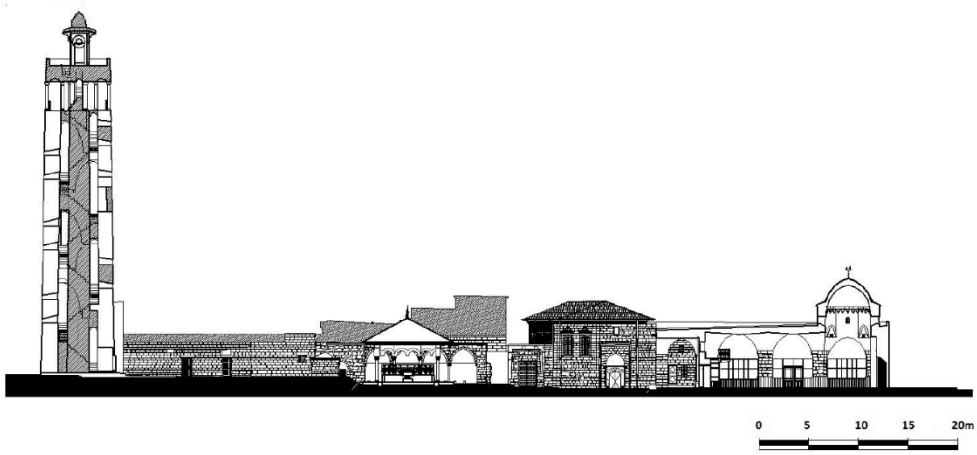
Ek-1 ÇİZİMLER

Çizim 1: Ulu Camii planı.

Kaynak: Mustafa Güler, "İslam Tarihi Medeniyetinde Şanlıurfa II*", Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No 2-bilim 2:2,* Ankara 2017, s.211.

Çizim 2: Ulu Camii yandan kesiti.

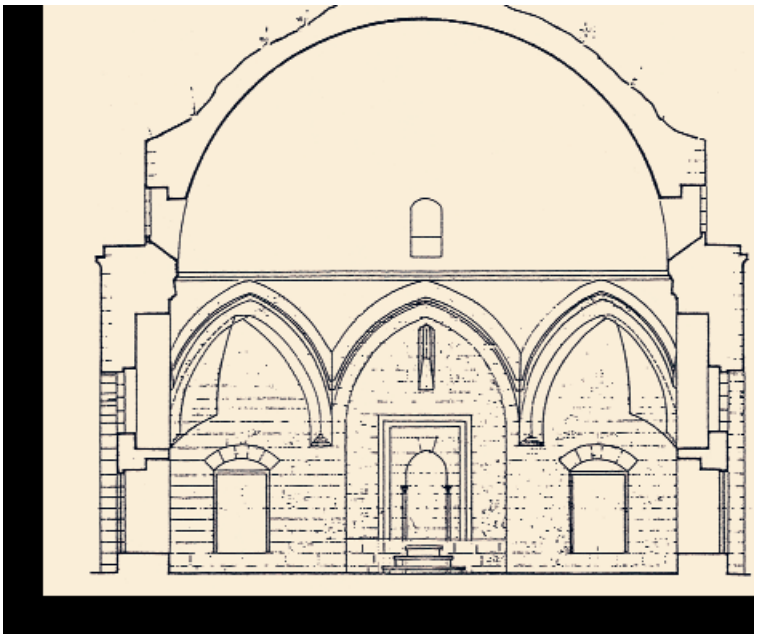
Kaynak: Mustafa Güler, "İslam Tarihi Medeniyetinde Şanlıurfa II", Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü Kültür Yayınları No 2-bilim 2:2, Ankara 2017, s.211.

Çizim 3: Rızvaniye Camii harim giriş kapısının sütuncelerinde bulunan yılan kabartmalarının çizimi.

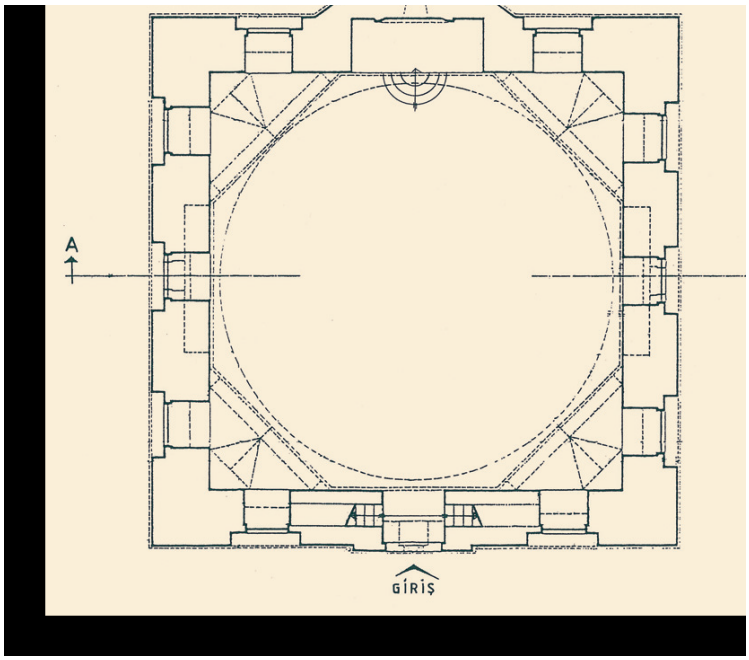
Kaynak: A. Cihat Kürkçüoğlu'ndan, Şanlıurfa İli Camileri, s.68.

Çizim 4: Mevlevihane Camii kesiti.

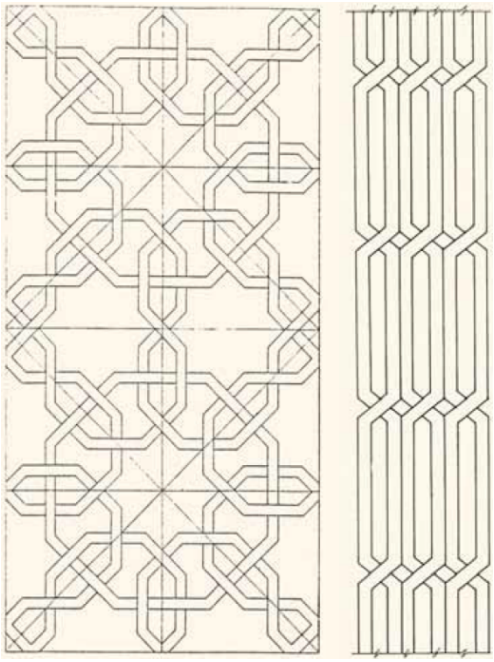
Kaynak: Barihüda Tanrıkorur'dan XVII. yüzyılda Urfa'da kurulan Mevlevi tekkesi.

Çizim 5: Mevlevihane Camii planı.

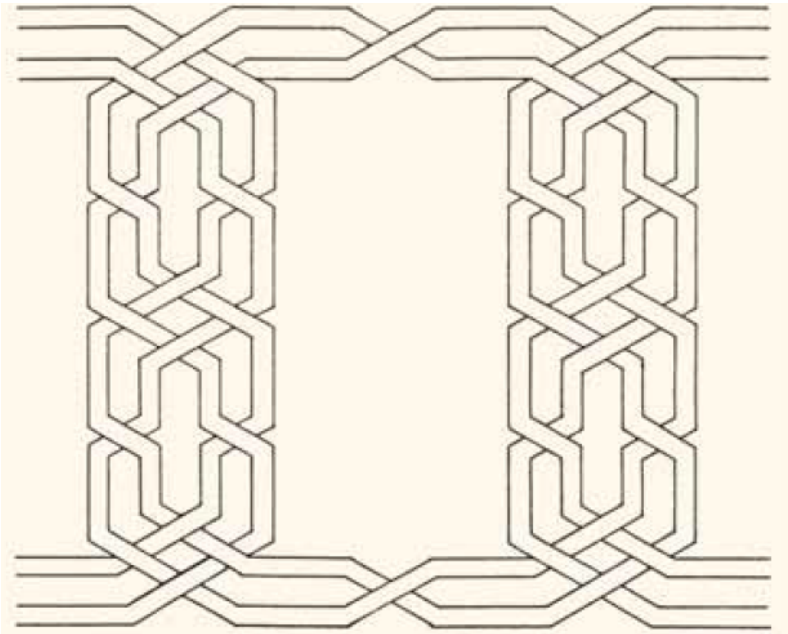
Kaynak: Barihüda Tanrıkorur'dan, XVIII. yüzyılda Urfa'da kurulan Mevlevi tekkesi.

Çizim 6: Nimetullah Camii taç kapı ve mihraptaki süsleme çizimleri.

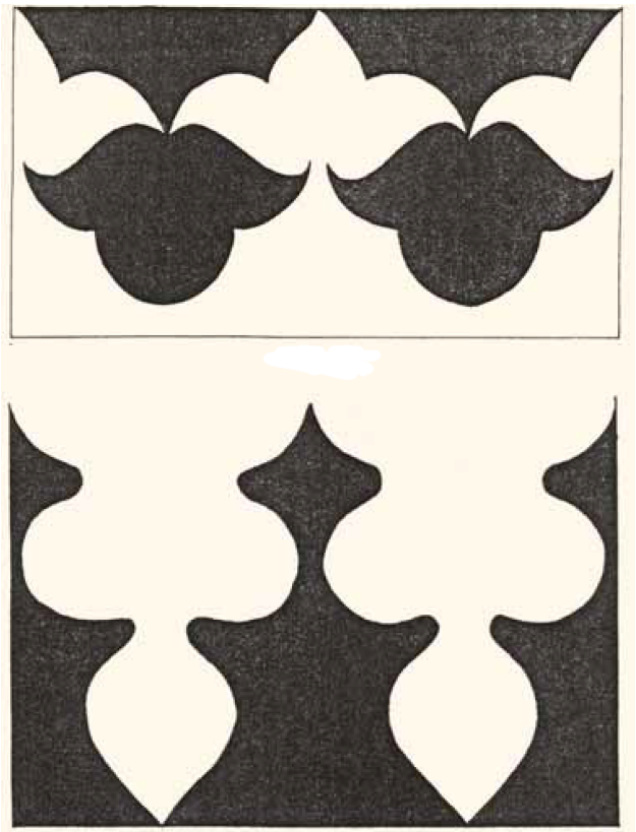
Kaynak: A. Cihat Kürkçüoğlu'ndan, Şanlıurfa İli Camileri, s.49.

Çizim 7: Dabakhane Camii minaresindeki düğüm motifi.

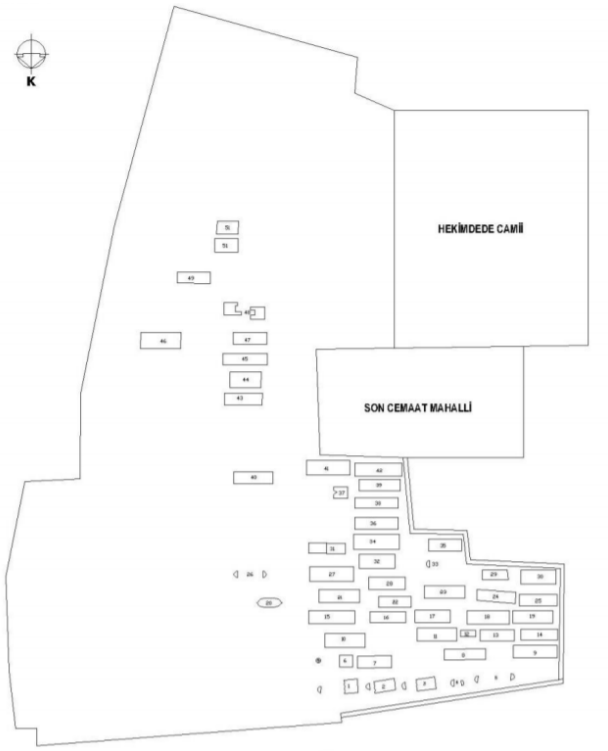
Kaynak: A. Cihat Kürkçüoğlu'ndan, Şanlıurfa İli Camileri, s.54.

Çizim 7: Dabakhane Camii minaresindeki palmet motifi.

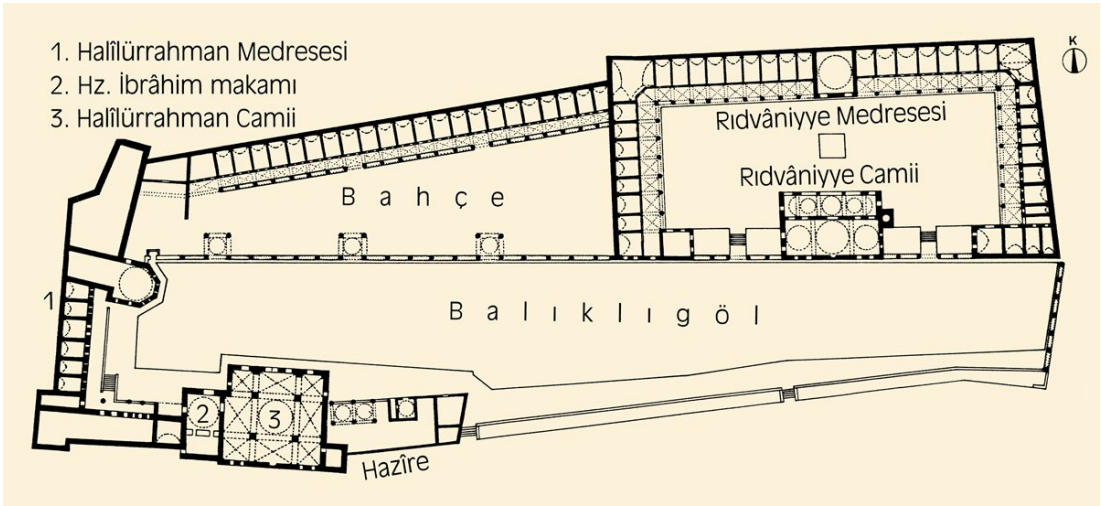
Kaynak: A. Cihat Kürkçüoğlu'ndan, Şanlıurfa İli Camileri, s.54.

Çizim 8: Hekim Dede Camii planı.

Kaynak: Gül Güler- Mustafa Güler, "Urfa Hekim Dede Camii Haziresindeki Mezar Taşları", Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 20 (2017): 511.

Çizim 9: Halilurrahman Camii planı**.**

Kaynak: "Halilürrahman Camii", TDV İslam Ansiklopedisi, 333, erişim: 09 Ocak 2021, /halilurrahman-kulliyesi.

EK-2 FOTOĞRAFLAR

Fot.no. 1: Ulu Camii ve Eyyubi medresesi (solda) ve caminin bulunduğu mahallenin minareden genel görünümü.

Fot.no. 2: Ulu Camii doğu giriş kapısı.

Fot.no. 3: Ulu Camii doğu giriş kapısı üzerinde yer alan bitkisel süsleme

Fot.no. 4: Ulu Camii son cemaat yeri ve üst örtüsü.

Fot.no. 5: Ulu Camii harime ana giriş kapısının zeminindeki süsleme.

Fot.no. 6: Ulu Camii ana giriş kapısının zeminindeki kakma tekniği ile yapılan süsleme.

Fot.no. 7: Ulu Camii minaresi, şadırvan ve abdest yeri.

Fot.no. 8: Ulu Camii minaresi.

Fot.no. 8a: Ulu Camii Yıldız Albümünden minare fotoğrafı.

Kaynak: II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümlerinden, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi. Kızıl Cami-i Şerif yazılı olan Urfa Ulu Camii.

Fot.no. 9: Ulu Camii mihrap ve minberi.

Fot.no. 10: Ulu Camii mihrap önü kubbesi.

Fot.no. 11: Ulu Camii mihrabı.

Fot.no. 12: Ulu Camii minberi.

Fot.no. 13: Ulu Camii kuzey duvarda yer alan devşirme sütunlar.

Fot.no. 14: Hacı Yadigâr Camii harim genel görünümü.

Fot.no. 15: Hacı Yadigâr Camii minaresi.

Fot.no. 16: Hacı Yadigâr Camii avlu kuzey giriş kapısı ve minaresi.

Fot.no. 17: Halil-ur Rahman Camii genel görünümü.

Fot.no. 18: Halil-ur Rahman Camii kubbe, mihrap ve minberi.

Fot.no. 19: Halil-ur Rahman Camii harimi.

Fot.no. 20: Halil-ur Rahman Camii minaresi ve batısındaki türbe odası(harimin sağdaki yapı)

Fot.no. 21: Halil-ur Rahman Camii minaresi.

Fot.no. 22: Güney cephe duvarı

Fot.no. 23: Halil-ur Rahman Camii kubbesi.

Fot.no. 24: Halil-ur Rahman Camii kubbe süslemesi.

Fot.no. 25: Halil-ur Rahman Camii balkon minber süslemesi.

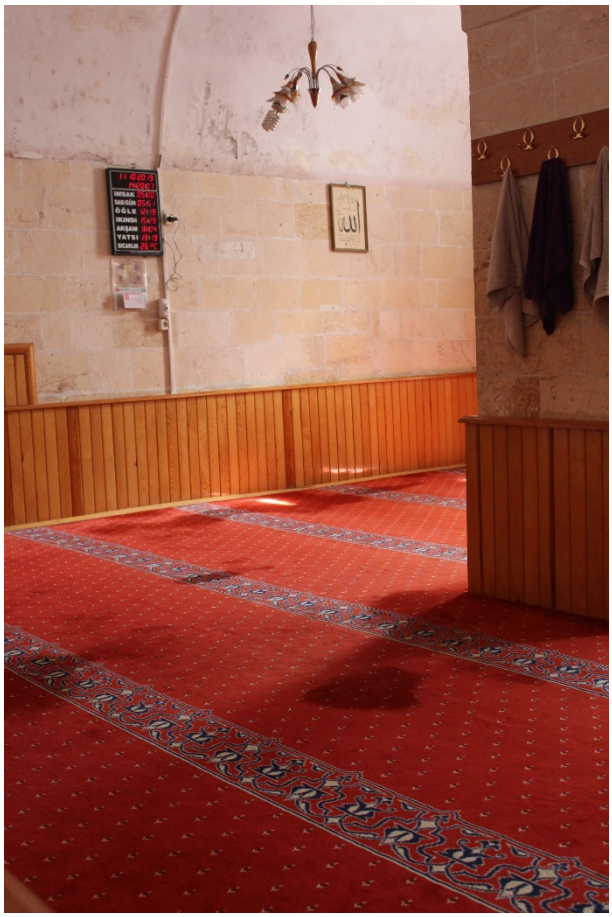
Fot.no. 26: Halil-ur Rahman Camii müezzin mahfili.

Fot.no. 27: Halil-ur Rahman Camii mihrabı.

Fot.no. 28: Yeni Ömeriye Camii Harim bölümü.

Fot.no. 29: Eski Ömeriye Camii kuzey cephe görünüşü.

Fot.no. 30: Eski Ömeriye Camii harim bölümü.

Fot.no. 31: Eski Ömeriye avlu kuzey giriş kapısı.

Fot.no. 32: Eski Ömeriye Camii kuzey cephe penceresi ve son cemaat yeri mihrabiyesi.

Fot.no. 33: Eski Ömeriye Camii taç kapısı.

Fot.no. 34: Eski Ömeriye Camii mihrap, minber ve vaiz kürsüsü.

Fot.no. 35: Eski Ömeriye Camii harim kubbesi.

Fot.no. 36: Eski Ömeriye harim sütunları

Fot.no. 37: Nimetullah Camii genel görünüm.

Fot.no. 37: Nimetullah Camii genel görünüm.

Kaynak: Ak Meydanı Camii Şerifi adıyla, II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümünden, İ.Ü Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 38: Nimetullah Camii mezar odası ve medrese odaları.

Fot.no. 39: Nimetullah Camii minaresi.

Fot.no. 40: Nimetullah Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 41: Harimin güney batı duvarındaki mukarnas kompozisyonu ve yazı.

Fot.no. 42: Nimetullah Camii harim taç kapısı.

Fot.no. 43: Nimetullah Camii taç kapı bordür süslemesi.

Fot.no. 44: Nimetullah Camii taç kapı pano süslemeleri ve yazıları. (Doğudaki)

Fot.no. 45: Nimetullah Camii taç kapı süslemeli panosu ve içindeki yazı.

Fot.no. 46: Nimetullah Camii mihrabı.

Fot.no. 47: Nimetullah Camii minberi.

Fot.no. 48: Nimetullah Camii harim kubbesi.

Fot.no. 49: Nimetullah Camii harimde yer alan kubbe.

Fot.no. 50: İmam Sekaki Camii kuzey giriş kapısı ve minber minaresi.

Fot.no. 51: İmam Sekaki Camii minaresi.

Fot.no. 52: Mevlid-i Halil Camii genel görünüm.

Fot.no. 53: Mevlid-i Halil Camii minber minaresi.

Fot.no. 54: Mevlid-i Halil Camii İmam odası cephe süslemesi.

Fot.no. 55: Mevlid-i Halil Camii minaresi.

Fot.no. 56: Mevlid-i Halil Camii Avlu duvarı süslemesi.

Fot.no. 57: Mevlid-i Halil Camii revak süslemesi

Fot.no. 58: Mevlid-i Halil Camii harim bölümü.

Fot.no. 59: Hekim Dede Camii genel görünüm.

Fot.no. 60: Hekim Dede Camii çeşmesi.

Fot.no. 61: Hekim Dede Camii çeşme süslemesi.

Fot.no. 62: Hekim Dede harim kuzey cephe duvarındaki kitabe.

Fot.no. 63: Hekim Dede Camii Kitabe süslemesi.

Fot.no. 64: Hekim Dede Camii minber ve mihrabı.

Fot.no. 65: Çakeri Camii genel görünüm.

Fot.no. 66: Çakeri Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 67: Çakeri Camii harim giriş kapısı.

Fot.no. 68: Çakeri Camii minaresi.

Fot.no. 69: Çakeri Camii mihrabı.

Fot.no. 70: Çakeri Camii kubbe ve tromp resimleri.

Fot.no. 71: Çakeri Camii doğudaki kubbe ve kemerler.

Fot.no. 72: Dabakhane Camii genel görünüm.

Fot.no. 72-a: Dabakhane Camii genel görünüm.

Kaynak: Debbağhane Camii Şerif adıyla, II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümü, İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 73: Dabakhane Camii Son Cemaat Yeri.

Fot.no. 74: Dabakhane Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 75: Dabakhane Camii taç kapı yan (sol) süslemeleri ve mihrabiyesi.

Fot.no. 76: Dabakhane Camii yan (sağ) süslemesi ve mihrabiyesi.

Fot.no. 77: Dabakhane Camii avlu guneydoğu kapısı.

Fot.no. 78: Dabakhane Camii batı duvarı pencere süslemesi.

Fot.no. 79: Dabakhane Camii son cemaat yerindeki süsleme.

Fot.no. 80: Dabakhane Camii müezzin mahfili ve kuzey cephe duvar çini

süslemeleri.

Fot.no. 81: Son cemaat yerindeki mihrabiye ve ajur tekniğiyle yapılmış süsleme.

Fot.no. 82: Dabakhane Camii müezzin mahfili dış taraf süslemesi.

.

Fot.no. 83: Dabakhane Camii minaresi.

Fot.no. 84: Dabakhane Camii minare gövdesi ve şerefesindeki süslemeler.

Fot.no. 85: Dabakhane Camii mihrap ve minberi.

Fot.no. 86: Hasan Paşa Camii avludan görünümü.

Fot.no. 86-a: Hasan Paşa Camii görünümü.

Kaynak: Hasan Paşa Camii Şerif adıyla, II Abdülhamit Han Yıldız Fotoğraf Albümü, İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 87: Hasan Paşa Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 88: Hasan Paşa Camii minaresi.

Fot.no. 89: Hasan Paşa Camii mihrabı.

Fot.no. 90: Hasan Paşa Camii minberi.

Fot.no. 91: Hasan Paşa Camii minber giriş kapısı.

Fot.no. 92: Behramlar Camii genel görünüm.

Fot.no. 93: Behramlar Camii harim bölümü.

Fot.no. 94: Behramlar Camii avlu giriş kapısı.

Fot.no. 95: Behramlar Camii minaresi.

Fot.no. 96: Behramlar Camii minber ve mihrabı

Fot.no. 97: Sultanbeyli Camii genel görünüm.

Fot.no. 98: Sultanbeyli Camii avlu giriş kapısı.

Fot.no. 99: Sultanbeyli Camii kubbe süslemesi.

Fot.no. 100: Kara Musa Camii genel görünüm.

Fot.no. 101a: Kara Musa Camii minaresi.

Kaynak: Kara Musa Cami-i Şerif II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümlerinden, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 101: Kara Musa Camii minaresi.

Fot.no. 102: Kara Musa Camii minber ve mihrabı.

Fot.no. 103: Damat Süleyman Paşa Camii harim görünümü.

Fot.no. 104: Damat Süleyman Paşa Camii son cemaat yeri ve avlusu.

Fot.no. 105: Damat Süleyman Paşa Camii avlu giriş kapısı.

Fot.no. 106: Damat Süleyman Paşa Camii Minaresi.

Fot.no. 107: Damat Süleyman Paşa Camii harim taç kapısı.

Fot.no. 108: Damat süleyman Paşa Camii minber, vaiz kürsüsü ve mihrabı.

Fot.no. 109: Damat Süleyman Paşa Camii mihrabı.

Fot.no. 110: Damat Süleyman Paşa Camii minberi.

Fot.no. 111: Damat Süleyman Paşa batıdaki mihrabı.

Fot.no. 112: Yusuf Paşa Camii genel görünümü.

Fot.no. 112a: Yusuf Paşa Camii genel görünümü.

Kaynak: Yusuf Paşa Cami-i Şerif II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümlerinden, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 113: Yusuf Paşa Camii harim bölümü.

Fot.no. 114: Yusuf Paşa Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 115: Yusuf Paşa Camii doğu giriş kapısı.

Fot.no. 116: Yusuf Paşa Camii doğu kapısı avlu tarafı.

Fot.oğref 117: Yusuf Paşa Camii kuzey giriş kapısı.

Fot.no. 118: Yusuf Paşa Camii minaresi

Fot.no. 119: Yusuf Paşa Camii mihrabı.

Fot.no. 120: Yusuf Paşa Camii mihrap bordüründeki geometrik süslemeler.

Fot.no. 121: Yusuf Paşa Camii minberi.

Fot.no. 122: Yusuf Paşa Camii minber giriş kapısı.

Fot.no. 123: Hacı Lütfullah Camii genel görünüm.

Fot.no. 124: Hacı Lütfullah Camii harim bölümü.

Fot.no. 125: Hacı Lütfullah Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 126: Hacı Lütfullah Camii avlu giriş kapısı.

Fot.no. 127: Hacı Lütfullah Camii mihrabı.

Fot.no. 128: Hüseyin Paşa Camii genel görünümü.

Fot.no. 128: Hüseyin Paşa Camii genel görünümü.

Kaynak: Hüseyin Paşa Camii Şerifi, II. Abdülhamit Han Yıldız Fotoğraf Albümü. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 129: Hüseyin Paşa Camii harim bölümü.

Fot.no. 130: Hüseyin Paşa Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 131: Hüseyin Paşa Camii taç kapısı.

Fot.no. 132: Hüseyin Paşa Camii son cemaat yeri süslemeleri.

Fot.no. 133: Hüseyin Paşa Camii minaresi.

Fot.no. 134: Hüseyin Paşa Camii mihrabı

Fot.no. 135: Hüseyin Paşa Camii minberi

Fot.no. 136: Hızanoğlu Camii genel görünüm.

Fot.no. 137: Hızanoğlu Camii harim bölümü.

Fot.no. 138: Hızanoğlu Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 139: Hızanoğlu Camii minaresi.

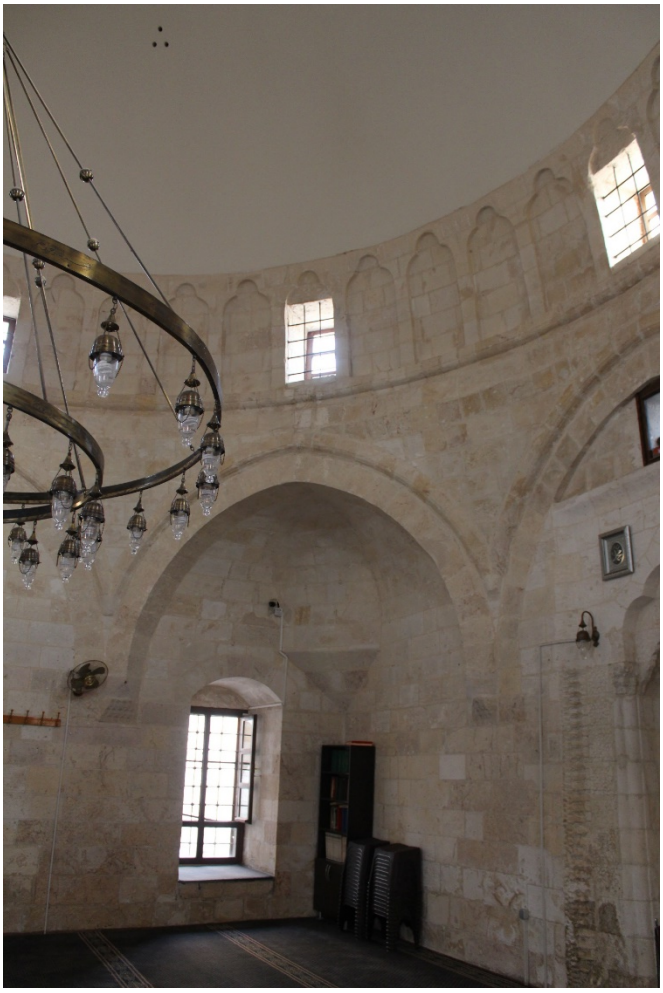
Fot.no. 140: Hızanoğlu Camii minare gövdesinin süslemesi.

Fot.no. 141: Hızanoğlu Camii harim giriş kapısı.

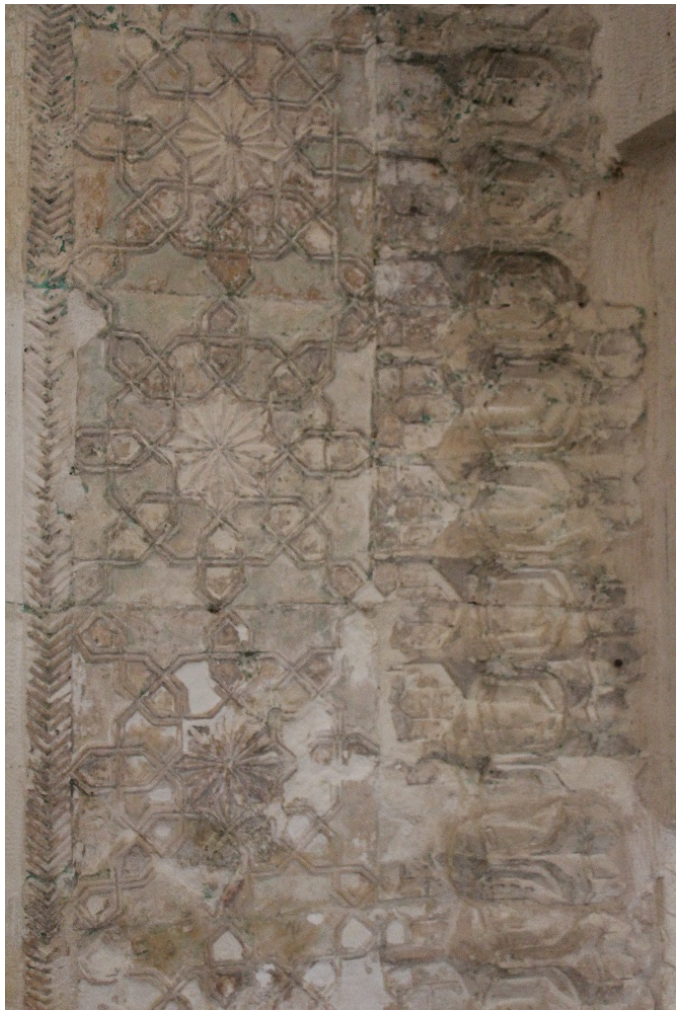
Fot.no. 142: Hızanoğlu Camii kubbe düzenlemesi.

Fot.no. 143: Hızanoğlu Camii mihrap ve minberi.

Fot.no. 144: Hızanoğlu Camii mihrabının geometrik süslemeleri.

Fot.no. 145: Rızvaniye Camii genel görünüm.

Fot.no. 146: Rızvaniye Camii harim bölümü.

Fot.no. 147: Rızvaniye Camii minber kubbe süslemesi ve mihrap yanı rozet süslemesi.

Fot.no. 148: Rızvaniye Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 149: Rızvaniye Camii minaresi.

Fot.no. 150: Rızvaniye Camii medresesi güney cephe duvarı.

Fot.no. 151: Rızvaniye külliyesi genel görünümü.

Fot.no. 152: Rızvaniye külliyesi Camii güneyden görünümü.

Fot.no. 152a: Rızvaniye Camii Güney Cephe görünümü.

Kaynak: Rızvaniye Camii Şerifi, II. Abdülhamit Han Yıldız Fotoğraf Albümü. İÜ Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 153: Rızvaniye Camii harim taç kapısı.

Fot.no. 154: Rızvaniye harim kapısında yer alan (sol sütunce) sütuncedeki yılan figürü.

Fot.no. 155: Rızvaiye Camii özgün ahşap kapı kanatları.

Fot.no. 156: Rızvaniye Camii mihrabı.

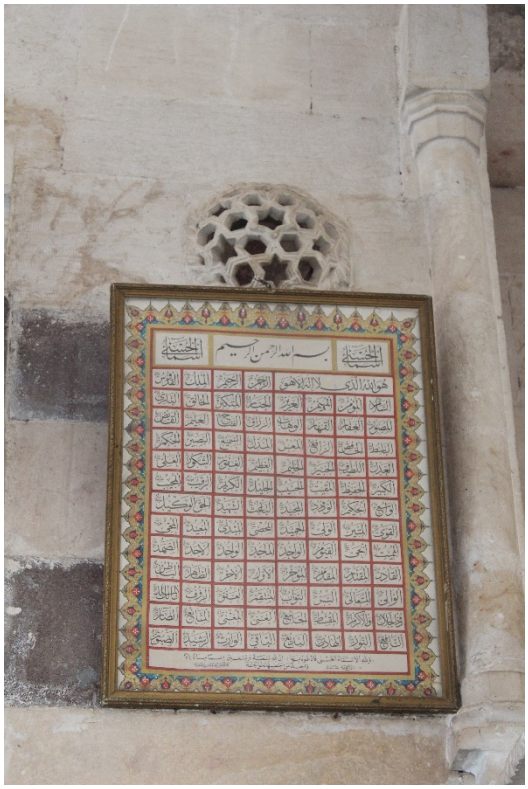
Fot.no. 157: Rızvaniye Camii minberi.

Fot.no. 158: Rızvaniye Camii kubbesi.

Fot.no. 159: Rızvaniye Camii gülbezek – Kabara süslemeleri.

Fot.no. 160: Rızvaniye Camii gülbezek – Kabara süslemeleri.

Fot.no. 161: Mevlevihane Camii genel görünümü.

Fot.no. 162: Mevlevihane Camii harim bölümü.

Fot.no. 163: Mevlevihane Camii harime giriş kapısı.

Fot.no. 164: Mevlevihane Camii mihrabı

Fot.no. 165: Mevlevihane Camii minberi.

Fot.no. 166: Mevlevihane Camii kubbesi.

Fot.no. 167: Mevlevihane Camii müezzin mahfili.

Fot.no. 148: Arabi Camii sokaktan görünümü.

Fot.no. 169: Arabi Camii harim bölümü.

Fot.no. 170: Arabi Camii Son cemaat yeri.

Fot.no. 171: Arabi Camii minaresi.

Fot.no. 172: Arabi Camii mihrabı.

Fot.no. 173a: Tuzeken Camii kuzey cephe görünümü.

Kaynak: Tuzeken Camii Şerifi, II. Abdülhamid Han Yıldız Fotoğraf Albümü, İÜ. Nadir Eserler Kütüphanesinden.

Fot.no. 173: Tuzeken Camii genel görünümü.

Fot.no. 174: Tuzeken Camii harim bölümü.

Fot.no. 175: Tuzeken Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 176: Hayrullah Camii genel görünüm.

Fot.no. 177: Hayrullah Camii harim bölümü.

Fot.no. 179: Hayrullah Camii avlu bölümü.

Fot.no. 180: Hayrullah Camii mihrap ve minberi.

Fot.no. 179: Hayrullah Camii minaresi.

Fot.no. 178: Hayrullah Camii avlu güneydoğu giriş kapısı.

Fot.no. 181: Narıncı Camii kuzey cephe görünümü.

Fot.no. 182: Narıncı Camii harim bölümü.

Fot.no. 183: Narıncı Camii avluya giriş kapısı.

Fot.no. 184: Narınca Camii minaresi.

Fot.no. 185: Narıncı Camii harime giriş kapısı.

Fot.no. 186: Narıncı Camii son cemaat yerindeki kitabe süslemesi.

Fot.no. 187: Narıncı Camii minberi.

Fot.no. 188: Narıncı Camii doğu giriş kapısı.

Fot.no. 189: Kadıoğlu Camii genel görünümü.

Fot.no. 190: Kadıoğlu Camii harim genel görünümü.

Fot.no. 191: Kadıoğlu Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 192: Kadıoğlu Camii minaresi.

Fot.no. 193: Kadıoğlu Camii kuzey cephesinde yer alan çeşmesi.

Fot.no. 194: Kadıoğlu Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 195: Attar Pazarı Camii genel görünümü.

Fot.no. 196: Attar Pazarı harim bölümü.

Fot.no. 197: Attar Pazarı Camii mihrap önü kubbesi.

Fot.no. 198: Attar Pazarı Camii kuzey giriş kapısı ve üst örtüsü.

Fot.no. 199: Attar Pazarı Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 200: Attar Pazarı Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 201: Attar Pazarı Camii minaresi.

Fot.no. 202: Attar Pazarı Camii minare süslemesi.

Fot.no. 203: Attar Pazarı Camii kuzey giriş kapısı eyvan üst örtüsündeki süsleme.

Fot.no. 204: Harim kuzey duvarının sağındaki mihrabiye.

Fot.no. 205: Attar Pazarı cami mihrabı.

Fot.no. 206: Attar Pazarı Camii minberi.

Fot.no. 207: Attar Pazarı Camii harim üst örtüsü.

Fot.no. 208: Attar Pazarı Camii üst örtü süslemesi.

Fot.no. 209: Kutbettin Camii genel görünümü.

Fot.no. 210: Kutbettin Camii harim bölümü.

Fot.no. 211: Kutbettin Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 211: Kutbettin Camii avlu batı girişi.

Fot.no. 212: Kutbettin Camii doğu girişi**.**

Fot.no. 213: Kutbettin Camii cephe pencere süsemesi.

Fot.no. 214: Kutbettin Camii harim güney duvarı.

Fot.no. 215: Kutbettin Camii kemer başlangıç süslemeleri.

Fot.no. 216: Şehbenderiye Camii genel görünümü.

Fot.no. 217: Şehbenderiye Camii harim bölümü.

Fot.no. 218: Şehbenderiye Camii mihrabı ve minberi.

Fot.no. 219: Şehbenderiye Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 220: Şehbenderiye Camii minaresi.

Fot.no. 221: Selahaddin Eyyubi Camii genel görünümü.

Fot.no. 222: Selahaddin Eyyubi Camii harim bölümü.

Fot.no. 223: Selahaddin Eyyubi Camii avlu bölümü.

Fot.no. 224: Selahaddin Eyyubi Camii avlu taç kapısı.

Fot.no. 225: Selahaddin Eyyubi Camii imam odası revak süslemesi.

Fot.no. 226: Selahaddin Eyyubi Camii harim batı giriş kapısı.

Fot.no. 227: Selahaddin Eyyubi Camii harim batı giriş kapısı.

Fot.no. 228: Selahaddin Eyyubi Camii batı cephe duvarı.

Fot.no. 229: Selahaddin Eyyubi Camii harim batı giriş kapısı.

Fot.no. 230: Selahaddin Eyyubi Camii harim kuzey giriş kapısı.

Fot.no. 231: Selahaddin Eyyubi Camii Mihrabı.

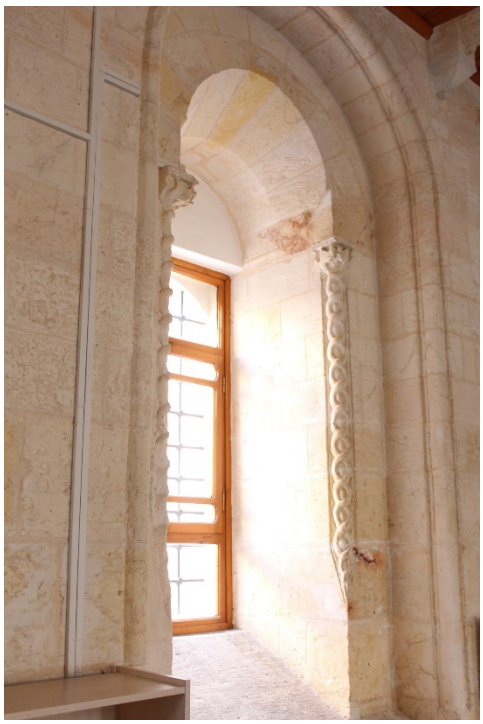
Fot.no. 232: Selahaddin Eyyubi Camii minberi.

Fot.no. 233: Selahaddin Eyyubi Camii Vaiz kürsüsü, müezzin mahfili ve balkon süslemesi.

Fot.no. 234: Selahaddin Eyyubi Camii pencere pahlarındaki süsleme.

Fot.no. 235: Fırfırlı Camii genel görünüm.

Fot.no. 236: Fırfırlı Camii harim bölümü.

Fot.no. 237: Fırfırlı Camii üst örtüsü.

Fot.no. 238: Fırfırlı Camii harim cephe duvarı.

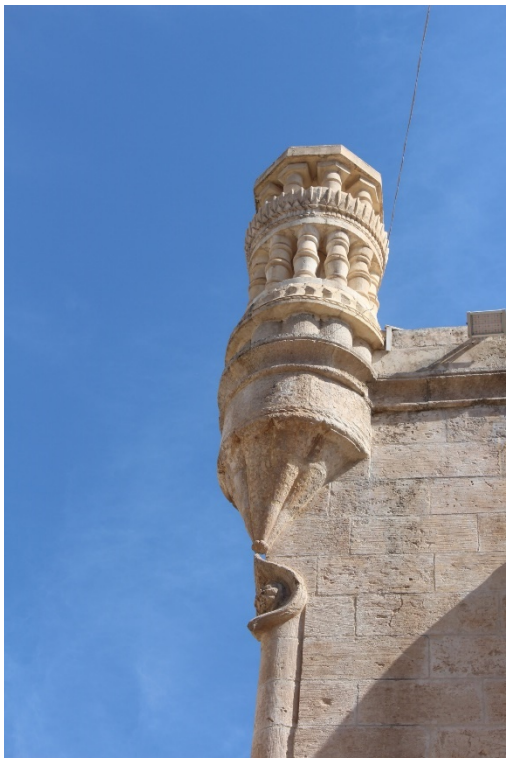
Fot.no. 239: Fırfırlı Camii cephe süslemesi.

Fot.no. 240: Fırfırlı Camii batı cephe duvarı.

Fot.no. 241: Fırfırlı Camii köşe kulecikleri.

Fot.no. 242: Fırfırlı Camii kezey minber minaresi.

Foroğraf 243: Fırfırlı Camii batı kulesi.

Fot.no. 244: Fırfırlı Camii harim taç kapısı.

Fot.no. 245: Fırfırlı Camii batı cephesindeki kapı girişi.

Fot.no. 246: Fırfırlı Camii batı cephesindeki kapı girişi.

Fot.no. 247: Fırfırlı Camii taç kapı harim içi bölümü.

Fot.no. 248: Fırfırlı Camii mihrabı.

Fot.no. 249: Fırfırlı Camii mihrap süslemesi.

Fot.no. 250: Fırfırlı Camii minberi.

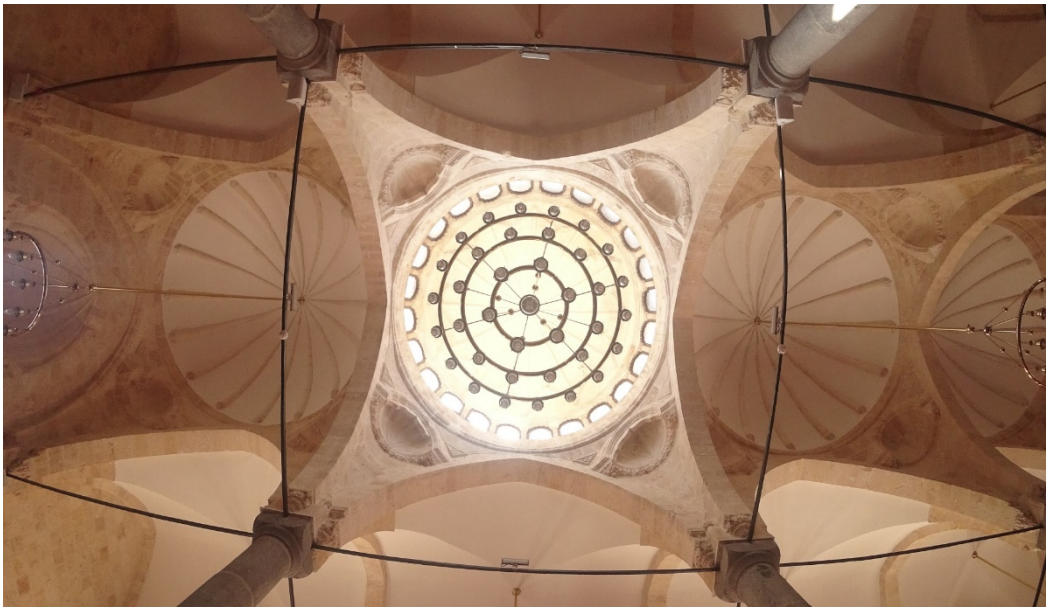
Fot.no. 251: Fırfırlı Camii minber giriş kapısı.

Fot.no. 252: Fırfırlı Camii kubbesi.

Fot.no. 253: Fırfırlı Camii kubbeleri.

Fot.no. 254: Fırfırlı Camii batı duverindaki niş ve yarım kubbe süslemesi.

Fot.no. 255: Fırfırlı Camii batı duvarı yarım kubbesi süslemesi.

Fot.no. 256: Fırfırlı Camii tromp süslemesi.

Fot.no. 257: Fırfırlı Camii kemer başlangıçları.

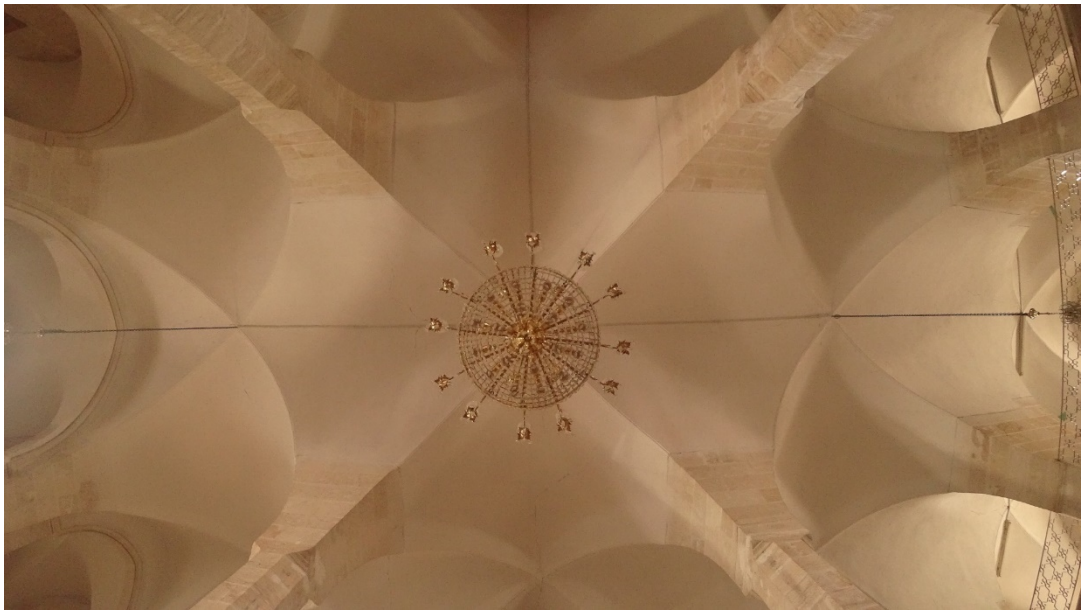
Fot.no. 258: Peygamber Camii genel görünümü.

Fot.no. 259: Peygamber Camii harim bölümü.

Fot.no. 260: Peygamber Camii üst örtüsü.

Fot.no. 261: Peygamber Camii batı duvarı balkon düzenlemesi.

Fot.no. 262: Peygamber Camii son cemaat yeri ve üst örtüsü.

Fot.no. 263: Peygamber Camii kuzey avlu kapısı.

Fot.no. 264: Peygamber Camii Revak süslemesi.

Fot.no. 265: Peygamber Camii harim kuzey cephe duvar süslemesi.

Fot.no. 266: Peygamber Camii harim kuzey cephe duvarı süslemesi.

Fot.no. 267: Peygamber Camii minaresi.

Fot.no. 268: Peygamber Camii son cemaat yeri.

Fot.no. 269: Peygamber Camii harime giriş kapısı.

Fot.no. 270: Peygamber Camii mihrabı.

Fot.no. 271: Peygamber Camii duğudaki mihrap.

Fot.no. 272: Peygamber Camii mihrabı.

Fot.no. 273: Peygamber Camii kemer başlangıçları.

Fot.no. 274: Peygamber Camii paye kitabeleri.

Fot.no. 275: Eyyubi Medresesi taç kapısı.

Fot.no. 276: Gümrük Hanı doğu ve kuzey cephesi.

Fot.no. 277: Gümrük Hanı taç kapı girirşindeki renkli taş süslemeler.

Fot.no. 278: Gaziantep Eyupoğlu Camii ve İhsan Bey Camii harim taç kapıları

Kaynak: Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", s.102.

Fot.no. 279: Gaziantep Ağa Camii taç kapısı.

Kaynak: Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", s.103.

Fot.no. 280: Gaziantep Boyacı Camii ve Kozanlı Camii Avlu zemin süslemesi.

Kaynak: Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", s.110.

Fot.no. 281: Gaziantep Boyacı Camii renkli taş süslemesi.

Kaynak: Gaye Cansunar Yetki - Tülay Çobancaoğlu, "Dünden Bugüne Gaziantep Geleneksel Mimarisinde Taşın Kullanımı", *Art-Sanat Dergisi*, 12 (31 Temmuz 2019): 138.

Fot.no. 282: Gaziantep Şeyh Fetullah Camii minberi.

Kaynak: Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", s.105.

Fot.no. 282: Gaziantep Şeyh Fetullah Camii ve Nuri Mehmet Paşa Camii taç kapıları.

Kaynak: Şenay Özgür Yıldız, "Gaziantep Camilerinde Görülen Bazı Güneyli Etkiler", s.104.

EK-3 TABLOLAR

Tablo 1

Cami Adı	Yapının Tarihi	Süslemenin Görüldüğü Yer	Yapı Malzemesi	Süsleme Tekniği	Görülen Süsleme	Fot. No.
Ulu Camii	H.587/M.1191	Harimin taç kapı zemininde, Doğu giriş kapısında	Düzgün Kesme taş, Mermer	Kakma, Kabartma	Bitkisel, Renkli taş süslemesi (Mozaik)	1-13
Hacı Yadigâr Camii	Bilinmiyor	Avlu kapısı, minare	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Oyma		14-16
Halilurrahman Camii	Bilinmiyor	Minare, Güney cephe duvarı, Kubbe, Minber, müezzin mahfili, Mihrap	Düzgün Kesme taş, Mermer	Kabartma, Şebekeli oyma	Geometrik	17-26
Yeni Ömeriye Camii	Bilinmiyor	Süsleme açısından sadedir	Düzgün Kesme taş			28
Eski Ömeriye Camii	Bilinmiyor	Avlu giriş kapısı, Son cemaat yeri, harim giriş kapısı, Mihrap, Minber, Vaiz kürsüsü, Kubbe, Harim sütunları	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Oyma	Geometrik, Bitkisel	29-36
Nimetullah Camii	H.1134/M.1721	Medrese ve Mezar odası, Son cemaat yeri, harim cephe duvarı, Harim taç kapısı, Mihrap, Minber, Kubbe, Tromplar	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Oyma	Geometrik, Bitkisel, Yazı	37-44
Mevlid-i Halil Camii	H.929/M.1523	Minare, İmam odası girişi, Revak, Avludaki pencere kemerlerinde, avlu duvarlarında	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Çini	Bitkisel, Geometrik	52-58
İmam Sekaki Camii	H.973/M.1565	Minare	Düzgün Kesme taş	Kabartma		50-51
Hekim Dede Camii	H.974/M.1566	Çeşme, Harim kuzey Cephe duvarı, Mihrap, Minber	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Oyma	Geometrik, Bitkisel, Yazı	59-64
Çakeri Camii	Bilinmiyor	Son cemaat yeri, Minare, Mihrap, Kubbe	Düzgün Kesme Taş	Kabartma	Geometrik, Yazı	65-71
Dabakhane Camii	H.976/M.1568	Avlu taç kapısı, Avlu batı cephe duvarı, Son cemaat yeri, Müezzin mahfili, Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Çini mozaik	Geometrik, Bitkisel, Yazı, Çini mozaik	72-85

Hasan Paşa Camii	Bilinmiyor	Son cemaat yeri, Minare, Minber, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Renkli taş süslemesi	Renkli taş süslemesi	86-91
Behramlar Camii	Bilinmiyor	Avlu batı girişi, Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik, Yazı	92-96
Sultanbeyli Camii	H.995/M.1587	Avlu giriş kapısı, Kubbe	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik	97-99
Kara Musa Camii	H.960/M.1552	Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik, Bitkisel	100-102
Damat Süleyman Paşa Camii	Bilinmiyor	Avlu giriş kapısı, Minare, Harim taç kapısı, Mihrap, Minber	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik, Bitkisel	103-111
Yusuf Paşa Camii	H.1121/M.1709	Avlu giriş kapısı, Minare, Mihrap, Minber	Düzgün Kesme taş	Kabartma		112-122
Hacı Lütfullah Camii	Bilinmiyor	Avlu giriş kapısı, Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik,	123-127
Hüseyin Paşa Camii	Bilinmiyor	Harim taç kapısı, Son cemaat yeri, Minare, Mihrap, Minber	Düzgün kesme taş, Bazalt Taşı	Kabartma, Renkli taş süslemesi, Şebekeli Oyma	Geometrik, Çini, Bitkisel	128-135
Hızanoğlu Camii	Bilinmiyor	Avlu giriş kapısı, Minare, Harim giriş Kapısı, Mihrap, Kubbe, Minber	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Şebekeli oyma	Bitkisel, Geometrik,	136-144
Rızvaniye Camii	H.1149/M.1736	Avlu taç kapısı, Minare, Medrese cephe duvarı, Harim taç kapısı, Mihrap, Minber, Kubbe	Düzgün kesme taş, Bazalt taşı, Pembe Mermer	Kabartma, Renkli taş, Şebekeli oyma,	Hayvan Figürlü, Geometrik, Bitkisel, Yazı	145-158
Mevlevihane Camii	Bilinmiyor	Harim girişi, Kuzey Cephe duvarı, Mihrap, Kubbe, Müezzin mahfili	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik	161-177
Arabi Camii	H.1156/M.1743	Son cemaat yeri, Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik	168-172
Tuzeken Camii	Bilinmiyor		Düzgün Kesme taş			173-175
Hayrullah Camii	Bilinmiyor	Minare, Mihrap	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Bitkisel, Geometrik	176-180
Narıncı Camii	Bilinmiyor	Avlu giriş kapıları, Minare, Son cemaat yeri, Minber	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Şebekeli oyma	Bitkisel, Geometrik	181-188
Kadıoğlu Camii	Bilinmiyor	Avlu taç kapı, Minare, Son cemaat yeri	Düzgün Kesme taş	Kabartma	Geometrik, Bitkisel	189-194

Attar Pazarı Camii	Bilinmiyor	Avlu taç kapı, Minare, harim kuzey cephe duvarı, Mihrap, Minber, Harim üst örtü	Düzgün Kesme taş. Bazalt taşı	Kabartma, Şebekeli oyma, Renkli taş.	Bitkisel, Geometrik, Yazı	195-208
Kutbettin Camii	Bilinmiyor	Avlu Kapısı, Pencere, Harim cephe duvarı, Harim güney duvarı	Düzgün Kesme taş	Kabartma,	Geometrik, Yazı	209-215
Şehbenderiye Camii	H.1327/M.1903		Düzgün Kesme taş			216-220
Selahaddin Eyyubi Camii	H.1268/1851	Avlu taç kapı, İmam odası girişi, Abdesthane girişi, Harim kuzey-batı girişleri, Harim cephe duvarı, Mihrap, Minber, Vaiz kürsüsü, Müezzin mahfili, Pencere pahları	Düzgün Kesme taş, Bazalt taş, Pembe Mermer	Kabartma, Şebekeli oyma,	Geometrik, Bitkisel, Hayvan Figürlü, Renkli taş süslemesi	221-235
Fırfırlı Camii	Bilinmiyor	Harim cephe duvarları, köşe Kulecikleri, Minare, Harim taç kapı, Mihrap, Minber, Kubbeler, Tromp, Kemer başlangıçları	Düzgün Kesme taş	Kabartma, Şebekeli oyma	Geometrik, Bitkisel, oyma	236-257
Peygamber (Circis) Camii	H.1260/M.1844	Kuzey avlu kapısı, Harim kuzey cephe duvarı, Minare, Mihrap, Minber, Kemer başlangıçları	Düzgün Kesme taş, Bazalt taşı	Kabartma, Şebekeli oyma	Geometrik, Bitkisel	258-261